

В. В. ШКУРО

**СУЇЦИДАЛЬНІСТЬ
в Україні:
КРИМІНОЛОГІЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ПРОТИДІЯ**

Монографія

Харків 2017

УДК 343.9 (477)

ББК

Ш

*Рекомендовано до відкритого друку рішенням
Правління Кримінологічної асоціації України
від 6 березня 2017 року*

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор **О. О. Житний**
доктор юридичних наук, професор **О. М. Литвинов**

Шкуро В. В.

Ш Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія : монографія / В. В. Шкуро ; За наук. ред. д-ра юрид наук., доцента Ю. В. Орлова ; Кримінологічна асоціація України. – Харків : Панов, 2017. – 262 с.

ISBN

Монографія присвячена комплексній кримінологічній характеристиці та заходам протидії суїцидальності як фоновому для злочинності явищу в Україні. У роботі визначено поняття та сутність фонових для злочинності явищ, надано загальнонаукову характеристику суїциду та суїцидальності, їх зв'язкам зі злочинною поведінкою та злочинністю в цілому. Надано характеристику кількісним та якісним показникам суїцидальності. Здійснено типологію та проаналізовано кримінологічно значущі ознаки осіб, які вчиняють самогубства. Виявлено, описано та пояснено основні об'єктивні та суб'єктивні детермінанти суїцидальності й суїцидів. Охарактеризовано загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії суїцидальності як фоновому для злочинності явищу, вироблено пропозиції щодо їх удосконалення. Розроблено кримінологічну модель стратегії протидії суїцидальності в Україні.

Для науковців, практичних працівників правоохоронних органів, представників громадськості, політиків і широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

УДК 343.9 (477)

ББК 67.61

© Шкуро В.В., 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
Розділ 1	
СУЇЦИДАЛЬНІСТЬ ЯК ФОНОВЕ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩЕ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	
1.1 Поняття та сутність фонових для злочинності явищ.....	10
1.2 Суїцид та суїцидальність: загальнонаукова характеристика.....	23
1.3 Суїцидальність і злочинність, суїцид і злочин: характеристика кримінологічно значущих зв'язків.....	46
Розділ 2	
СУЇЦИДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ, ОСОБИСТОСТІ СУЇЦИДЕНТА ТА ДЕТЕРМІНАЦІЇ	
2.1 Характеристика кількісних та якісних показників суїцидальності в Україні	86
2.2 Особистість суїцидента: кримінологічна типологія та ознаки.....	110
2.3 Детермінація суїцидальності в Україні	137
Розділ 3	
ПРОТИДІЯ СУЇЦИДАЛЬНОСТІ ЯК ФОНОВОМУ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩУ	
3.1 Загальносоціальні заходи протидії суїцидальності як фоновому для злочинності явищу	161
3.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії суїцидальності як фоновому для злочинності явищу.....	176
ВИСНОВКИ	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	209
ДОДАТКИ	241
Додаток А.....	241
Результати онлайн-опитування	241
Додаток Б.....	243
Графічне зображення кількісних показників суїцидальності.....	243

Додаток В.....	248
Графічне зображення якісних показників суїцидальності.....	248
Додаток Г.....	253
Фрагменти відповідей окремих респондентів з числа внутрішньо переміщених осіб під час їх інтерв'ювання.....	253
Додаток Д.....	255
Порівняльні відомості щодо кількості населення України, даних економічного благополуччя, суїцидальності та міжнародного індексу щастя.....	255
Додаток Ж.....	257
Карта суїцидального ризику.....	257
Додаток З.....	260
Проект ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо удосконалення деяких сервісних функцій Національної поліції.....	260

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим.

АТО – антитерористична операція в окремих районах Донецької та Луганської областей.

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я.

ЄС – Європейський Союз.

ЗСУ – Збройні сили України.

КК – Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року.

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року.

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України.

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я.

МОН – Міністерство освіти та науки.

НП – Національна поліція.

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ЮНІСЕФ – United Nations Children's Fund, UNICEF – Дитячий фонд ООН, міжнародна організація.

ВСТУП

Життя людини – найвища цінність. Глибинне осмислення цієї істини та зведення її до рангу антропологічних констант на системному рівні соціального управління, групової й індивідуальної свідомості й життєдіяльності, на жаль, на сьогоднішній день в значній мірі залишається справою недосяжною. Розвинена мережа відомих протиріч, конфліктів, що відтворюються в суспільстві та мають характер девіантогенних, йдуть у розріз із найвищими гуманістичними ідеалами, сформованими людством у надрах цивілізаційних здобутків, втілених як вінець людської думки – гротеск епохи постмодерну. Наслідки ж такого дисонансу, як свідчить офіційна статистика, на постійній основі виявляються несумісними з життям певної частини населення, соціальні практики якої розвиваються по суїцидогенним сценаріям. Так, аналіз офіційної статистичної звітності Всесвітньої організації охорони здоров'я засвідчує, що Україна протягом останніх п'ятнадцяти років є незмінним членом першої десятки країн з найвищим рівнем самогубств у світі. Щорічно в нашій країні близько 9 тис. осіб йде з життя за власною волею. При цьому фіксується подальше ускладнення структури суїцидальності за рахунок зростання частки неповнолітніх.

Не заперечуючи всієї соціальної важливості проблеми суїцидальності, слід наголосити й на її кримінологічній значущості, що виражається у щільному зв'язку самогубств зі злочинністю. Зокрема, відомим є стійкий кореляційний зв'язок суїцидів та агресивно-насиленницької поведінки. Досить часто акту самогубства передує кримінальна активність з боку суїцидента, що свідчить про глибинні спільні детермінаційні чинники суїцидальності та злочинності. Означені фактори, а також масовий характер відтворення самогубств дає вагомі підстави для віднесення останніх до розряду фонових для злочинності явищ, поглиблене й системне дослідження яких має відкрити додаткові

знання про детермінаційну природу самої злочинності, виявити нові інструменти комплексного деструктивного впливу на неї та одночасного оздоровлення населення, поліпшення загального психологічного клімату за рахунок зниження соціальної напруженості, у чому вбачається й можливість удосконалення загальносоціального базису протидії злочинності в цілому та окремих її видів.

Теоретичним дослідженням різних аспектів протидії фоновим для злочинності явищам приділялася увага такими вченими, як Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, С. Ю. Віцин, Я. І. Гілінський, В. О. Глушков, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, І. І. Карпець, М. М. Карчевський, В. В. Коваленко, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, К. Б. Марисюк, О. А. Мартиненко, М. І. Мельник, Д. О. Назаренко, К. О. Горобець, Я. В. Ступник та іншими. Окремі наукові проблеми відтворення суїцидальності як фонового для злочинності явища порушувалися на рівні наукових статей, розділів монографічних праць С. В. Бородіним, Я. І. Гілінським, В. М. Кудрявцевим, О. Р. Цоєм та деякими іншими вченими. У 2001 році Л. М. Шестопаловою було захищено дисертацію «Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії», яка представляє певний науковий інтерес для осмислення проблематики суїцидальності в сучасній Україні.

Суттєвий науковий доробок з проблематики суїцидальності сформований у науках соціології, суїцидології, психіатрії. Широковідомими є праці А. Г. Амбрумової, М. О. Бердяєва, Е. Дюркгейма, В. В. Слуцького, П. О. Сорокіна, О. В. Тимченка, О. О. Хаустової, В. В. Хведчука, Г. Ш. Чхвартішвілі, Е. Шнейдмана, Д. Юма та інших фахівців гуманітарних наук неюридичного циклу. Визнаючи вагомий внесок означеної плеяди вчених у вирішення заявленої проблематики, слід все ж зауважити на відсутності комплексних монографічних робіт присвячених саме кримінологічним аспектам відтворення суїцидальності. Наявні напрацювання в своїй більшості носять узагальнений характер й не вирізняються достатньою специфікацією стосовно особливостей кримінологічної характеристики та протидії суїци-

дальності як фонового для злочинності явища, що залишає чимало вільних зон для наукового пошуку.

У зв'язку з цим за мету пропонованого дослідження автор обрав формування комплексної кримінологічної характеристики суїцидальності як фонового для злочинності явища та надання на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо протидії її відтворенню.

Емпіричну базу дослідження склали матеріали 225 кримінальних справ (проваджень), порушених (відкритих) за ознаками складів злочинів, передбачених ст. 120 КК України, що перебували на розгляді в місцевих судах Івано-Франківської, Кіровоградської, Миколаївської, Харківської, Херсонської областей у період з 2001 по 2014 рр.; дані державної статистичної звітності – Державної судової адміністрації України, Міністерства охорони здоров'я, Генеральної прокуратури України, Державної служби статистики; 112 передсмертних записок суїцидентів; результати неформалізованого інтерв'ювання 15 практикуючих лікарів-психіатрів з досвідом роботи понад 10 років, 57 приватних психологів; експертні оцінки 24 начальників секторів превентивної діяльності та ювенальної превенції відділень поліції ГУНП України у Кіровоградській, Харківській, Херсонській та Івано-Франківській областях; результати інтернет-опитування 15640 респондентів.

Методологічною основою дослідження на філософському рівні визначено діалектичний детермінізм. На загальнонауковому рівні застосовані основні логікогносеологічні принципи та прийоми виявлення, опису, пояснення соціальних явищ і процесів. На спеціальнонауковому – статистичні, конкретно-соціологічні, юридико-догматичні методи, а також метод системно-структурного аналізу.

Автор щиро дякує своєму науковому керівникові – доктору юридичних наук, доценту *Юрію Володимировичу Орлову*, науково-методичні настанови та практична допомога якого виявилися запорукою успішної реалізації дослідницького проекту. Також автор дякує всім своїм науковим однодумцям, зокрема доктору юридичних наук, професору *Олександрі Олександровичу Житному*, доктору юридич-

них наук, доценту *Костянтину Богдановичу Марисюку*, кандидату юридичних наук *Ярославу Валерійовичу Ступнику*, а також колегам з Харківського національного університету внутрішніх справ за принципову і, водночас, доброзичливу критику, завдяки якій стала можливою ця робота, як комплексне наукове дослідження.

Окремі слова вдячності автор висловлює доктору юридичних наук, професору *Олексію Миколайовичу Литвинову* за його цінні наукові поради та активну підтримку творчих ініціатив молодих вчених в Україні.

Розділ 1

СУЇЦИДАЛЬНІСТЬ ЯК ФОНОВЕ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩЕ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1 Поняття та сутність фонових для злочинності явищ

Фонові для злочинності явища традиційно визнаються в науковій літературі невід'ємним елементом предмету кримінології. Разом з тим, природа цих явища, їх конкретний видовий склад, обґрунтування характеру зв'язків зі злочинністю та низка інших питань зостаються не до кінця розробленими. Між тим, від їх вирішення багато в чому залежить визначення предметних меж кримінологічної науки, а також рівнів, напрямів й змісту кримінально-превентивної практики. Саме тому вважаємо за доцільне при наданні характеристики суїцидальності як різновиду фонових для злочинності явищ зупинитися, перш за все, на сутнісних характеристиках останніх, забезпечивши, таким чином, дедуктивний гносеологічний рух.

Принагідно зауважимо, що в доктрині не склалося єдиного бачення змісту й обсягу поняття «фонові для злочинності явища». Ба більше – існують розбіжності навіть на термінологічному рівні: паралельно із зазначеним у науковому дискурсі побутують такі, як фонові криміногенні явища, негативні соціальні явища, пов'язані зі злочинністю, фонові асоціальні явища тощо. Не однаковими виявляються і підходи до розуміння меж проблемного поняття: одна група вчених надає вичерпний (більш широкий чи менш широкий) перелік фонових явищ, інші – залишають його відкритим, зауважуючи на мінливості сфери соціальних взаємодій та можливості появи нових видів поведінкових деструктивних відхилень.

Втім, питання про перелік фонових для злочинності явищ, їх конкретна назва залежить від змісту, який в них вкладається. А тому наявність окреслених у загальному вигляді вище протиріч доктринального і суто термінологічного характеру свідчить лише про одне – відсутність єдиного концептуального розуміння соціально-правової природи вказаних явищ.

Так, наприклад, Ю. М. Антонян веде мову про «фонові криміногенні явища», які визначає як ті, що «хоча і не відносяться до злочинних, тим не менш самі по собі мають істотну суспільну небезпечність, активно живлять злочинність, є її сприятливим фоном, впливають на моральність суспільства в цілому»¹. До їх числа вчений відносить бродяжництво, проституцію, наркоманію та алкоголізм. Таким чином, аналізовані явища ідентифікуються із суспільно небезпечними та криміногенними, обмежуються наведеним вище переліком. Таку позицію, на нашу думку, не можна вважати бездоганною. Зокрема, звертає на себе увагу характеристика фонових явищ як криміногенних. Остання, вочевидь, з огляду на семантику застосованого терміну («*crimen*» – злочин, «*genos*» – рід, породжувати), зумовлює змістовне тяжіння криміногенного явища до детерміністичного комплексу злочинності. У зв'язку з цим виникає питання про те, які підстави виділення фонових явищ із загального предметного блоку – детермінації злочинності – в окремий, якщо констатується їх криміногенність? Гадаємо, за такого розуміння фонові явища не можуть претендувати на гносеологічно автономне значення.

Аналогічного висновку доходить і Д. О. Назаренко та вказує, що у сучасній кримінологічній традиції пострадянських країн прийнято розглядати ряд явищ соціальної дійсності, які, не будучи злочинами як такими, певним чином співвідносяться зі злочинністю і в суворо логічному значенні не є виключно детермінантами, інакше вони розглядалися б в однойменній основній складовій предмета кри-

---

¹ Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции. М.: «Логос», 2004. С. 245.

мінології¹. Дійсно, ми не можемо повністю заперечувати детерміністичне значення фонових для злочинності явищ. Адже якщо йдеться про масові форми соціальних девіацій (а саме так, зазвичай, характеризуються фонові явища в науковій та навчальній літературі), то цілком закономірним видається і їх зв'язок зі злочинністю. Проте очевидно, що цим аспектом їх соціально-правова природа не обмежується. Варто також вести мову й про зворотній вплив злочинності на відтворення вказаних явищ, а також інші їх сутнісні риси, що випливають зі змісту порушуваних ними соціальних норм та обумовлюють самостійний об'єкт кримінологічного дослідження та запобіжного впливу. При цьому важливо чітко визначити критерії приналежності останнього до предмету кримінологічної теорії і практики. Тому кожне соціальне явище, яке гіпотетично може розглядатися як фонове для злочинності має проходити процедури доктринальної ідентифікації й верифікації.

Другою обставиною, на якій слід акцентувати увагу, є опис Ю. М. Антоняном фонових явищ як суспільно небезпечних. Як видається, вказана характеристика в принципі не властива для аналізованих явищ. В іншому разі доцільно було б ставити питання про криміналізацію діянь, що становлять їх праксеологічний зміст. Однак про це не йдеться з цілком зрозумілих причин: ані вживання алкоголю, ані наркотичних засобів, ані надання інтимних послуг за плату, чи-то самогубство не визнаються в українському суспільстві як суспільно небезпечні (про це свідчить і традиція кримінально-правової нормотворчості, і соціологічні опитування). Разом з тим, вочевидь, вказані діяння є асоціальними, тобто такими, що порушують загальноприйняті (або принаймні офіційно визнані більшістю населення) етичні імперативи, не сприймаються як норма, а тому визнаються суспільно шкідливими.

Звернімо увагу і на те, що зафіксований Ю. М. Антоняном перелік фонових для злочинності явищ, який включає бродяжництво, проституцію, наркоманію та

---

¹ Назаренко Д. О. Фонові для злочинності явища : феномен, детермінація, протидія : дис. ... докт. юрид. наук. Х., 2013. С. 52.

алкоголізм, є неповним. Зокрема, до нього не включені расизм, ксенофобія, нелегальна міграція, суїцидальність, дитяча безпритульність, насильство в сім'ї й деякі інші види масових соціальних девіацій, які виявляють зв'язки зі злочинністю, сигналізують про характер та глибину суспільних протиріч. У зв'язку з цим слід підтримати тих вчених (Д. О. Назаренка¹, Ю. В. Орлова² та ін.), які схиляються до розширеного формату аналізу фонових для злочинності явищ, наголошуючи на відкритості їх переліку (принаймні, протягом умовно тривалого проміжку часу). Проте такий формат має зберігати чіткі предметні межі й не зумовлювати їх розмивання, втрату кримінологічного фокусу дослідження й практико-перетворювальної діяльності.

В цьому аспекті звертають на себе увагу позиція Н. Ф. Кузнецової, яка, ґрунтуючись на констатації кореляції зі злочинністю, відносить до фонових явищ «...адміністративні та інші правопорушення, аморальні явища, пияцтво, наркоманію, токсикоманію, самогубства, проституцію, бродяжництво, бідність, розпад сімей, сирітство, дитячу безпритульність і бездоглядність, дезадаптацію дорослих і дітей, інші соціальні відхилення, а також психічні розлади»³. Визнаючи глибину теоретизації, як основи суджень вченої, слід, тим не менш, піддати їх певній критиці з огляду на те, що в один ряд поставлені досить різні об'єкти пізнання, що ідентифікуються нею із фоновими явищами. Так, до таких об'єктів віднесення захворювання й хворобливі стани (наркоманія, токсикоманія, психічні розлади), соціальні явища (самогубства, проституція, бродяжництво, дитяча безпритульність і бездоглядність, сирітство), особливі психологічні й соціальні стани (дезадаптація дорослих і дітей). Вочевидь, неможливо здійснити їх узагальнення в єдиній науковій категорії – фоніві для зло-

---

¹ Назаренко Д. О. Вказана праця. С. 93.

² Кримінологія (Особлива частина) : навч. посіб. / Кол. авторів : А. Б. Блага, А. А. Васильєв, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Х.: Хакрив. нац. ун-т внутр. справ, 2011. С. 7.

³ Кримінологія : учебник / Под. ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. М.: Волтерс Клувер, 2004. С. 249.

чинності явища, так як одні з них дійсно складають зміст цих явищ, але інші – їх фактори, наслідки, супутні обставини їх відтворення чи одиничні прояви.

Крім того, до фонових явищ Н. Ф. Кузнєцовою віднесені адміністративні та інші правопорушення без відповідної конкретизації, що не дозволяє зробити висновок про обґрунтованість такої тези. Слід визнати, що дійсно окремі адміністративні правопорушення можливо розглядати як фонові для злочинності явища. Наприклад, дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП), вчинення насильства в сім'ї (ст. 173-2 КУпАП) тощо. Проте і таке визнання не ґрунтується на певних критеріях, за якими одні адміністративні правопорушення можуть бути віднесення до фонових явищ, а інші – ні.

Ще більш складним у вказаному контексті видається питання про підстави й критерії віднесення цивільних, господарських правопорушень, дисциплінарних проступків, а також інших аморальних явищ, як то пропонує вчена, до категорії фонових для злочинності. Надто розширювальне тлумачення останніх, гадаємо, може призвести до такої крайнощі як визнання будь-якої негативної соціально девіації фоновим явищем, що, безумовно, є помилковим: такі явища, як впливає із семантики терміну, мають відображати стійкі зв'язки зі з конкретними різновидами злочинності. А тому фоновими явища є виключно по відношенню до певних видів кримінальної активності, а не абстрактно, узагальнено. В іншому випадку втрачається можливість верифікації теоретичних знань та їх практична значимість.

Побічне підтвердження зазначеного положення знаходимо в статті К. О. Орбця, в якій автор зазначає, що особливо щільний органічний та функціональний зв'язок простежується у злочинності з іншими масовими проявами делінквентної поведінки, тобто порушеннями норм, які історично склалися на даний момент у даному соціумі, природно притаманні соціуму як саморегульованій системі та

забезпечують соціокультурну організацію і прогрес¹. Тож наявність жорсткого зв'язку певного виду є обов'язковою умовою віднесення асоціальних явищ до фонових. А так як констатується зв'язок зі злочинністю, а не з окремими злочинами, то доцільно також виділяти таку ознаку фонових явищ як масовість. Одиначні девіації хоча і здатні в окремих випадках чинити визначений вплив на злочинність, все ж не характеризуються відносною стійкістю, наступністю та не можуть, на цій підставі, вважатися фоновими явищами.

Масовість як ще одна суттєва ознака фонових явищ надало змогу Д. О. Назаренку запропонувати до наукового обігу новий термін – асоціальний фон злочинності. Під ним вчений воліє розуміти соціальний конструкт, що відображає дискурсивно впорядкований, інституційний, соціально-біологічний феномен понадсумативних масових асоціальних особистісно-деструктивних практик частини населення, детермінаційно та індикаційно пов'язаних зі злочинністю². В цілому позитивно оцінюючи вказаний понятійно інноваційний підхід у змістовному сенсі, варто зауважити, що, на нашу думку, для запровадження вказаного терміну немає достатніх підстав.

Зокрема, в обґрунтування своє пропозиції вчений звертається до протиставлення таких гносеологічних категорій як «явище» та «феномен». Розвиваючи підхід академіка А. П. Закалюка до розуміння сутності злочинності саме як соціального феномену, а не явища, Д. О. Назаренко робить висновок про те, що кримінологічна доктрина потребує ідентичного за рівнем абстрагування поняття, яке б відображало феноменологічну природу відповідних асоціальних практик. Зокрема, він вказує, що «з атрибутивної ознаки масовості фонових для злочинності явищ випливають такі її феноменологічні властивості (ознаки), як понадсумативність, інституційність та перманентність, які від-

---

¹ Оробець К. О. Фонові явища і злочинність : головні взаємозв'язки. *Юридичний журнал*. 2006. № 12 URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2501>.

² Назаренко Д. О. Вказана праця. С. 10.

повідують аналогічним рисам злочинності та в цілому ідентичні за змістом з поправкою лише на правову оцінку. Через це вважаємо, що категорія «явище» не в повній мірі відповідає вживаному контексту й науковому дискурсу, який передбачає розуміння феномена, соціального конструкту, рівного за ступенем узагальнення й аналізу, а не явища – образу певного предмета, процесу, сформованого за зовнішніми його параметрами без урахування структурно-функціонального змісту й місця в соціальній динаміці. Очевидно, існує потреба у самостійному понятті, яке б відображало основі родові властивості понадсумативної сукупності фонових для злочинності явищ»¹.

Перш за все, звернімо увагу на деяку логічну некоректність протиставлення явища і феномену. Це – поняття, що змістовно не суперечать один одному. Явище – зовнішня сторона об'єкта пізнання, такі його риси, ознак, що можуть бути доступними для сприйняття, опрацювання, формалізації. В матеріалістичній діалектиці, як відомо, явище розглядається поряд з категорією «сутність», що виражає внутрішню природу об'єкта, пізнання якої в значній мірі залежить від інтенції суб'єкту. В той же час феномен у платонівській філософській системі – особливий нестійкий стан явища, який в цілому не відображає його сутності. У класиків феноменології (Дж. Берклі, Е. Гуссерля, Дж. С. Мілля) – феномен постає, власне, як синонім явищу, не гегелівською «річчю в собі» (те, що прагне продемонструвати Д. О. Назаренко), а протилежністю сутності як такої, тобто її зовнішнім виразом, який можливо сприйняти та опрацювати без надмірного ризику суб'єктивізації.

Так, в одному з філософських словників феноменологічна проблематика визначається наступним чином: «Очевидно, не достатньо бажати побачити (почути або зрозуміти), щоб дійсно побачити; поставити дійсний експеримент про світ та не заплутатись при цьому у власних упередженнях, – велика складність. Саме це є проблемою феноменології, яка означає вивчення предметів не самих в со-

---

¹ Назаренко Д. О. Вказана праця. С. 92–93.

бі, а як вони пізнаються людською свідомістю»¹. Таким чином, феноменологізація наукового пошуку спрямована на зниження суб'єктивної ролі дослідника. Натомість спроба охопити явища об'єктивної дійсності штучно створеним конструктом – продуктом теоретизації – не відповідає смислу феноменологічного підходу як такого. Саме з цих позицій запровадження терміну «асоціальний фон злочинності» до наукового обігу видається нам недостатньо обґрунтованим.

В той же час, дійсно, слід визнати необхідність відповідного сходження до абстрактного та оперування науковою категорією, яка б була теоретично однорівневою злочинності як масовому різновиду соціальної (а точніше – асоціальної) діяльності. Але, на нашу думку, роль такої категорії цілком може виконувати дискурсивно усталена – фонові для злочинності явища. Саме явище – те, що дається сприйняттю, науковому осмисленню, кількісно-якісній інтерпретації з метою подальшої організації практико-перетворювального впливу на нього. При тому немає, на наше переконання, суттєвих гносеологічних перепон на шляху до спроб глибинного аналізу сутності вказаного явища без додаткового термінологічного ускладнення.

Щодо, власне, сутності фонових для злочинності явищ, то низка науковців (Ю. В. Абакумова, Ю. В. Александров, Т. А. Денисова, О. П. Рябчинська та ін.) вбачають в них сукупність аморальних проявів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, і які органічно взаємозв'язані зі злочинністю, оскільки детермінують один одного і спричиняють соціальну деградацію особи (а в результаті – і всього суспільства)². В такому підході звертає на себе увагу: а) характеристика аналізованих явищ як проявів

---

¹ Убальдо Н. Иллюстрированный философский словарь / Пер. с ит. Т. Н. Григорьевой, Л. А. Подпятниковой. М.: БММ АО, 2006. С. 434.

² Курс кримінології. Загальна частина : підручник в 2-х книгах. Кн. 1 / [О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.] ; під заг. ред. О. М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2001. С. 165; Кримінологія. Особлива частина : навч. посіб. Запоріжжя: КПУ, 2012. С. 612 та ін.

аморальної поведінки; б) наявність прямих і зворотних зв'язків зі злочинністю, на чому нами вище вже наголошувалось; в) дворівневий соціально деструктивний вплив – особистісний та загальносуспільний.

Вказану позицію, на нашу думку, слід в цілому визнати слушною. Однак, як видається, дещо невинуватим є обмеження фонових для злочинності явищ тільки аморальними проявами. Окремі з них (такі як, наприклад, насильство в сім'ї) є протиправними – адміністративними проступками. Крім того, знову ж таки функціональна характеристика означених явищ обмежується криміногенно детермінуючою роллю, яка, до того ж виявляється не конкретизованою.

В певній мірі вказаний недолік усувається І. М. Даньшиним, який визначає фонові явища злочинності через дозлочинні види асоціальної поведінки, що тісно пов'язана з окремими видами (групами) злочинів і має протиправний характер – адміністративні правопорушення, дисциплінарні проступки¹. Однак і таке розуміння виражає певну звуженість бачення природи фонових явищ, їх штучне обмеження юридичними межами протиправності. Вочевидь, низка асоціальних явищ, таких як алкоголізація, суїцидальність тощо, не є протиправними, однак характеризуються щільними зв'язками зі злочинністю та обґрунтовано, на цій підставі, розглядаються численними науковцями як фонові для злочинності.

Поряд з цим, характерною у визначенні І. М. Даньшина є вказівка на те, що фонові явища є дозлочинними видами асоціальної поведінки. Таким чином, констатується, що вони є первинними в генезі криміналізації особистості по відношенню до, власне, злочину. Схоже бачення демонструє і В. С. Батиргарєєва. Вчена, зокрема, визначає фонові для злочинності явища як деякі дозлочинні форми поведінки, що відхиляються від соціальних норм,

---

¹ Даньшин И. Н. «Фоновые» явления преступности как дополнительный предмет криминологии. *Проблеми законності* : Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. Вип. 68. С. 87.

які є супутніми буттю людини і тісно пов'язані зі злочинністю, створюючи живильний ґрунт для останньої, а також нерідко сприяють формуванню в особи мотиву й умислу на вчинення злочину¹. Щодо такого розуміння природи (сутності) досліджуваних явищ вважаємо за необхідне висловити кілька суджень.

По-перше, дозлочинність як властивість фонових явищ має місце не завжди. Вони цілком можуть відтворюватись (як продовжуватися, так і виникати, тобто набувати новітнього для поведінки особистості характеру) у діяльності особи й після вчинення злочину. Наприклад, коли особа, вчинивши злочин та відбуваючи покарання в місцях позбавлення волі під впливом процесу призонізації набуває суїцидальних схильностей, чи-то починає вживати наркотичні засоби, зловживати алкогольними напоями, інтегруючись до кримінально-субкультурного середовища тощо.

По-друге, описання фонових явищ як дозлочинних обмежує мислимий предмет індивідуальним (одиничним) рівнем сприйняття. Тобто по відношенню до вчинення окремого злочину особа дійсно може бути залученою до системи асоціальних, паразитичних чи інших аморальних (або ж навіть протиправних) практик. Але ж при зіставленні фонових явищ зі злочинністю, тобто при абстрагуванні до рівня масових асоціальних практик як результат індукції, вказаний зв'язок станів втрачається; вони виявляють паралелізм в існуванні. Така особливість, в свою чергу, має своїм наслідком й розуміння окремих проявів фонових для злочинності явищ у дещо ширшому форматі: подальше дедуктивне опрацювання масиву асоціальних практик, зведених у межі досліджуваної категорії, виявляє в кожному конкретному випадку індивідуальної деструктивної поведінки (як окремого прояву фонового явища у поведінці особи) специфічні, функціонально однорідні та,

---

¹ Кримінологічний довідник ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України О. М. Бандурки ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужи О. М. і д-ра юрид. наук, професора О. М. Литвинова : довідкове видання. Х.: Золота миля, 2013. С. 372.

водночас, відмінні (проте тісно пов'язані) від злочинності й злочинної поведінки, риси.

Ця думка перекликається із позицією Д. А. Шестакова, який стверджує, що в один ряд зі злочинністю, як різновиду девіантності, можуть бути поставлені наркотизм, проституція, масове скоєння самогубств та інші види соціальних відхилень¹. Таким чином, і злочинність і фонові для неї явища є умовно окремими видами (формами) девіантності. Під останньою ж в науці зазвичай розуміється соціальне явище, що виражається у відносно масових, статистично стійких формах (видах) людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим або ж фактично діючим в даному суспільстві (культурі, групі) нормам та очікуванням². Отже, по відношенню до злочинності фонові явища не обмежуються криміногенним, дозлочинним характером. Вони виявляють принципово рівнозначну з нею соціальну природу, відрізняючись лише в низці випадків за реальною та/або оцінюваною суспільною шкідливістю (небезпечністю). Більше того, в окремі історичні періоди фонові явища можуть прямо переходити до розряду злочинів, поповнюючи обсяг злочинності, а в інші – через декриміналізацію – набувати значення фонових (як, скажімо, із систематичним зайняттям проституцією).

Відносність межі між фоновими явищами і злочинністю криється в неонтологічній, а суть конструктивістській їх природі. Проте з функціональної точки зору вони виявляють близькість, що відображається у даних кількісно-якісної інтерпретації відповідних формалізованих масових проявів. Так, зокрема, Я. І. Гілінський вказує: «По мірі вивчення, з одного боку, злочинності, а з другого – інших про-

---

¹ Шестаков Д. А. Криминология : Новые подходы к преступлению и преступности : Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в изменяющемся мире : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Д. А. Шестаков / предисл. В. П. Сальникова. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. С. 141.

² Гишинский Я. И. Девиантность, преступность и социальный контроль в «новом мире». Сборник статей. СПб.: Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. С. 157.

явів соціального «зла» – пияцтва, корупції, проституції, тероризму та ін. – стає зрозумілим, що є цілком визначений збіг в генезі цих соціальних феноменів, в закономірностях їх поширення і динаміки, в соціально демографічних характеристиках суб'єктів «зла» і т.д.¹ У спорідненості генези фонових явищ і злочинності виявляються глибинні їх зв'язки, що виникають, діють, змінюються та припиняються у надрах суспільних протиріч – спільних для обох позначених об'єктів пізнання. З цього випливає три важливих висновки:

1) можна констатувати функціональну єдність злочинності та фонових явищ у загальному процесі соціодинаміки. В цьому аспекті заслуговує на увагу визначення фонових для злочинності явищ, запропоноване Д. О. Назаренком, відповідно до якого вони формулюються вченим як асоціальні, деструктивні види поведінки, які сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення в структурі криміногенної ситуації та виконують *компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей (курсив наш – В. Ш.)*². Дійсно, компенсаторна функція є властивою для більшої частини злочинності та девіантності загалом. Однак її роль не слід абсолютизувати. Неможливо пояснити настільки різні форми девіантності як, скажімо, суїцидальність, проституцію, расизм, ксенофобію, крадіжки тощо, єдиним механізмом компенсації. При цьому йдеться, вочевидь, про мертонівську концепцію аномії (щодо масового рівня опрацювання соціальних відхилень) та про психологічні захисні механізми заміщення (щодо індивідуального рівня аналізу). Але ж окрім компенсації існують й інші функціональні комплекси відтворення девіантності: захисту (проявляється, зокрема, у поширенні расизму та ксенофобії), ретризму (знаходить свій прояв у наркотизації, алкоголізації, суїцидальності) тощо. Тому, визнаючи принципову функціональну єдність злочинності та фонових явищ, не можна спроцювати її тлумачення;

---

¹ Там само. С. 157.

² Назаренко Д. О. Вказана праця. С. 93.

2) дослідження фонових для злочинності явищ (їх стану, факторів) відкриває додаткові грані проблеми криміногенної детермінації, дозволяє виявити, пояснити генетичні закономірності у відтворення злочинності у загальному контексті девіантності. В цьому виражається сигнальна функція кримінологічних знань про фонові явища;

3) існує високий потенціал підвищення ефективності протидії злочинності за рахунок протидії фоновим для неї явищам, що пояснюється тотожним в багатьох випадках об'єктом запобіжного впливу. Цією обставиною додатково підтверджується доцільність вивчення означених явищ саме в межах предмету кримінології.

З урахуванням викладених вище міркувань, критичного аналізу наукових позицій учасників дискусії щодо природи *фонових для злочинності явищ*, можливо, на нашу думку, запропонувати наступне їх визначення: *це форма соціальної девіантності, що виражається у масових, статистично стійких проявах незлочинної аморальної поведінки (діяльності), яка відображає особистісні деформації, а також дію видових (групових) суспільних протиріч, здатних детермінувати вчинення окремих злочинів та злочинність в цілому*. Таким чином, фонові для злочинності явища, як і сама злочинність, розглядаються нами в контексті більш широкого девіантологічного підходу, що відстоюється у працях Я. І. Гілінського, В. М. Кудрявцева, В. В. Лунеева, Л. Халсмена та низки інших вчених.

Окрім того, зауважимо, що в запропонованій дефініції закладене бачення дворівневого зв'язку фонових явищ зі злочинністю, що є головним критерієм віднесення масових аморальних видів поведінки до вказаних явищ. На рівні індивідуальної злочинної поведінки аморальні практики розглядаються в контексті одних з чинників, що сприяють формуванню викривлених потреб, мотивації, прийняття рішення про вчинення злочину, або ж відіграють відповідну детерміністичну роль як складова криміногенної ситуації (зокрема, у віктимному аспекті). На рівні відтворення злочинності фонові явища мають спільні з нею зв'язки через єдність детерміністичної основи. У формалізованому

вигляді вона підтверджується ідентичними закономірностями у відтворенні конкретного виду злочинності (чи кількох їх видів) та відповідного різновиду фонових явищ. Відсутність же такої спільності, ідентичності може означати таке: 1) невірно встановлено зв'язки масових аморальних проявів з певним видом кримінальної активності; 2) досліджувані масові аморальні прояви (поведінка) не може розглядатися як фонове для злочинності явище.

Отже, формування переліку фонових для злочинності явищ має виходити з обґрунтування (встановлення, описання, пояснення) означених вище зв'язків. Не претендуючи в цій роботі на всеохоплююче дослідження всіх можливих на сьогоднішній день фонових явищ, акцентуймо увагу на самогубствах й суїцидальності, що зумовлено безпосереднім предметом цієї монографії.

1.2 Суїцид та суїцидальність: загальнонаукова характеристика

Проблема існування самогубств як соціального явища традиційно притягує до себе увагу громадськості, церкви, наукової спільноти, держави. Під впливом негативних тенденцій щодо зростання їх кількості у другій половині ХХ ст. оформилась окрема галузь знань – суїцидологія, що перебуває на перехресті соціології, психології, психіатрії, філософії. Протягом останніх 100 років ця тема піддавалася досить ґрунтовним дослідженням, окремі з яких проводились в тому числі і в кримінологічній площині. Однак, не дивлячись, на вельми суттєвий обсяг сформованої наукової інформації, й дотепер не знято з порядку денного низку питань як суто термінологічного, так і змістовного, сутнісного характеру.

Спершу звертає на себе увагу поняття «самогубство» (суїцид – від лат. *suicidium*: *sui* – себе, *caedo* – вбивати)¹. З огляду на його семантику, а також узвичасні дефініції,

---

¹ Тут і надалі терміни «самогубство» та «суїцид» використовуються як взаємозамінні, синоніми.

найбільш простим видається його розуміння як заповідання особою собі смерті. Саме таке визначення використовується Всесвітньою організацією охорони здоров'я¹. Однак, чи може таке розуміння претендувати на повноту та достатність? Вочевидь, – ні, адже воно відображає тільки фізичне (механічне) уявлення про самогубство, залишаючи в стороні соціально-правову, суто юридичну, етичну, філософську оцінку суїцидального акту. Проте саме останні надають змогу співвіднести суїцидальність з фоновим для злочинності явища, встановити кримінологічно значущі аспекти індивідуальних актів самогубств.

Здійснений нами аналіз наукової суїцидологічної літератури, а також кримінологічних, соціологічних, філософських праць дозволяє сформувати кілька узагальнених² підходів до визначення суїциду.

Перший підхід – соціологічний – є найбільш строка-тим у спектрі своїх теорій. Він представлений численними аксіологічними (О. В. Бойко, В. М. Гасиліна), структурно-функціональними (Т. Парсонс, П. Сорокін та ін.), феноменологічними (О. М. Моховіков, М. Шелер та ін.), праксеологічними (М. Вебер, К. Маннгейм, У. Томас та ін.), конструктивістськими (С. Б. Борисова, С. С. Фролова, В. О. Ядова та ін.) концепціями. Виражена інтегративна гносеологічна ніша означеної проблематики в межах соціологічного підходу репрезентована поглядами Е. Дюркгейма, Н. О. Латової, М. Фарбера та інших вчених. В працях останніх сформоване бачення суїциду як усвідомленої відмови людини від життя, що пов'язане з конкретними дія-

---

¹ Гизатулина А. А. Суицид в структуре самоубийства (категорийно-мотивационная структура самоубийства). *Вестник Челябинского государственного университета*. 2013. № 13 (304). Вып. 29. С. 27 URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/suitsid-v-strukture-samoubiystva-kategoriyno-motivatsionnaya-struktura-samoubiystva>

² Сформовані підходи можуть розглядатися лише як узагальнені на тій підставі, що в межах кожного з них існує власна дискусія щодо тих чи інших ознак суїциду. Виділені ж нами визначення є найбільш повними та обґрунтованими, є результатом наукової критики.

ми, спрямованими на його припинення. При цьому інші обставини, які пов'язані із схвальною чи засуджувальною соціальною оцінкою до уваги не приймаються. Класичною в цьому сенсі є наступна дефініція, запропонована Е. Дюркгеймом: «Суїцидом називається будь-який смертний випадок як безпосередній чи опосередкований результат позитивного чи негативного вчинку самої потерпілої особи, якщо вона знала про відповідні наслідки»¹. Основні ж фактори суїцидів вбачалися класиком соціологічної думки у розриві внутрішніх, особистісних зв'язків з індивіда із відповідною соціальною групою.

Таким чином, самогубством охоплюються як героїчні вчинки (самопожертва заради певної високої цілі), так і суто егоїстичні, як спроба уходу від конфлікту. Крім того, важливою ознакою суїциду, що впливає з визначень, пропонує представниками вказаного напрямку, є усвідомлений характер дій, спрямованих на самогубство. Це, в свою чергу, дало підстави Л. М. Шестопаловій зробити обґрунтований, вважаємо, висновок про те, що до розряду самогубств не можна включати суїцидальні дії малолітніх, адже вчинення самогубства є цілком усвідомленою дією, причому суїцидальні дії потребують не меншого усвідомлення ніж вчинення злочину, а можливо, й глибшого, адже на кон ставиться навіть не чуже, а власне життя. Такі дії малолітніх пропонується вченою кваліфікувати як нещасний випадок². Підтримуючи загалом цю позицію, вважаємо зробити кілька уточнень.

По-перше, якщо відбувається позбавлення малолітньою особою себе життя, то далеко не завжди такі випадки можна кваліфікувати як «нещасний випадок». В низці випадків доцільно ставити питання про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, відповідальних за виховання й належний психоемоційний розвиток, а саме: бать-

---

¹ Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический этюд. Пер. с фр. с сокр. ; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. С. 12.

² Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства : заходи протидії : дис... канд. юрид. наук. К., 2001. С. 184.

ків, опікунів, педагогічних працівників – за ст.ст. 137, 166 КК України відповідно за наявності до того підстав.

По-друге, вважаємо за доцільне доповнити перелік осіб, заподіяння самими собі смерті якими не може вважатися як суїцид також й тими, які на момент спричинення собі смерті (чи такої невдалої спроби) перебували у стані неосудності. Наприклад, особа у приступі епілепсії падає зі значної висоти, внаслідок чого настає її смерть.

Деяке уточнення до наведеного визначення суїциду в межах соціологічного підходу робить М. Фарбер, акцентуючи увагу на тому, що суїцид – це лише таке позбавлення людиною себе життя, яке вчиняється швидко¹. Дійсно, саме за критерієм швидкості спричинення смерті можливо відмежувати суїцид від інших видів аутоагресивної та соціально ризикованої поведінки – вживання наркотичних засобів, зловживання алкоголем, зайняття ризикованими видами спорту тощо. Тож вказану думку М. Фарбера вважаємо за доцільне підтримати та визнати в цілому обґрунтованою.

У другому підході – психологічному (Є. Дюрінг, К. Меннінгер, М. О. Табачник, Н. Фарбероу, Е. Шнейдман та ін.) – акцентується увага на самогубстві як результаті особистісного розладу. Так, Є. Дюрінг визначає суїцид як результат невіршеності конфлікту між особистістю й суспільством². Е. Шнейдман воліє розуміти під суїцидом усвідомлений акт самознищення, який добре усвідомлюється і який є багатограним розладом особистості, що має проблему, вирішувану в конкретному випадку через самогубство³. З цього визначення важливо відмітити вказівку на усвідомлений характер акту самогубства, що зазвичай не приймається до уваги представниками соціологічного напрямку. В цьому сенсі слід, на нашу думку, визнати обґрун-

---

¹ Farber M. Psychological Variables in Italian Suicide. *Suicide in Different Cultures*. Ed. by N. Farberow. Baltimor : University Park Press, 1975. P. 180.

² Дюринг Е. Ценность жизни. Минск-М.: Харвест, АСТ, 2000. С. 197.

³ Шнэйдман Э. Душа самоубийцы; Пер. с англ. М.: Смысл, 2001. С. 27.

тованою позицію В. М. Кудрявцева, який зазначає, що не відноситься до самогубства спричинення людиною собі смерті з необережності. Це відноситься й до тих випадків, коли особа, вчиняючи певні аутоагресивні дії, що демонструють самогубство, передбачає можливість заподіяння собі смерті, але сподівається залишитися «живим» (так звані «демонстративні» самогубства). В цьому разі має місце не самогубство, а заподіяння собі смерті з необережності у своєрідній ситуації¹.

Тобто виключно умисні дії, які характеризуються глибоким усвідомленням змісту (характеру, значення) акту самозниження людини можуть вважатися суїцидом. В інших випадках доречніше вести мову чи-то про нещасний випадок, про спричинення собі смерті з необережності або ж особою, яка перебувала у стані неосудності, або яка через малолітство не здатна була усвідомлювати характер та/або значення вчинюваних нею дій.

В контексті викладених положень звертає на себе увагу й позиція М. О. Табачника – послідовника психологічного позитивізму в суїцидології, – який визначає суїцид, акцентуючи на вольових якостях особистості: «Суїцид – це вчинення будь-яких дій, над якими у людини є реальний чи потенційний вольовий контроль, що сприяють просуванню індивіда у напрямку ранньої фізичної смерті»². Дійсно, окрім інтелектуального моменту, акт суїциду, по аналогії зі змістом вини злочинної поведінки, має характеризуватися відповідними вольовими ознаками, що у своєму комплексі здатні забезпечити контроль людини над ходом подій (в тому числі й дій інших людей, механізмів тощо) щодо спричинення собі смерті.

Комплексне психологічне бачення суїциду висловлює І. Є. Марина: «Суїцидальна поведінка особистості є, з одного боку, складним психологічним феноменом, одним з видів девіантної поведінки (аутоагресивної), в структурі якої

---

¹ Социальные отклонения / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1989. С. 304.

² Войцех В. Ф. Суицидология. М.: Миклош, 2007. С. 60.

проявляються суїцидально-когнітивний, суїцидально-емотивний, суїцидально-аксіологічний, суїцидально-діяльнісний компоненти, а з іншого – сукупність її соціально-психологічних вчинків (дій), ініційованих факторами, що визначають групу ризику в поєднанні з негативним психологічним фоном і особистісними особливостями, в межах якого самогубство виступає як сукупність трьох складових: особливість особистості, причинний та зумовлюючий фактори»¹. Таким чином, вчена підкреслює комплексність суїциду як поведінкової реакції та доцільність його аналізу з позицій психологічних особливостей пізнавальних, ціннісних, діяльнісних, чуттєвих, екзистенційних процесів і станів особистості. Як видається, таке розуміння суїциду може бути корисним при дослідженні механізму його відтворення на індивідуальному рівні, розкритті психологічного змісту окремих етапів самогубства, дослідження їх кримінологічно значущих рис.

Третій – клінічний (психіатричний. психоаналітичний) – підхід формує уявлення про суїцид як наслідок тієї чи іншої психічної вади – розладу, хворобливого стану, захворювання тощо. Так, наприклад, З. Фрейд вбачав суїцид реакцією затримки і обмеження власного «Я» особистості, її відірваності від зовнішнього світу, що є наслідком непереборної для неї дії меланхолії чи печалі, внутрішньою потребою позбавитись лібідо, асоційованого з певним об'єктом, якого в реальному житті не стало².

Цікавими з кримінологічної точки зору є розробки теорії суїциду послідовника З. Фрейда – К. Менінгера. Серед іншого вчений зробив достатньо переконливу спробу обґрунтування трьох підсвідомих складових, характерних для особистостей самогубців: 1) бажання вмерти; 2) бажання вбити; 3) бажання бути вбитим. Всі ці три складові поєднуються у тієї особи, що має дійсне (а не демонстративне)

---

¹ Марина И. Е. Психологическое сопровождение личности, склонной к суицидальным формам поведения : дис. ... канд. психолог. наук. Красноярск, 2006. С. 7.

² Суліцький В. В. Психологія суїцидальної поведінки : монографія. К. : Леся, 2001. 316 с.

прагнення позбавити себе життя¹. Таким чином, на думку К. Менінгера, межа між зовнішньою агресією (вбивством) та внутрішньою (самогубством) є вельми умовною; ці два різноспрямовані спонукання мають суть одне й те ж психічне коріння – деструктивне начало особистості. Звісно, викладені положення переважно знаходяться в площині наукової інтенції та не підлягають стовідсотковій верифікації. Тим не менш, існуючі тенденції відтворення суїцидів та агресивно-насильницької злочинності (більш детально про них – далі) створюють додаткові аргументи на користь викладених висловлених вченим гіпотез, теоретичних конструктів.

У вітчизняній психіатрії класичним вважається визначення, запропоноване ще у 1978 році А. Г. Амбрумовою, відповідно до якого суїцидальна поведінка є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах мікросоціального конфлікту, що переживається нею, і поділяється на внутрішньо-антивітальні переживання, пасивні суїцидальні думки, суїцидальні замисли, суїцидальні наміри та зовнішні форми – суїцидальна спроба, завершений суїцид². На підставі такого розуміння виділяються три види суїцидальної поведінки: істинна, афектована та демонстративна³.

Цінним у наведеному визначенні в аспекті кримінологічного дослідження видається те, що фінальний акт позбавлення людиною себе життя є своєрідним апогеєм його внутрішніх переживань. Останні ж проходять достатньо тривалу генезу, обтяжені ефектами соціально-психологічної дезадаптації та, серед іншого, здатні впливати на криміналізацію та/або віктимізацію особистості, знижуючи її адаптивний потенціал, руйнуючи сенсоутво-

---

¹ Меннінгер К. Война с самим собой. URL: http://royallib.com/book/menninger_karl/voyna_s_samim_soboy.html.

² Амбрумова А. Г. Суицид как феномен социально-психологической дезадаптации личности. *Актуальные вопросы суицидологии* : Сб. науч. труд. М., 1978. С. 12.

³ Суицидология : учеб. пособ. / И. Л. Шелехов, Т. В. Каштанова, А. Н. Корнетов, Е. С. Толстолес. Томск : Сибирский государственный медицинский университет, 2011. С. 63.

рюючі начала життєдіяльності. З огляду на це слід вирізняти таку категорію як «суїцидальна поведінка», яка є більш широкою, аніж «суїцид» та охоплює низку психічних станів, процесів, а також об'єктивних дій, що виражають прагнення людини до припинення свого життя.

Разом з тим слід неодмінно підкреслити, що у сучасній суїцидології усталеною є думка щодо того, що суїцид та суїцидальна спроба – два принципово різні роди дій, тобто завершений суїцид – це не просто перфектна форма суїцидальної спроби, а суїцидальна спроба, як правило, не аналог лише випадково не доведеного до кінця самогубства. Якщо при завершеному суїциді агресія спрямована проти власного «Я», то при суїцидальній спробі вона змінює точку дотику та спрямована в основному назовні, що зумовлює кінцеву мету спроби – апеляцію до соціального оточення¹. Приймаючи до уваги цю особливість, слід, тим не менш, обережно відноситись до можливості категоричного розмежування процесів детермінації суїцидальної спроби та суїциду, при якому першій відводиться лише функція «демонстрації проблеми», своєрідного заклику про допомогу. В багатьох випадках вкрай важко встановити дійсні наміри особи, які для неї особисто можуть залишатися зачиненими для рефлексії. До того ж не має достатньо підстав й для неврахування специфіки індивідуальних вольових якостей, сила яких може вносити суттєві корективи в процес реалізації намірів щодо позбавлення себе життя (принаймні конкретним способом та у конкретній обстановці). А тому у практичному вимірі запобігання суїцидам й протидії суїцидальності більш доцільним видається розглядати суїцидальну спробу як етап на шляху до досягнення віддаленої цілі – смерті особи. Переконані, це є виправданим і з кримінологічних, превентивних, і з суто етичних міркувань.

Загалом клінічний напрям у підходах до розуміння феномену суїциду характеризується глибиною теоретичних узагальнень, їх широкою емпіричною верифікацією. Втім, його евристичні можливості обмежуються індивідуа-

---

¹ Суїцидологія. С. 64–65.

льним рівнем аналізу у контексті патологій психіки та не охоплюють масові закономірні форми відтворення суїцидів у суспільстві, їх фундаментальні соціальні детермінанти. Також залишаються поза увагою й окремі психологічні характеристики самогубства (вплив емоцій, вольових якостей тощо).

Четвертий – філософський, теологічний підхід, в якому з різних позицій світських чи релігійних світоглядних систем обґрунтовується негативна оцінка суїциду. Останній же визначається як прояв слабкості духу, «малодушності», «безбожності», «позаправовим вчинком людини» (Ф. Аквінський, М. Алданов, Н. А. Бердяєв, Г. В. Ф. Гегель, А. Камю, І. Кант, Б. Спіноза, А. Шопенгауер та ін.), чи-то «вкрай реалістичного, однак, неглибокого погляду на життя, його беззмістовності й спустошеності» (Ф. М. Достоевський). В цілому для цього напрямку характерним є акцентування уваги на аморальності, запереченні естетики суїциду як явища.

Загалом філософський й теологічний аналіз феномену суїциду ґрунтується на глибинному осмисленні цивілізаційних підвалин забезпечення вітальності у різних умовах життєдіяльності. Разом з тим, визнаючи безумовну корисність такого ракурсу пізнання, в кримінологічних дослідженнях, аби не втратити предметні контури, варто все ж обмежуватись лише коротким екскурсом у його ідейне розмаїття, використовуючи лише окремі обриси суїцидальної проблематики зі сфери онтології, аксіології та етики.

П'ятий підхід – інтегративний (власне девіантологічний, кримінологічний), для якого характерним є визнання багатовимірності феномену суїциду та необхідності його дослідження і як фізіологічно деструктивного, і як психологічно стресового, соціально-конфліктного явища, і як складової більш масштабного динамічного соціального явища, культурного феномену – суїцидальності, що корелює з іншими видами девіантності. Саме таке бачення репрезентоване у працях Я. І. Гілінського, С. В. Бородіна, В. М. Кудрявцева, О. С. Міхліна, А. Р. Ратинова, Л. М. Шестопалової та ін.

Так, наприклад, у дисертації «Кримінологічні проблеми пенітенціарного суїциду та його запобігання: за матеріалами Республіки Казахстан» (2006 р.) Р. О. Цой визначає суїцид як «девіантне, умисне діяння (дію чи бездіяльність), що має своєю метою позбавлення людиною себе життя, що є наслідком усвідомленого рішення та що потягнуло за собою смерть¹. У іншому у кримінологічному дисертаційному дослідженні «Суїцид і злочинність» Є. Г. Ермолаєва наступним чином визначає суїцид (самогубство): «...це одна з форм девіантної поведінки людини, що є усвідомленим, умисним позбавленням себе життя, вчиненим самим потерпілим під впливом будь-яких психотравмуючих ситуацій чи інших обставин, що призводять особистість до рішення про самознищення»². Попри достатню обґрунтованість викладеного бачення, варто, на нашу думку, висловити й певні зауваження. По-перше, з наведених дефініцій не випливає відмінності між аморальними та морально виправданими (наприклад, самопожертва в бойовій обстановці чи іншій ситуації крайньої необхідності задля порятунку життя інших осіб) випадками позбавлення людиною себе життя, що не дозволяє відмежувати кримінологічно значущий суїцид від соціально схвального виду поведінки – позитивної девіації. По-друге, Є. Г. Ермолаєвою робиться акцент на визначальній ролі психотравмуючої ситуації та інших обставин в генезі самогубства, що не виправдано, вважаємо, звужує розуміння складної психологічної природи суїциду, визначає домінантність зовнішніх (об'єктивних) факторів по відношенню до внутрішніх (суб'єктивних). І навпаки: Р. О. Цой у визначенні концентрує увагу лише на суб'єктивному моменті самогубства – його усвідомленості, умисності.

Крім того, вочевидь, суїцид, як акт індивідуальної деструктивної (аутоагресивної) поведінки має розглядатися як складова вищого за рівнем абстрагування явища – суї-

---

¹ Суліцький В. В. Психологічні особливості засуджених-суїцидентів : дис. ... канд. психолог. наук. К., 2002. С. 7.

² Ермолаєва Е. Г. Суицид и преступность : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2007. С. 6.

цидальності, параметри відтворення якого є однопорядковими зі злочинністю. Таким чином, запропоноване Р. О. Цоєм та Є. Г. Єрмолаєвою поняття має вельми обмежений пізнавальний потенціал.

Самогубство – слушно зазначає Я. І. Гілінський – складний, багатоаспектний (філософський, соціальний, психологічний, моральний, юридичний, релігійний, культурний, медичний тощо) міждисциплінарний феномен¹. На цій підставі цілком логічним видається те, що *у єдиній дефіційній в принципі неможливо охопити всю багатогранність суїциду*, зафіксувати хоча б більшість іманентних суттєвих його ознак. Тим не менш, є сенс запровадження операціоністських визначень, у найбільшій мірі адаптованих під цілі конкретного дослідження (при цьому, звісно, маючи на увазі та враховуючи предметно багатовимірне поле теоретизування й практико-перетворювальної діяльності).

Мета кримінологічного дослідження з тим чи іншим ступенем конкретизації може бути визначена як описання, пояснення, прогнозування тих явищ, що входять до кола її предмету, а також вироблення науково обґрунтованих рекомендації щодо оптимізації системи протидії злочинності, запобігання окремим злочинам. Тому виправданим видається пропонування Я. І. Гілінським підхід щодо кримінологічного аналізу самогубств на двох рівнях – масовому (як статистично стійкого явища) та індивідуальному (як поведінкової реакції індивіда, спрямованої на позбавлення себе життя)². Саме такий дворівневий підхід забезпечує компліментарність дослідження суїциду у зіставленні з індивідуальною злочинною поведінкою з одного боку та масових проявів самогубств – зі злочинністю – з іншого, дозволяє використати відповідні знання у кримінально-превентивних цілях належного рівня абстрагування та практичного застосування (реалізації).

---

¹ Гишинский Я. И. Девиантность, преступность и социальный контроль в «новом мире». Сборник статей. СПб.: Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. С. 184.

² Там само. С. 193.

Аналогічне бачення проблематики комплексного аналізу суїциду відображене і у дисертації Л. М. Шестопалової, в якій автор пропонує визнати самогубство: 1) екстраординарним соціально-біопсихологічним явищем, в якому виявляються ознаки множини вчинених і вчинюваних самогубств; 2) цілком свідомо вчинюваними діями окремої особи (осіб) з метою припинити своє існування, наслідком яких є її (їх) смерть¹. Крім іншого в запропонованому Л. М. Шестопаловою визначенні відбивається й діяльнісний підхід до розуміння сутності масових форм соціальних девіацій, в тому числі й злочинності та фонових для неї явищ. Це безпосередньо впливає з констатації перманентності відтворення суїцидів, неможливості аналізу цього явища у статистиці, ретроспективі і доцільності охоплення при сходженні від конкретного до абстрактного триваючого виміру («вчинених і вчинюваних...») діяльності певної частини населення щодо позбавлення себе життя (в тому числі й виношування намірів, планування і т.д.).

Продуктивність застосування дільнісного підходу в кримінологічних дослідженнях обґрунтовувалась у працях В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. М. Костенка, Ю. В. Орлова та інших вчених. Його суть зводиться до того, що злочини розглядаються як діяльність – системна, предметна активність людини, а злочинність – як соціальна практика. Остання, окрім, власне, предметності свого соціального змісту, характеризується також наявністю особливих інтенційних підстав відтворення – колективно конструйованих образів, смислів, очікувань.

В цьому сенсі важливими як з методологічної точки зору, так і в аспекті виявлення глибинних зв'язків суїциду та суїцидальності зі злочинністю, видаються міркування В. В. Волкова, який веде мову про дві якості соціальних практик – їх «фоновості» та «розкриваючої» здатності: «Поведінку людини можливо описати лише показавши лише все розмаїття її дій у їх повному зміщенні. Не те, що людина робить у конкретний момент, а все сум'яття дій

---

¹ Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства : заходи протидії : дис... канд. юрид. наук. К., 2001. С. 185.

утворюють фон, на якому ми бачимо будь-яку дію і який задає наші судження, наші поняття і наші реакції... «Розкриваючі» ж практики виявляються як упорядкована сукупність навичок доцільної діяльності, які дають людині можливість утвердитись в тій чи іншій соціальній якості...»¹. В такому контексті – зауважує В. М. Дрьомін – факт вчинення злочину може бути і як «фоном» соціальної практики, і як «розкриваючою якістю». Останнє особливо чітко видно на прикладі професійної та рецидивної злочинності. Фоном для аналізу злочинності є все багатоманіття злочинних діянь, що охоплюється терміном «злочинність»².

Викладене розуміння злочинності як соціальної практики і злочину як предметної діяльності, що визнається нами як обґрунтоване та відстоюване у цій роботі, диктує потребу у екстраполяції цього підходу й на дослідження фонових для неї явищ в цілому і суїцидальності, зокрема. Сприйняття концептуальних настанов діяльнісного підходу та осмислення з їх використанням питань соціальної онтології суїцидів у кримінологічному аспекті дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, суїцид є різновидом предметної діяльності. Оскільки констатується його усвідомлений, вольовий, цілеспрямований характер, остільки ж самогубство укладається у діяльнісну концепцію. Предметом самогубства є власне життя людини, яке за певних об'єктивно зумовлених обставин, факторів, суб'єктивно оцінюється як таке, що не відповідає соціальному контексту. Кримінологічна значущість цього висновку полягає у двох моментах: 1) розуміння (відчуття) антагоністичності у системі «суб'єкт – середовище» далеко не завжди завершується деструкцією суб'єкта, або ж виключно його; апріорі має місце протистояння особи та окремого фрагменту соціальної дій-

---

¹ Волков В. В. О концепции практик в социальных науках. *Социологические исследования*. 1997. № 6. С. 15–16.

² Дрьомін В. Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : монографія. Одеса: Юридична література, 2009. С. 102–103.

сності на тій чи іншій підставі, що вірогідно (і статистично це підтверджується) криє в собі суттєвий криміногенний потенціал; 2) прийняття рішення людиною про позбавлення себе життя є результатом оцінки ситуації, що має відповідне операційне підґрунтя. Маються на увазі існуючі в суспільстві атитюди до суїциду, а також ефекти інтеракції, що насичують соціальний простір зразками суїцидальної поведінки. Останні ж в глибинних своїх основах фундують нівелювання цінності життя, що, в свою чергу, стає чинником поширення терпимості до насильства як такого. В цьому сенсі суїцид виявляє «розкриваючі» властивості відповідної соціальної практики.

По-друге, у одиничному акті самогубства з об'єктивною необхідністю відбиваються колективно позначені суспільні протиріччя, що більш рельєфно візуалізуються на масовому рівні їх репродукції. Вказані протиріччя, як ми вже зазначали, багато в чому виявляються спільними для суїцидальності та злочинності. А тому здійснюваний їх аналіз через дослідження суїцидальності виводить на проблематику криміногенних детермінант. В цьому аспекті суїцид та суїцидальність виявляє властивості фоновості для іншого різновиду соціальних практик – злочинності та виконує, таким чином, сигнальну функцію в системі протидії їй.

Викладене дає можливість запропонувати наступне поняття суїциду: *це різновид аморальної діяльності людини, метою якої є припинення власного життя, що характеризується усвідомленим, вольовим (керованим, бажаним) характером, проявляється як результат складної взаємодії зовнішніх психотравмуючих факторів та особистісних якостей суб'єкта такої діяльності і тягне за собою його смерть*. Разом з тим варто зауважити, що в окремих наукових джерелах (зокрема, у роботах О. Р. Цоя) зустрічається поняття «розширений суїцид», що охоплює випадки самогубства, якому передувало вбивство суїцидентом близьких йому осіб, а також евтаназію¹. Проте, вважа-

---

¹ Цой О. Р. Криминологические проблемы пенитенциарного суицида и его предупреждение : по материалам Республики Ка-

емо, такий підхід до розуміння досліджуваного поняття є не в повній мірі обґрунтованим.

Так, навряд чи можна визнати виправданим включення до поняття суїциду як акту суть аутоагресивного дій, що йому передували та не були спрямовані самогубцем на самого себе. А тому, на якій підставі О. Р. Цой залучає передсуїцидальні злочинні дії (ба більше – лише вбивства і лише близьких осіб) до змісту самогубства лишається не зрозумілим. Безумовно, предикатна (про відношенню до самогубства) злочинна поведінка суїцидента становить безпосередній кримінологічний інтерес та багато в чому може виражати зв'язок суїциду з кримінальною активністю. Але змішувати ці поняття, нехай навіть і з приставкою «розширеного» розуміння, на нашу думку, є недоцільним.

Щодо евтаназії – то ця тема є вельми комплексною, міждисциплінарною, перебуває на порубіжжі етики, філософії, релігії, медицини, юриспруденції. Її дослідження повноцінно може бути реалізоване тільки в окремій монографічній праці чи їх серії. В нашій же роботі ми обмежимося виключно переважаючим підходом до юридичної оцінки евтаназії, прийнятого у вітчизняній кримінально-правовій доктрині й законодавстві, а саме констатацією кримінально-правової заборони так званої активної евтаназії та її як умисного вбивства. Щодо пасивної евтаназії (тобто коли лікарем не вчиняються дії, спрямовані на підтримання життєдіяльності пацієнта за його проханням), то вважаємо за доцільне погодитись із В. К. Грищуком, який стверджує, що в такій ситуації «...підстав для кримінальної відповідальності медичного працівника (інших суб'єктів), як видається, немає. У таких випадках медичний працівник (інша особа) є пособником самогубства, яке не є злочином згідно з чинним КК»¹.

захстан : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. С. 44; Цой О. Р. Эвтаназия – вид самоубийства. *Экономика и право Казахстана*. 2003. № 12. С. 35.

¹ Грищук В. К. Еутаназия : кримінально-правові проблеми. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?d=321&i=&w=r>

На окрему увагу заслуговує питання про види суїцидів. При чому в більшій мірі кримінологію цікавить не стільки спосіб як критерій видової диференціації, скільки відмінності у психологічному механізмі самогубств різного роду. Загалом у суїцидології видова диференціація самогубств є достатньо дослідженою. Як правило, паралельно оперують кількома класифікаціями, кожна з яких здатна нести на собі повноцінне пізнавальне навантаження в залежності від конкретних гносеологічних задач.

Так, Е. Дюркгейм виділяв три види самогубств: егоїстичні (за якого особисті цілі суїцидента вищі за суспільні), альтруїстичні (самопожертва), аномійні (аномічні, – як результат дезадаптації, фрустрації)¹. М. Халбвакс воліє вести мову про самогубство-спокуту (як результат самобичування), самогубство-протест (заперечення проти зовнішніх обставин) та самогубство-розчарування. В його основі лежить фрустрація, зневіра у власні здібності та невдоволення особистим статусом².

Е. Шнейдман виокремлює такі види суїцидів: егоїстичний, дуалістичний та «відчужувальний». Егоїстичний – плід внутрішнього психологічного діалогу з самим собою, саморуйнівної депресії. Це суїцид психологічної природи. Дуалістичний – результат колізій із зовнішнім світом, наслідок фрустрації, ненависті, страху, сорому, гніву, почуття провини і т. п. Цей суїцид соціальний за своєю природою. «Відчужувальний» суїцид – це наслідок «випадання» з покоління, із загального континууму, відчуження від родинних, сімейних й інших зв'язків, мереж. Це – соціальне за своєю природою самогубство³.

Дж. Берглі виділяє суїцид як наслідок хронічної депресії; соціопатичний та старечий або «гандикапний».

---

¹ Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический етюд / Пер. с фр. с сокр. ; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. С. 78–96.

² Halbwachs M. Les causes de suicide. URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/causes_du_suicide/causes_du_suicide.html

³ Гилинский Я. И. Девиантология : социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. С. 156.

А. Бейчлер розрізняє самогубство ескапістське (втеча, ухід), агресивне, жертвоне та «недолуге» (наслідок самотвердження в діяльності, пов'язаної з ризиком загибелі)¹. Також в низці наукових робіт виокремлюють демонстративний (як наслідок не дійсного глибоко усвідомленого прагнення до смерті, а бажання звернути на себе увагу), істинний (результат усвідомленого, вольового рішення суїцидента) та скритий (непряме створення умов, при яких для життя створюється ризик) суїциди².

Використання певної з наведених класифікацій диктується відповідними запитам наукового пошуку та практичної діяльності щодо запобігання суїцидам й пов'язаним з ними злочинам. Тому кожна з них може бути корисною при реалізації тієї чи іншої тактичної операції або плануванні заходів протидії суїцидальності на стратегічному рівні.

Роблячи проміжний висновок, зауважимо, що у понятті «суїцид» відбиваються ознаки індивідуальної діяльності, риси якої мають яскраво виражений унікальний характер. Разом з тим в кожному окремому акті самогубства відображена й проекція наскрізної для багатьох сфер суспільних відносин соціальної практики – суїцидальності. Відтак, поняття «суїцид» в кримінологічному аспекті слід відрізняти від категорії «суїцидальність».

Під суїцидальністю можливо розуміти різновид масових, стійких соціальних практик щодо аморального, усвідомленого, вольового позбавлення себе життя частиною населення. Саме суїцидальність доцільно розглядати як фонове для злочинності явище. Окремі ж суїциди становлять одиничні діяльнісні прояви – складові відповідної соціальної практики, які з одного боку є її фоном, а з іншого – розкривають соціально-психологічну, етичну природу суїцидальності як суть явища деструктивного.

Обґрунтування приналежності суїцидальності до фонових для злочинності явищ можливо здійснити через традиційний логічний метод дедукції. Останній в контексті

---

¹ Там само. С. 157.

² Платонов Ю. П. Социальная психология поведения : учеб. пособ. СПб.: Питер, 2006. С. 186.

цього питання може бути реалізований через доведення приналежності кожної з родових ознак фонових явищ суїцидальності. Мова йде про: а) масовий характер; б) статистичну стійкість; в) аморальність практик (як різновиду девіантності); г) відображення в одиничних проявах особистісних деформацій; д) наявність певного виду, форми та інтенсивності зв'язків зі злочинністю, які з одного боку є детермінаційними, а з іншого – опосередковано демонструють спільність видових (групових) суспільних протиріч, що лежать в основі їх відтворення.

Масовість суїцидальності на сьогоднішній день підтверджується статистичними відомостями як по Україні, так і світу загалом. Щодо нашої держави, то лише у 2015 році за власною волею з життя пішло 7600 осіб (без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей¹). Відповідно до Зведеної доповіді Європейського Регіонального бюро ВООЗ «У відношенні яких стратегій профілактики суїциду є фактичні дані, що підтверджують їхню ефективність? (липень 2012)», за останні 45 років показники поширеності суїциду збільшилися на 60 %, і сьогодні з причини суїциду щороку помирає майже один мільйон осіб. Це виражається загальним світовим показником 16 на 100 тисяч населення і ставить суїцид на десяте місце серед провідних причин смерті в усьому світі, а у віковій категорії від 15 до 44 років – це одна з трьох провідних причин смерті. Масштаби проблеми істотно збільшуються при врахуванні показників кількості спроб самогубства, яких у 20 разів більше, ніж випадків завершеного суїциду².

---

¹ Лист Державної служби статистики України від 06.04.2016 року № 15.2–20/508 ПІ.

² Марута Н. О., Явдак І. О. Предиктори суїцидальної поведінки при невротичних розладах. *Український вісник психоневрології*. 2006. Т. 14. Вип. 1 (47). С. 59–63; Хаустова О. О. Самогубства та побутова смертність в Україні : підсумки 2012 року. *Український вісник психоневрології*. 2013. Вип. 21. Т. 4 (77). С. 12–18; Forbrugeret af Antidepressiva i Danmark i den Primære Sundhedssektor i Perioden 1994–2003. Copenhagen : Danish Medicines Agency, 2005.URL: <http://www.laegemiddelstyrelsen.dk/>

За прогнозами аналітиків до 2020 року суїцид вийде на друге місце у світі як причина смерті, уступаючи лише серцево-судинним захворюванням. Тож масовий характер суїцидальності на сьогоднішній день є встановленим фактом.

Щодо *статистичної стійкості* суїцидальності, то вона підтверджується аналізом відповідних динамічних рядів та виявляється у збереженні відносно сталих кількісних і якісних показників відтворення протягом визначених періодів часу, а також певною інертністю. Більш детально цей аспект дослідження буде розкритий у наступному підрозділі. Тут же варто вказати на те, що стійкість показників суїцидальності є умовною та з розвитком цивілізації (культури, економіки, зокрема – їх глобалізація тощо) має тенденцію до скорочення часових меж стабільності. Динамізм суспільно-політичних, економічних перетворень, притаманний сучасним суспільствам з об'єктивною необхідністю постійно звужує усталеність стану, характеру як злочинності, так і фонових для неї явищ. Суїцидальність в цьому сенсі не є виключенням.

Показовим у цьому контексті видають дані, які наводив П. О. Сорокін та відмічав, що приблизно з 1850 по 1920 роки рівень самогубств на 100000 населення збільшився в Італії з 2,8 до 8,3; у Франції з 7,1 до 23; в Англії з 7,3 до 11; в Пруссії з 10,6 до 20,5; в Бельгії з 6,3 до 14,2; в Ірландії з 1,3 до 3,5; в Іспанії з 3,6 до 6,1; у Швеції з 8,1 до 12,4; в Румунії з 0,6 до 4; в Сербії з 3,8 до 5,1; і в Сполучених Штатах (з 1860 по 1922) з 3,1 до 11,9. Протягом цих десятиліть число самогубств подвоїлося, а то й потроїлося¹. І ця обставина є додатковим свідченням наявності щільних її зв'язків з факторами макросоціального масштабу, що спростовує побутуючу у працях окремих дослідників думку про суто суб'єктивний характер причин та умов самогубств.

Щодо *аморальності суїцидів*, то тут, гадаємо, варто зауважити на залежності відповідної оцінки від історичного,

---

publikationer/netpub/forbrugsanalyser/antidepressiva/html/entire_publication.htm та ін.

¹ Сорокін П. А. Кризис нашего времени. М.: Букинист, 2009. С. 371.

а також суто культурного фактору. Зокрема, відомо, що в низці країн світу існували в минулому цілком допустимі з точки зору суспільної моралі (а іноді навіть й заохочувальні) форми самогубств. Так, наприклад, в Японії досить тривалий час практикувався обряди «самогубств честі»: ояко-сіндзю, дзюсні, інсекі-джисатцу, сепуку тощо. Суїциди в Японії носили ритуальний характер та були окуті ореолом святості¹. Разом з тим, сучасному японському суспільству набагато в меншій мірі властивий колишній консерватизм та окультність у відношення до власного життя як засобу збереження честі на користь сучасному прагматизму та світському укладу життя. А тому наразі фіксується переважно негативне ставлення. Аналогічні тенденції й щодо зміни ставлення окремих різновидів суїцидів з позитивного на негативний відбулися у XIX–XX ст.ст. також і в Китаї, Індії та деяких інших країнах Азії.

Християнська етика завжди засуджувала самогубства, адже «...по-перше, самогубство вважається нераціональним, тому що суперечить природній схильності людини до самозбереження; по-друге, самогубство, як і вбивство, суперечить володінню Бога над людським життям, а також переконанню в тому, що кожне життя має сенс і значення настільки, наскільки воно є вірною відповіддю на покликання Бога»². Святійший Отець Йоан Павло II у енцикліці *Evangelium vitae* зазначав таке: «Самогубство завжди є такою ж мірою морально неприпустимим як і вбивство», адже заповідь «Не вбий» має в своїй основі іншу – «Люби ближнього твого, як самого себе»³. Аналогічна оцінка суїциду, яка загалом є історично зумовленою, дається практично всіма сучасними християнськими церквами України, а

---

¹ Розанов В. А. и др. Опыт организации системы суицидальной превенции в подразделениях Украинской армии. *Психология суицидальной поведінки : діагностика, корекція, профілактика* : зб. наук. праць; за заг. ред. С. І. Яковенка. К.: ПБВ КІВС, 2000. С. 6.

² Обер Ж.-М. Моральне богослов'я. URL: <http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/moral/18/>.

³ Діканов Ф. М. Проблема самогубства у світлі біблійної заповіді «Не вбивай». URL: <http://naub.org.ua/?p=1094>

також іудаїстською, мусульманською, буддистською громадами нашої держави й світу в цілому.

Певний інтерес у світлі обґрунтування аморальності суїцидальності викликають й соціологічні дослідження ставлення до цього феномену у сучасному українському соціумі. Одразу зауважимо, що в ході нашого дослідження не виявлено жодного спеціалізованого широкоформатного зрізу суспільної думки щодо проблемного питання, проведеного в Україні. Звертають на себе увагу в цьому аспекті результати окремих розрізнених та вузько предметних досліджень. Так, А. А. Шиліною здійснено аналіз особливостей ставлення до самогубства персоналу ОВС. Науковцем встановлено, що практично всі працівники незалежно від статі негативно ставляться до самогубства в цілому. Найчастіше негативне ставлення висловлюється чоловіками (90,4 % – 96,4 %) і жінками (87,8 % – 96,0 %) до релігійного самогубства та суїцидів, пов'язаних із матеріальними та професійними труднощами, самотністю, проблемами в особистому житті¹.

Дещо нижчий відсоток негативного ставлення до суїцидів (на рівні близько 64 %) зафіксовано серед засуджених до позбавлення волі. Такі результати отримав Центр компетентності Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України під час проведення опитування засуджених у 2011 році². Вказаний показник видається цілком логічним, з огляду на специфіку психологічного клімату в умовах ізоляції, а також соціального підтексту відбування покарання у виді позбавлення волі. Мова йде про стигматизацію й маргіналізацію, відчуження (виключення) значної кількості засуджених, а надто рецидивістів.

---

¹ Шиліна А. А. Психологічні особливості ставлення персоналу органів внутрішніх справ до суїцидів : автореф. дис. ... канд. психолог. наук. Х., 2008. С. 9.

² Хведчук В. В. Результати соціологічного дослідження «Проблеми суїцидів в місцях позбавлення волі». *Вестник Ассоциация психиатров Украины*. 2013. № 1 URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/35077>.

Певною мірою додають аргументів на користь негативного ставлення морального населення до суїцидів й результати проведеного нами on-line опитування 15640 користувачів соціальних мереж ВКонтакте, Google+, Facebook та Twitter (див. додаток А). На питання: «Чи є морально прийнятним самогубство?» близько 69 % респондентів надали відповідь «Ні, за жодних обставин». Ще приблизно 18,7 % – надали перевагу відповіді «Так, тільки якщо мова йде про еутаназію», 8,5 % – «Так, якщо мова йде про самопожертву заради іншої людини (людей)», 3,8 % – «Так, це особиста справа кожного». Навіть поверхневий аналіз узагальнених даних дає підстави стверджувати, що переважна більшість (96,2 %) респондентів, які прийняли участь у вказаному опитуванні висловились або категорично проти будь-якого самогубства, або визнаючи виключно його умовно позитивні прояви, тобто такі з них, що зумовлені морально високими цілями. Окремо варто підкреслити актуальність проблеми еутаназії, яка так чи інакше суттєво (18,7 % з числа опитаних) турбує вітчизняне суспільство. Тобто фактично кожен четвертий з тих, хто визнає аморальність суїцидів не вважає за аморальні та суспільно небезпечні позбавлення життя людини через еутаназію. Однак цей аспект досліджуваного питання стосується радше біоетичного, медичного, кримінально-правового, аніж кримінологічного його виміру, принаймні в контексті обґрунтування можливості легалізації окремих видів еутаназії в нашій державі та зменшення виключно конструктивістського нагромадження на суїцидальність як фонового для злочинності явища.

Також варто зауважити, що ми свідомі можливої критики щодо дотримання вимог репрезентативності вибірки при організації опитування. Ми також свідомі й того, що отримані нами завдяки останньому дані є вельми відносними, адже інтернет-аудиторія користувачів зазначених соціальних мереж є неоднорідною та не в повній мірі відповідною тій, що має бути представлена як база опитування у дослідженнях подібного ґатунку. Втім, вважаємо, що навіть зважаючи на велику похибку (до 25 %) вибірки, у сукупності з іншими викладеними вище обставинами, існує

достатньо підстав стверджувати, що в українському суспільстві склалося переважно негативне ставлення до феномену суїциду та оцінки самогубств як актів суть аморальних.

Варто зауважити, що аморальність суїцидів доповнюється їх протиправністю в низці країн світу. Зокрема, злочинном самогубства вважають у 35 країнах світу. Більша частина з них – це країни Африки та Латинської Америки. Звісно, ці регіони не можна назвати ані економічними, ані політичними центрами з передовими ліберальними практиками та глибокими правовими традиціями. Тим не менш, принципово важливим тут є не стільки цивілізаційний аспект, скільки розуміння конструктивістської природи суїциду. Остання, власне кажучи, дозволяє зрозуміти, що суїцидальність та злочинність – суть однопорядкові девіантні феномени.

З викладеного обґрунтування аморальності суїцидальності випливає й інша її ознака як фонового для злочинності явища – *відображення в одиничних її проявах особистісних деформацій*. Не можливо переступити через моральні заборони, знехтувати віковими табу та утверджуваними на багатьох рівнях соціалізації цінностями без викривлення установок й диспозицій особистості. Слушними з цього приводу видаються твердження Г. де Тарда, який зазначав, що чим більше людина відчуває себе відділеною від собі подібних внаслідок свого падіння чи моральної смерті тим більшою мірою вона є небезпечною¹. Схожа думка прослідковується і у міркуванні П. О. Сорокіна, який зазначає, що самогубства несуть на собі відбиток так званого «звільнення» від меж етичних норм і норм закону, верховенства необмеженої фізичної сили та зростання жорстокості, нелюдяності². Дійсно, зв'язок між аморальністю (коли моральні норми змістовно або не інтегровані до підструктури установок, або сприйняти (пізнані) виключно на формальному, безособовому, когнітивному на противагу

---

¹ Тард Г. Преступник и преступление. М.: ИНФРА-М, 2001. С. 62.

² Сорокин П. А. С. 112.

ціннісному, праксеологічному рівні) та суспільною небезпечністю особистістю – прямий. В цьому, власне, й полягає глибинний зв'язок між суїцидальністю та злочинністю: там де людське життя цінності не складає – варто очікувати негативних девіацій (як агресивних, так і аутоагресивних), в тому числі й кримінального характеру. Більш детально ця ознака буде розкрита в подальших підрозділах при аналізі кримінологічно значущих рис особистості суїцидента.

Завершує загальну характеристику суїцидальності як фонового для злочинності явища описання, пояснення, обґрунтування *зв'язків між самогубствами та кримінальними практиками*. Вони є вельми різнобічними, взаємоспрямованими. При цьому, з урахуванням змістовної диференціації споріднених понять, що позначають явище й феномен самогубства, варто окремо вести мову про зв'язки суїцидальності та злочинності з одного боку й суїциду та злочин – з іншого.

1.3 Суїцидальність і злочинність, суїцид і злочин: характеристика кримінологічно значущих зв'язків

Виявлення зв'язків суїцидальності зі злочинністю видається за можливе через встановлення відповідних кореляцій на масовому рівні відтворення двох вказаних різновидів асоціальних практик. Принагідно зазначимо, що традиційно дослідники вбачають *зв'язок між самогубствами та вбивствами*. На цій же обставині акцентує увагу і Я. І. Гілінський, зазначаючи, що «...стабільно великим є число міжнародних доповідей про насильницьку злочинність. Майже на кожній конференції частина доповідей про вбивства поєднана з темою самогубств. Автори вбачають зв'язок між проявами агресії та аутоагресії»¹. Втім, далі за констатацію зв'язку справа, як правило, не йде. Обґрунтування, що надається цьому зв'язку, засновується чи-

---

¹ Гилинский Я. И. Современные тенденции мировой криминологии. *Криминологический журнал БГУЭП*. 2012. № 3 (21). С. 10. URL: <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=13277>.

то на теоретичних концепціях, чи-то на його констатації *a priori*. Існує відчутний брак емпіричних досліджень з цього приводу. Саме цим, на нашу думку, можливо пояснити те, що різні автори висловлюють кардинально протилежні суждення щодо характеру вказаного зв'язку.

Так, наприклад, американські соціологи Е. Генрі та Дж. Шорт запозичили з теорії психоаналізу концепцію агресії й висунули в 50-ті роки минулого сторіччя гіпотезу про зв'язок рівня вбивств з рівнем самогубств: коли в суспільстві зменшується кількість убивств, крива суїциду поведе вгору. На думку науковців, пояснюється ця тенденція тим, що в організованому, стабільному соціумі агресія, спрямована назовні, не знаходить виходу і переадресовується всередину. Саме тому в соціально «благополучних» країнах самогубств відбувається в кілька разів більше, ніж в «неблагополучних». Неоднорідність і дезорганізованість суспільного середовища «допомагають» людині міцніше триматися за своє життя¹.

Аналогічна думка відстоюється і С. В. Бородиним, який, аналізуючи самогубства поруч зі злочинністю як однопорядкові різновиди соціальних відхилень, вказує на дві обставини: 1) наявність кореляції між рівнем суїцидів та рівнем життя: чим вище останнє – тим більш поширені й самогубства; 2) наявність між вбивствами та суїцидами зв'язку зворотно-пропорційного типу: зі зростанням кількості вбивств знижується рівень самогубств і навпаки².

В інших працях можливо знайти альтернативні твердження про ідентичні закономірності у відтворення самогубств та вбивств, що демонструє зворотній попередньо описаному зв'язок між ними. Саме таким чином описували вказаний зв'язок К. Маркс та Е. Дюркгейм. Пояснення цьому вони вбачали у спільній природі суїцидів та вбивств, яку фундає агресія на ґрунті фрустрації. А. Г. Амбрумова

---

¹ Чхартишвили Г. Ш. Писатель и самоубийство : в 2-х кн. Кн. 1. М.: Захаров, 2010. С. 67.

² Социальные отклонения / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1989. С. 303–304.

та І. Я. Гілінський підтримують таке трактування спільних площин зіставлюваних явищ та додатково наголошують на тому, що фрустрація в свою чергу породжується відносно низьким соціальним (економічним) статусом чи його падінням. А спрямованість агресії на інших (вбивство) чи на себе (самогубство) – залежить від соціальної чи психологічної «стриманості» (*restraint*)¹. Найбільший *взаємозв'язок* між самогубствами та вбивствами вбачає і О. Г. Ермолаєва, яка обґрунтовує його спільною природою їх виникнення, що виражається в агресії². Таким чином, через спільність детермінант констатується і єдність тенденцій у поширенні суїцидів та вбивств.

Саме остання позиція видається нам в більшій мірі обґрунтованою. Звернення до емпіричних даних в цілому її підтверджують (див. додаток Б, діаграма 1). Як можна бачити з діаграми 1, протягом 35-річної ретроспективи як бази аналізу, є підстави стверджувати про наявність саме *позитивної кореляції* між вбивствами та суїцидами. Окремо зауважимо, що ми свідомо не брали до розрахунку показники 2014 року через нетипові кризові обставини політичного, військового, соціально-економічного характеру, які не дозволяють об'єктивно інтерпретувати дані офіційної державної статистичної звітності.

Використовуючи формулу розрахунку коефіцієнту лінійної кореляції Пірсона* отримуємо усереднене за озна-

---

¹ Гишинский Я. И. Девиантность, преступность и социальный контроль в «новом мире». Сборник статей. СПб.: Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. С. 185.

² Ермолаева Е. Г. Суицид и преступность : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2007. С. 7.

* Коефіцієнт кореляції Пірсона – міра кореляційного зв'язку між двома кількісними змінними. Він фіксує наявність лінійного (припущення про лінійність є дуже важливим та суттєвим обмеженням) кореляційного зв'язку між двома змінними і приймає значення від -1 до +1. Цей коефіцієнт є симетричним показником: кореляція між змінними умовних X та Y дорівнює кореляції між Y та X. Абсолютне його значення інтерпретується як міра щільності (інтенсивності) лінійного кореляційного зв'язку - чим більше значення XY, тим зв'язок

чений період значення коефіцієнту кореляції 0,7574. В математичній статистиці такий зв'язок прийнято вважати дуже високим позитивним. Це означає, що два змінних фактори (у нашому випадку – вбивства та самогубства) мають значну кількість спільних детермінант відтворення. В цьому, власне, й криється одна з ключових рис фонових для злочинності явищ взагалі та суїцидальності, зокрема. Саме через поглиблене дослідження детермінант останніх видається за можливе розширити контури пізнання відповідних різновидів злочинності та через опосередкований вплив – підвищити ефективність кримінально-превентивної діяльності.

В означеному аспекті важливим, гадаємо, є питання про те, а з якими ще різновидами злочинів корелює суїцидальність? В наукових джерелах, як правило, обмежуються виключно констатацією зв'язків самогубств та вбивств. Втім, вимоги повноти дослідження, а також практична потреба в максимізації прикладної користі результатів теоретизування диктують необхідність звернення й до аналізу імовірних зв'язків суїцидальності з іншими видами кримінальної активності. Але ж, звісно, в межах однієї чи навіть серії монографічних праць неможливо охопити весь спектр злочинності у його проекції на процеси відтворення суїцидальності. Тому, вважаємо за можливе організувати науковий пошук у напрямі виявлення кореляційних

щільніший. Значення + 1 та -1 свідчать про наявність відповідно позитивного та негативного функціонального зв'язку (тобто такого, коли кожному значенню X відповідає тільки одне значення Y). Коефіцієнт кореляції Пірсона між двома змінними дорівнює коваріації двох змінних, або сумі добутків відхилень, поділеній на добуток їх стандартних відхилень. Коефіцієнт кореляції Пірсона розраховують за формулою:

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^m (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^m (y_i - \bar{y})^2}} = \frac{cov(x, y)}{\sqrt{s_x^2 s_y^2}}$$

де $\bar{x}, \bar{y}$ – вибіркові середні x^m і y^m , s_x^2, s_y^2 – вибіркові дисперсії.

зв'язків між самогубствами та агресивно-насильницькими злочинами.

В руслі дослідження загального феномену насильства розглядає проблему самогубства і Я. І. Гілінський. Вчений, зокрема, вбивства та суїциди єднає в уніфікованій категорії «коефіцієнт насильства» – одному з показників, що характеризує ступінь соціального благополуччя, «цивілізованості»¹. Схожу за своїм змістом думку у 1990 році висловлював також і С. Г. Смідович, який небезпідставно пропонував розглядати суму рівнів вбивств і самогубств як інтегральний індикатор рівня соціальної патології². Таку позицію, гадаємо, варто підтримати. При цьому – як вказує сам Я. І. Гілінський – він виходить з того, що, по-перше, вбивства і самогубства суть два прояви агресії. По-друге, обидва ці явища соціально обумовлені і мають відносно низьку латентність. По-третє, обидва соціальних феномена представляються найбільш екстремальними способами «вирішення» соціальних і особистісних конфліктів. По-четверте, вбивство себе служить більш «цивілізованої» реакцією, ніж вбивство іншого³. Погоджуючись в цілому із науковцем, зауважимо, що обмежувати зону пізнання виключно вбивствами є недоцільним хоча б через те, що агресія далеко не вичерпується різними випадками позбавлення життя. Вона має різну спрямованість, зберігаючи при тому в багатьох випадках єдність свого змісту.

Таким чином, нами висувається гіпотеза, що суїцидальність є фоновим явищем для агресивно-насильницької злочинності загалом. Ця гіпотеза закономірно впливає з усталеного в науці положення про родову приналежність агресивно-насильницьких злочинів та самогубств до проявів агресії. Її ж функціональна природа дає можливість абстрагуватися від корисливих та інших категорій злочинів. Виключення хіба що становить розбій – злочин, який хоча в кримінології і розглядається зазвичай у купі зі зло-

---

¹ Гилинский Я. И. С. 185–186.

² Смидович С. Г. Самоубийства в зеркале статистики. *Социологические исследования*. 1990. № 4. С. 75–77.

³ Гилинский Я. И. С. 185–186

чинами загальнокримінальної корисливої спрямованості, все ж супроводжується небезпечним для життя і здоров'я насильством та має подвійний вияв характеру суспільної небезпечності. Саме з таких міркувань, напевно, виходив й О. М. Ігнатов, який у своїй докторській дисертації обґрунтовує необхідність включення розбою до числа загальнокримінальних насильницьких злочинів¹.

З-поміж всього розмаїття агресивно-насильницьких злочинів акцентуймо увагу на декількох їх базових різновидів, кожен з яких є найбільш типовим в контексті внутрішньовидової типології, а саме: на тяжких тілесних ушкодженнях, зґвалтуваннях, хуліганстві та розбоях. Саме ці злочини обґрунтовано, на нашу думку, розглядаються в науці типово загальнокримінальними насильницькими². Зіставлення їх відносних показників з відповідними показниками суїцидальності дає змогу встановити наступні закономірності (див. додаток Б, діаграму 2).

Аналізуючи зведені у діаграмі 2 дані, звернімо увагу на більш короткий динамічний ряд у порівнянні із зіставленням динаміки суїцидальності та вбивств (16-річний період на противагу 35-річному відповідно). Звісно, що ця обставина дещо збільшує похибку розрахунку. Однак мусимо зважати на недоліки організації державної статистичної звітності, які унеможливають повноцінне збирання відповідної інформації за всіма без виключення параметрами й щодо тривалої ретроспектив. Саме брак такої інформації спонукав нас обмежити часові межі аналізу кореляційних зв'язків між суїцидальністю та позначеними у діаграмі видами злочинності.

Застосування для обчислення коефіцієнту лінійної кореляції Пірсона зазначеної вище математичної формули дає можливість отримати такі результати: коефіцієнт кореляції тяжких тілесних ушкоджень із самогубствами становить 0,7708, зґвалтувань – 0,7953, хуліганств – 0,8822, роз-

---

¹ Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія. Х.: Диска Плюс, 2013. С. 99–100.

² Там само. С. 65–94.

боїв – 0,2301. Отже, маємо зробити висновок, що самогубства мають сильні позитивні кореляційні зв'язки не тільки із вбивствами, а й з тяжкими тілесними ушкодженнями (що в цілому є закономірним з огляду на його сутнісну спорідненість із вбивствами), а також згвалтуваннями та хуліганствами. При цьому з останніми ці зв'язки проявляються найбільш виразно. Натомість наша гіпотеза щодо наявності аналогічної кореляції суїцидальності із розбоями не підтвердилась. Це можна пояснити, на нашу думку, інструментальним характером агресії й насильства, що застосовується при розбої. Саме зазначена особливість дає підстави віднести розбій в більшій мірі до злочинів прагматичних, раціональних, в яких поведінковою домінантою виступає корисливість.

На цьому ж, до речі, наполягає й відомий дослідник корисливо-насильницьких злочинів Б. М. Головкін, який веде мову про те, що для розбою притаманним є корислива спрямованість насильницького прояву як інтегративна морально-психологічна властивість особистості злочинця¹. На противагу ж вказаній психологічній природі розбою, для хуліганств, згвалтувань та тяжких тілесних ушкоджень, насильство в більшості випадків виступає метою, самоціллю та не носить інструментальний характер. Звичайно, тут опоненти можуть заперечити авторові цих строк й вказати на те, що при згвалтуванні насильство має суто інструментальний характер – слугує для запобігання або подолання дійсного чи потенційного опору потерпілої особи з метою подальших статевих зносин із нею. Однак ми розглядаємо згвалтування більш широко та не обмежуємо його розуміння виключно кримінально-правовими категоріями. Ми підтримуємо раніше висловлену в науці думку, згідно з якою згвалтування в цілому можливо розглядати як насильницький акт, що сполучає і фізичне і сексуальне насильство (останнє, як відомо, в кримінальному праві не виокремлюється). При цьому дослідження психологічної основи

---

¹ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні : феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х.: Право, 2011. С. 181–186, 231 та ін.

згвалтувань доводять, що основним мотиваційним компонентом цього злочину є не прагнення задовольнити статеву пристрасть, а прагнення до домінування над потерпілою, утвердження власної спроможності (біологічної, гендерно зумовленої соціально-рольової тощо), чи-то усунення психотравмуючих спогадів¹. В такому розумінні, згвалтування є типовим агресивно-насильницьким злочином, в якому агресія і насильство мають деструктивний (ворожий) характер.

Крім того відомо, що фізичне насильство при згвалтуванні в низці випадків органічно поєднується із сексуальним, є його складовою, що спонукає до статевого збудження особи, яка страждає на ту чи іншу форму перверсії (раптофілія тощо). Тож в подібних випадках в цілому не доводиться вести мову про будь-який інший окрім злоякісного (у термінології Е. Фромма) або деструктивного характеру фізичного насильства. При цьому ми свідомі також і того, що згвалтування у своїй психологічній основі є неоднорідним феноменом; суттєва його частка обтяжена психічними розладами, ситуативними, віктимними факторами тощо. Проте, незважаючи на це, ключовий висновок залишається незмінним: між цими формами соціальних девіації (самогубства та згвалтування) є досить сильний, статистично підтверджений, позитивний кореляційний зв'язок і з цим не можливо не рахуватися.

На окрему увагу в означеному контексті заслуговує аналіз суїцидальності в місцях позбавлення волі, які є надійним індикатором поширення пенітенціарної агресивно-насильницької злочинності. Як слушно зауважує

---

¹ Губанова О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання згвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : дис. ... канд. юрид. наук. Сімферополь, 2008. С. 92; Золочевская Е. Е. Мотивация преступного поведения. *Сибирский торгово-экономический журнал*. 2007. № 8 URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/motivatsiya-prestupnogo-povedeniya>; Изнасилования : причины и предупреждение / Ю. М. Антонян, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. С. 83; Антонян Ю. М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. Генезис и профилактика дезадаптивных преступлений. Ереван : Айастан, 1987. С. 43–62 та ін.

І. М. Копотун, самогубство засуджених – одна з найсерйозніших проблем у діяльності установ виконання покарань закритого типу (далі – УВП), оскільки вони можуть не лише негативно вплинути на оперативну обстановку, а й дезорганізувати діяльність установи, вплинути на засуджених і навіть співробітників УВП та викликати широкий суспільний резонанс, оскільки життя людини трагічно обривається нерідко з вини адміністрації установи¹. Разом з тим, кримінологічні аспекти проблеми поширення суїцидів в УВП, вочевидь, не обмежуються виключно негативним впливом подібних фактів на засуджених та відповідним імовірним суспільним резонансом за наслідками окремих з них. Не менш, а, можливо, навіть і більш значущими як з наукової, так і з суто практичної точки зору, є ті обставини, що стоять за суїцидогенністю умов ізоляції в межах пенітенціарних установ. Останні ж виявляють, по-перше, спільні площини з криміногенними факторами (перш за все, – призонізацією), а по-друге, – самі в низці випадків реалізуються як комплекс кримінальних практик, втілюваних у психологічному, фізичному, сексуальному насильстві над засудженими як з боку інших засуджених, так і з боку адміністрації УВП. На цю обставину, серед іншого, вказує той факт, що, як засвідчило наше дослідження, з тих засуджених, які вчинили самогубство, близько 50 % перебували на профілактичних обліках психологів виправних колоній та слідчих ізоляторів. В той час, як серед суїцидентів поза місцями позбавлення волі ті, хто перебував на обліках в психоневрологічних диспансерах та психологів в закладах освіти – не більше 15 %.

Децю необґрунтованими видаються нам і висновки І. М. Копотуна про те, що перебільшеним є усталене в науці твердження щодо більш високого рівня суїцидів в УВП, аніж поза ними. Зокрема, вчений посилається на коефіцієнт суїцидальної активності, який в УВП складає близько

---

¹ Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / За ред. О. М. Джужі. К.: НАВС, 2013. С. 597.

12, а поза ними – 20¹. Втім, як видається, наведені цифри є не порівнюваними. Справа в тому, що вчинити суїцид в умовах ізоляції, коли способи самогубства є вельми обмеженими, а формальний й неформальний контроль як з боку адміністрації, так і з боку інших засуджених – посилений, є більш складним завданням. Крім того, слід також зважати й на соціальну базу відтворення суїцидів, яка в УВП та поза ними якісно відрізняється. Засуджені характеризуються певним більш чи менш стійким відомим набором антисуспільних рис, які у випадках з особами, які неодноразово вчиняли умисні злочини концентровано виражають їх соціальну дезадаптованість. Остання, власне, є одним з чинників формування та поглиблення антисуспільної спрямованості особистості злочинця. А тому традиційний для суїцидентів поза місцями ізоляції набір суїцидогенних факторів виявляється нетрадиційним для УВП.

Цю ж обставину визнає і сам І. М. Копотун, вказуючи, що суїцидний феномен у середовищі засуджених до позбавлення волі помітно відрізняється від фіксованого у суспільстві. До специфічних характеристик «тюремного» суїциду можливо віднести те, що самогубства досить часто пов'язані з конкретними періодами відбування покарання (на перший рік відбування покарання у виді позбавлення волі припадає майже половина всіх суїцидів)². Крім того, суїцидний феномен в місцях позбавлення волі відрізняє висока потенція до аутоагресії серед осіб, які відбувають покарання³. Аналогічних висновків щодо специфічності факторів та проявів суїцидальності в місцях позбавлення волі доходить також О. Г. Колб, який небезпідставно акцентує увагу на тому, що настанню смерті внаслідок суїциду зазвичай передують негативні міжособистісні стосунки, що складаються між засудженими як у період відбування покарання, так і до нього (наприклад, у слідчому ізоляторі). Суїцидогенні міжособистісні загострення в багатьох випадках спричиняють гомосексуальні стосунки, вживання ал-

---

¹ Там само. С. 598.

² Там само. С. 599–600.

³ Там само. С. 601.

коголю, наркотиків, азартні ігри¹. Таким чином, можливо констатувати, що з урахуванням викладених особливостей умов відбування покарання у виді позбавлення волі, умовно типових морально-психологічних рис засуджених, ступінь їх суїцидогенності в цілому слід визнати вищим, аніж поза УВП.

Підсумовуючи аналіз зв'язків суїцидальності зі злочинністю, відмітимо, що найбільш інтенсивні зв'язки позитивної кореляції фіксуються між самогубствами та вбивствами, тяжкими тілесними ушкодженнями, зґвалтуваннями та хуліганствами. Отже, наукова розробка кримінологічних проблем суїцидальності гіпотетично матиме опосередкований вплив й на удосконалення розуміння детермінаційної природи агресивно-насильницької злочинності (принаймні, тих злочинів, що позначені нами вище), оптимізацію заходів протидії. Ці висновки, вважаємо, можливо розглядати як додаткові аргументи на користь згадуваної позиції Я. І. Гілінського щодо оперування категорією «коефіцієнт насильства» як одного з показників соціального благополуччя, до якого можливо долучити також й показники тілесних ушкоджень, зґвалтувань та хуліганств. Така гносеологічна операція здатна розширити й поглибити знання про багатогранність феномену насильства, його прояви та детермінаційну природу.

Виявлення зв'язку суїцидальності з агресивно-насильницькою злочинністю в свою чергу відкриває деякі нові грані суспільних протиріч, що є похідними чи супутніми поширенню феномену насильства як такого. Суїцидальність в суспільстві окрім так званого «коефіцієнта насильства» виступає своєрідним індикатором соціального благополуччя, задоволеності населення в цілому умовами життєдіяльності, розвиненості альтернативних механізмів вирішення складних індивідуально позначених ситуацій неагресивними методами. Рівень й динаміка самогубств, таким чином, здатні виконувати певну сигнальну функцію

---

¹ Колб О. Г. Кримінологія і соціальна профілактика злочинів у виправних установах : навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа», 2007. С. 164.

при розгортанні аналітичної та суто практико перетворювальної роботи в межах й категоріях соціального управління як такого.

В цьому контексті імпонує позиція класика соціологічної думки Е. Дюркгейма, який зауважував на тому, що «...кожне суспільство має власний темперамент. Він не змінюється з дня у день.... У колективів, як і у окремих осіб, самопочуття є найбільш індивідуальною та в той же час найбільш постійною ознакою, адже немає нічного більш глибокого та основного, аніж воно»¹. А також: «Соціальне самопочуття – продукт складного процесу перетворення індивідуальних думок, схильностей, переживань та почуттів у «соціальний факт», що є будь-яким способом дії, яка здатна чинити на індивіда зовнішній примус; чи інакше: наскрізно поширений в даному суспільстві, який має в той же час власне існування, не залежне від його індивідуальних проявів»².

Наведені роздуми видатного вченого наочно засвідчують справедливість постановки питання щодо розгляду проблеми суїцидальності та індивідуальних актів самогубств у її проекції на всю соціальну матерію цілком (в контексті як прямого, так і зворотного впливів). Дійсно, самогубства – це «діагноз» нормативно-ціннісній, інституційній складовій соціодинаміки в суспільстві конкретно-історичного формату. У кожному окремому акті самознищення з об'єктивною необхідністю, діалектично закономірно відбиваються сутнісні риси найбільш глибоких соціальних патологій.

В такому розумінні сигнальна функція пізнання закономірностей поширення самогубств здатна реалізуватися у кількох напрямках. По-перше, у науковій ревізії засад загальносоціального рівня протидії злочинності. По-друге, – у певному більш чи менш об'ємному хронотопі – сприяти виявленню магістральних чинників соціальної обструкції, стратегічні прорахунки, що є найбільш шкідливими для суспіль-

---

¹ Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический этюд / Пер. с фр. с сокр. ; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. С. 212–213.

² Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение. М.: Терра-Книжный клуб, 2008. С. 79.

ства. І тут мова йде про виявлення не стільки актуальних, очевидних проблем, які розв'язуються в режимі поточних рішень, скільки про візуалізацію світоглядних, концептуальних прорахунків соціального управління: в економіці, політиці, соціально-культурній й суто соціальній сферах, які, тим не менш, мають функціональне віддзеркалення й у площині кримінальних практик. По-третє, – транссистемний, міжпредметний аналіз суїцидальності відкриває нові горизонти стабілізації суспільного розвитку, зокрема – у сфері кримінологічної практики.

Підсумовуючи цю частину нашого дослідження, зазначимо, що зв'язок суїцидальності зі злочинністю на масовому рівні їх відтворення можливо охарактеризувати у двох аспектах: 1) самогубства як корелят агресивно-насильницької злочинності (перш за все – вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань та хуліганств); 2) суїцидальність як сигнальна система ефективності соціального управління загалом й кримінологічної практики, зокрема. Безумовно, дослідження кожного з цих аспектів має бути розширене та поглиблене. Однак вирішення цих завдань доцільно вирішувати в межах окремих монографічних робіт. В нашій же монографії ми свідомо обмежимося викладеними характеристиками й обґрунтуваннями задля забезпечення комплексності наукового пошуку. Останній доповнюється аналізом зв'язків самогубств з кримінальними практиками на рівні індивідуальної злочинної поведінки, через який розкриваються прикладні можливості кримінологічної профілактики через запобігання суїцидам.

Вказані зв'язки, безумовно, є багатоплановими, різноспрямованими. Їх упорядкування й аналіз видається за можливе здійснити на підставі моделювання та порівняння (зіставлення) елементів механізму суїцидальності та злочинної поведінки. При цьому пошук відповідних *чинників взаємодії* (спільних площин дотику) суїциду і злочину доцільно, на нашу думку, організувати, виходячи з виявлення, описання та пояснення ролі складових суїцидальної поведінки у генезі кожного з окремих елементів типового механізму умисного злочину.

В кримінології усталеним є запропонованим В. М. Кудрявцевим бачення механізму соціальної девіації загалом (й злочину, зокрема), який розуміється як взаємодія всіх тих внутрішніх в зовнішніх факторів (явищ, процесів), що визначають виникнення цілей, мотивів і рішучість вчинити анормативний вчинок (злочин), сприяють йому, роблять його практично здійсненим¹. До складових механізму окремого злочину зазвичай відносять особистість злочинця, зовнішнє середовище (в тому числі й криміногенну ситуацію), мотивацію, прийняття рішення про вчинення злочину, його реалізацію та посткримінальну поведінку. Також підкреслюється, що відповідна поведінка на кожному етапі – результат взаємодії середовища та особистості. В момент вчинення злочину і середовище визначає характеристику людини, і вона середовище². Вважаємо, немає вагомих підстав для заперечення викладеної вище, до певної міри вже класичної, схеми механізму індивідуальної злочинної поведінки, що виправдовує її застосування і в нашому дослідженні.

Щодо механізму суїциду, то зауважимо, що в кримінології окрема увага його дослідженню (а так само, як і дослідженню механізму проявів інших фонових явищ) не приділялась. Проте, оперуючи виробленими ще В. М. Кудрявцевим загальними науковими знаннями щодо елементів механізму поведінки, що відхиляється, можливо їх екстраполювати й на суїцид як суть соціальну девіацію.

---

¹ Социальные отклонения / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1989. С. 171.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 1. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 283–286; Криминологія : учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. –2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2002. С. 59–60; Криминологія (Загальна частина) : навч. посіб. / Кол. авт. А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: Вид-во ХНУВС, 2010. С. 120; Курс лекцій по криминологии / под ред. проф. И. Н. Даньшина (Общая часть) и проф. В. В. Голины (Особенная часть). Х.: «Одиссей», 2007. С. 69–79 та ін.

Разом з тим, він має низку психологічних та суто праксеологічних особливостей, які диктують необхідність звернення до здобутків психології й суїцидології з цього приводу.

Не заглиблюючись, однак, до проблем, які не є безпосереднім предметом нашого дослідження, обмежимось використанням найбільш визнаних, не дискусійних (чи мало дискусійних) положень вказаних наук щодо механізму суїцидальної поведінки. Так, в структурі останньої прийнято виділяти кілька дій, станів, а саме: особисті деформації та негативні соціальні фактори – конфліктні ситуації – соціально-психологічна дезадаптація – крах ціннісних орієнтацій – провокуючі зовнішні чинники та мотиваційна готовність – прийняття рішення піти з життя – парасуїцид – суїцид¹. Вказані дії і стани об'єднуються у три умовні етапи: 1) етап суїцидальних тенденцій (проявляються у думках, намірах, почуттях, погрозах тощо); 2) етап суїцидальних дій: а) готування до суїциду (при дійсному, так званому істинному суїциді підготовка може тривати від кількох днів до кількох років); б) термінальна поведінка як факультативна стадія полягає у своєрідному завершенні справ особи (складання заповіту, повернення боргів тощо); в) вчинення дій, безпосередньо спрямовані на позбавлення себе життя; 3) етап постсуїцидальної кризи – розглядається у разі невдалої суїцидальної спроби та виражається в елімінації суїцидальних тенденцій, інколи характеризується циклічністю проявів; часто супроводжується психологічними, психічними, психосоматичними розладами².

В цьому ж аспекті окремо звернімо увагу на механізм так званого *прихованого суїциду*, який, зазвичай, виділяється поруч з істинним та демонстративним. Останній нами свідомо не приймається до уваги. Хоча ми і свідомі того, що намагання привернути увагу, «крик про допомогу»,

---

¹ Парфанович І. І. Соціальна профілактика : курс лекцій. Тернопіль : ТДПУ, 2009. С. 42; Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. К.: Вид-во ПАЛІВОДА А. В., 2006. С. 201 та ін.

² Суїцидологія : учеб. пособ. / И. Л. Шелехов, Т. В. Каштанова, А. Н. Корнетов, Е. С. Толстолес. Томск : Сибирский государственный медицинский университет, 2011. С. 79–81.

який вкладається у зміст демонстративного суїциду, свідчить про глибоку кризову ситуацію в житті людини та може розглядатися в контексті її віктимізації, тим не менш не має достатньо підстав вести мову про суттєві кримінологічно значущі зв'язки між такими квазісуїцидальними спробами (в яких використовуються явно непридатні засоби, способи і т.п.) та злочинами.

Деяко інша ситуація постає при аналізі прихованого суїциду, який в психологічній літературі визначається як завуальована форма саморуйнівної поведінки, за якої особа на раціональному рівні заперечує можливість самогубства, але підсвідомо прагне позбутися життя, наражаючи себе на різні форми небезпеки, аутоагресії¹. Його механізм – вельми складний та не передбачає можливості виділити відокремлені стадії, які виявляються інклюзивними до численних сфер діяльності людини. Однак через те, що на рівні раціонального осмислення особистістю свого становища та проблемних психологічних зон фіксація суїцидальної альтернативи не відбувається (вона заперечується як можлива), відповідна поведінкова установка витісняється й набуває характеру не рішення, але схильностей які генералізуються в життєвих стратегіях. Саме такі стратегії зумовлюють кримінологічну значущість поведінки прихованого суїцидента, яка більш детально буде описана нижче.

Моделювання проекції складових механізму суїцидальної поведінки на елементи механізму окремого злочину дає змогу виділити дві ситуації їх кримінологічно значущого поєднання:

1) особистість злочинця та суїцидента співпадають; суїцидальні схильності або безпосередньо акт суїциду впливають на його кримінальну активність та/або посткримінальну поведінку;

2) особистість злочинця та суїцидента не співпадають; суїцидальна поведінка виступає як складова криміногенної ситуації, а сам самогубець демонструє пов'язану із суїцидальністю підвищену віктимність.

---

¹ Платонов Ю. П. Социальная психология поведения : учеб. пособ. СПб.: Питер, 2006. С. 186.

В першій ситуації можливо виділити наступні кримінологічно значущі аспекти поєднання (взаємодоповнення) суїцидальних та антисуспільних якостей особистості в проєкції механізму індивідуальної злочинної поведінки.

1. *«Ідеальна сукупність» суїциду і злочину.* Мова йде про ситуації, коли суїцидентом застосовується такий спосіб самогубства, який завідомо для нього становить небезпеку для життя і здоров'я, власності інших осіб, а також довкілля, громадської безпеки тощо. Відбувається своєрідний синтез суїцидальної й кримінальної активності індивіда. При цьому злочин може бути або результатом суїциду з незначним проміжком часу між ними, або ж цілком співпадати за часом із ним. Таким чином, діяння суїцидента одночасно й причинно тягнуть за собою наслідки і у виді його смерті, і у виді смерті інших осіб чи заподіяння їм тілесних ушкоджень, майнової шкоди тощо.

Так, наприклад, 9 лютого 1982 року сталася катастрофа Douglas DC-8 в Японії. У ній загинули 24 людини зі 166, які знаходилися на борту. Катастрофа сталася через неадекватні дії капітана екіпажу, який намагався відправити літак в падіння, але два інших члени екіпажу завадили йому. В результаті літак сів на мілководді, не долетівши до злітно-посадкової смуги 400 метрів¹. А 31 грудня 1999 року розбився Boeing-767 під Нантакетом (США), де загинуло 217 пасажирів. В ході розслідування були зібрані матеріали, які вказують, що катастрофа була навмисною. Другий пілот вимкнув двигуни літака, коли командир екіпажу вийшов з кабіни. Командир, який повернувся через деякий час, не зміг врятувати літак через другого пілота, який чинив опір набору висоти².

Одним з останніх випадків подібної авіакатастрофи стався 24 березня 2015 року. Літак Airbus A320 німецької компанії Germanwings розбився у французьких Альпах, внаслідок чого загинули 150 осіб – пасажирів та членів екі-

---

¹ Авіакатастрофи, що сталися з вини пілотів-смертників
URL: <http://www.unian.ua/world/1060538-aviakatastrofi-scho-stalisyaz-vini-pilotiv-smertnikiv.html>.

² Там само.

пажу. Отримані з «чорної скриньки» дані говорять про те, що пілот, який перебував у кабіні, ініціював зниження та змінив налаштування автопілота, щоб збільшити швидкість літака при зниженні¹. Крім того в ході розслідування було виявлено, що вказаний пілот незадовго до останнього польоту здійснював в мережі Інтернет пошук інформації про способи самогубства, а також не менш ніж п'ять разів звертався за допомогою до різних фахівців у галузі неврології і психіатрії². Відтак, основною поки не спростованою версією слідства, яке наразі триває, зостається самогубство другого пілота шляхом вчинення ним дій щодо падіння літака з великої висоти.

В означеному контексті варто також звернути увагу на *терористичні акти, які вчиняються так званими «терористами-смертниками»*. Практика жертвування власним життям задля досягнення цілей теракту набула в світі досить широкого поширення з початку 80-х років ХХ ст. в Афганістані, Ізраїлі, Іраку, Державі Лівії, Сирії, Туреччині, а з 2000-х – також і в Російській Федерації, Сполучених Штатах Америки та деяких інших країнах.

Так, *всесвітньо відомими є теракти 11 вересня 2001 року, що сталися у Нью-Йорку. 22 червня 2015 року біля будівлі парламенту Афганістану в Кабулі терорист-смертник підірвав себе в автомобілі. Відповідальність за вибух взяло на себе терористичне угруповання «Талібан»³.*

---

¹ Другий пілот А320 умисно збільшив швидкість аеробусу під час зниження – дані «чорної скриньки» URL: <http://www.unian.ua/world/1063290-drugiy-pilot-a320-umisno-zbilshiv-shvidkist-aerobusu-pid-chas-znijennya-dani-chornoji-skrinki.html>.

² Другий пілот А320 шукав інформацію щодо способів самогубства та механізмів безпеки дверей у кабіні URL: <http://www.unian.ua/world/1062990-drugiy-pilot-a320-shukav-informatsiyu-schodo-sposobiv-samogubstva-ta-mehanizmv-bezpeki-dverey-v-kabini.html>.

³ Біля парламенту Афганістану стався вибух URL: <http://www.dw.com/uk/біля-парламенту-афганістану-стався-вибух/a-18530346>; Таліби атакували парламент Афганістану URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27085018.html>.

Таких прикладів вельми значна кількість. Навіть поверхневий їх аналіз дає підстави стверджувати, що проблема використання осіб із суїцидальною поведінкою (в тому числі й таких, у яких вказана поведінка та установки формуються цілеспрямовано) для вчинення терористичних актів наразі потребує окремого ретельного дослідження на монографічному рівні. Вона вирізняється власною специфікою, про що, серед іншого свідчить й та обставина, що в науці навіть ставиться питання про виділення в структурі вказаних терактів окремого феномену – «жіночого тероризму».

Р. В. Перелигіна небезпідставно зауважує, що терористичні організації стали все частіше залучати жінок-самогубці. Зокрема, перший випадок використання жінки терористки-смертниці був зафіксований 9 квітня 1985 року Хадалі Сана – 16-річна дівчина, член Сирійської соціалістичної національної партії, направила вантажівку в ізраїльський військовий конвой. У червні 1996 року терористкою-смертницею стала вагітна жінка Зейнаб Кинаджі, член Курдської робочої партії. Вона проникла на військову церемонію та підірвала себе. Жертвами вибуху стало 37 осіб¹. Хоча в цій проблемі є й інший бік: як засвідчують численні дослідження, однією зі спонук жінки до вчинення терористичного акту є предикатне вчинення щодо неї насильницького статевого злочину. І теракт-самогубство розглядається такими жінками (виключно мусульманками) як спосіб уникнення публічної ганьби. Тож суїцид в побідних випадках окрім свого безпосереднього кримінального прояву (теракту) є результатом віктимізації особи, яка стає жертвою насильницького злочину.

Втім, не зважаючи на актуальність для світової кримінологічної теорії і практики порушеної проблематики, використання терористів-смертників для вчинення терактів в нашій державі жодного разу не було зафіксоване. Натомість для атитюдів українського суспільства властивим є використання для самогубств об'єктів міської інфраструк-

---

¹ Перелигіна Л. В. Жіночий тероризм як феномен сучасних політичних процесів. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 272.

тури і, зокрема, – побутового газу. Типовим прикладом такого суїциду (точніше – суїцидальної спроби) може слугувати випадок, що стався 13 вересня 2014 року на сьомому поверсі будинку по вул. Горького, 5 в м. Суми, де стався вибух. Внаслідок вибуху розбилися шибки в квартирах, двоє осіб отримали різного ступеню тяжкості тілесні ушкодження. В ході розслідування встановлено, що мешканець однієї з квартир – 51-річний чоловік (раніше судимий, зловживає алкогольними напоями), намагаючись покінчити життя самогубством, відкрив газ, який і вибухнув у його квартирі¹.

Аналогічний випадок, але з більш тяжкими наслідками, стався 13 травня 2014 року у м. Миколаєві. У багатоповерховому житловому будинку по вул. Лазурній, 40 відбувся потужний вибух, внаслідок якого загинуло троє осіб, 5 осіб отримали різного ступеню тяжкості тілесні ушкодження, повністю зруйновано більше п'ятнадцяти квартир з майном, яке там знаходилось на момент вибуху. Основною версією слідства є самогубство 39-річного чоловіка, який мешкав в цьому будинку. Підозрюваний жив у квартирі на 9-му поверсі. З'ясовано, що напередодні він посварився з дружиною, розіслав інтернетом друзям і знайомим прощальні листи, потім відкрив газ і через деякий час запалив вогонь².

Наведені приклади наочно засвідчують кримінологічно значущий аспект суїцидальності, що проявляється у його руйнівних, деструктивних наслідках, які виходять далеко за межі тілесності суїцидента й поширюються на оточуючих осіб, майно, довкілля тощо.

---

¹ У Сумах чоловік «підірвав» квартиру через відсутність бажання жити далі. Постраждали троє осіб URL: <http://www.unian.ua/politics/984570-u-sumah-cholovik-pidirvav-kvartiru-cherez-vidsutnist-bajannya-jiti-dali-postrajdali-troe-osib.html>.

² З-під завалів будинку в Миколаєві витягли тіло ймовірного винуватця вибуху URL: <http://www.unian.ua/politics/917537-z-pid-zavaliv-budinku-v-mikolaevi-vityagli-tilo-ymovirnogo-vinuvattsya-vibuhu.html>.

2. *Суїцидальна активність як особистісний чинник індивідуальної злочинної поведінки.* Цей різновид зв'язків суїциду та злочину виражається не у самому акті завершеного суїциду, а у впливі саме суїцидальної поведінки у генезі окремого злочину. Самогубство стає закономірним результатом особистісних деформацій чи патопсихологічних, патопсихічних її станів. При цьому мова йде не тільки і не стільки про осіб з антисуспільною спрямованістю, скільки про ситуативність вчинення злочинів особами з суїцидальними схильностями. Для таких осіб навіть незначні зовнішні подразники здатні стати потужним каталізатором в генезі злочинної поведінки.

Таким чином, особистісні риси суїцидента набувають безпосереднього криміногенного значення. Тут варто згадати найбільш використовувану в науці класифікацію суїцидів, запропоновану Е. Дюркгеймом, а саме: аномійні, егоїстичні та альтруїстичні суїциди¹. В основі перших, як відомо, знаходиться фрустрація та соціальна дезорганізація, других – прагнення піти від життєвих проблем, ставлення себе, вище за суспільні цінності, третіх – самопожертва заради інших осіб чи певних соціально значущих ідеалів. Відтак, дещо забігаючи наперед, зауважимо, що можливо виділити три відповідні узагальнені типи суїцидентів (мова йде про осіб, які вчиняють не демонстративні суїцидальні спроби, а істинні суїциди): а) умовно маргіналізованих осіб, які переживають соціально-психологічне відчуження через втрату життєвих, ціннісних орієнтирів, їх крах; б) нігілістів-егоцентриків, у яких соціальна нормативність не інтегрована належним чином до особистісної підструктури диспозицій, установок, відіграє радше номінальну, аніж реальну регулятивну функцію; в) ідеалісти-романтики, домінантою у поведінці яких є підпорядкування соціальним цілям, ідеям (світським, релігійним, субкультурним тощо). До останньої категорії людей також можливо віднести й осіб, які здатні до самопожертви й заради порятунку життя інших осіб. Вони не становлять об'єкту

---

¹ Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический етюд / Пер. с фр. с сокр. ; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. С. 52.

кримінологічної увагу, адже відтворювана в їх поведінці девіація, як правило, визнається позитивною. В решті ж випадків – кожен з типів суїцидентів здатен в тій чи іншій мірі криміналізуватися під впливом несприятливої життєвої ситуації.

Щодо останньої – слушною видається думка В. М. Кудрявцева, який в контексті аналізу особливостей суїцидальної поведінки, зауважує, що вона характеризується щонайменше трьома відмітними рисами. Перша полягає в тому, що несприятливі життєві ситуації для суїцидентів як правило відмічаються тривалістю, а інколи переходять в образ життя (постійні сварки в родині, незадоволеність сімейним та найближчим побутовим оточенням тощо). Друга риса виражається у відчутті особистістю реальної чи удаваної безвиході. Третя – формування ілюзорних шляхів вирішення конфліктів¹. Гадаємо, є сенс погодитись із зазначеними особливостями. Однак додамо, що вони в більшій мірі притаманні для ситуацій анемічного й егоїстичного суїцидів. Так чи інакше, але навіть поверхневий аналіз дозволяє переконатися у тому, що вказані риси цілком можуть набувати криміногенного характеру. Тривалість мікросоціального конфлікту, незадоволеність базових потреб (зокрема, у самоактуалізації, приналежності тощо), фрустрація, комплекс ілюзій, який на переконливу думку академіка О. М. Костенка², породжує сваволю – все це елементи: а) деформації стримуючих механізмів в структурі особистості на шляху до демонстрації нею девіантних форм поведінки, в тому числі й злочинів; б) механізмів ініціювання агресивних дій, зокрема за типом заміщення об'єкту деструкції. Особливо ризикованою в цьому аспекті є поведінка осіб, які додатково обтяжені психічними, емоційними, психосоматичними розладами. У цьому зв'язку доречно звернути увагу на актуальну для нашої країни

---

¹ Социальные отклонения / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1989. С. 179.

² Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу. К.: Атіка, 2008. С. 86.

проблему суїцидальної поведінки осіб, які брали активну участь в антитерористичній операції в окремих районах Донецької та Луганської областей (далі – АТО). У таких осіб наразі часто діагностується посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР).

За оцінками фахівців Науково-дослідного центру гуманітарних проблем та Соціально-психологічного центру Збройних Сил України близько 80 % учасників АТО і отримали психологічні травми. При цьому до 30-40 % – це можуть бути безповоротні психогенні втрати, тобто психологічні травми переходять у психіатричні. Найбільш яскрава вираженість ознак ПТСР виявляється приблизно у 60 % учасників АТО, котрі потребують додаткового медико-психологічного обстеження та супроводу¹.

Найчастіше проявлялися такі ознаки ПТСР, як порушення сну та прояви депресії – 46 %; загальна тривожність – 42 %; високий рівень агресії та невмотивованої пильності – 37,5 %; зловживання алкогольними напоями та лікарськими препаратами, невимушені спогади, почуття провини – 33,3 %. Для 29,2 % властиві такі ознаки ПТСР як «вибухова» реакція, порушення пам'яті, концентрації уваги та притупленість емоцій. Галюцинаторні переживання проявляються у 25 %. До нападів люті схильні 17 %². Як засвідчив аналіз та узагальнення зібраних нами експертних оцінок психологів та психіатрів клініки психіатричної Військово-медичного клінічного центру Північного регіону (м. Харків), означені вище особистісні деформації в багатьох випадках стають імпульсом до розвитку суїцидальних схильностей: після повернення із зони АТО на фоні означених набутих рис з'являються суїцидальні думки, загострюється та набуває перманентного значення почуття безвиході, безперспективності та несправедливості, тривожності. Труднощі із соціальною реінтеграцією, реадаптаці-

---

¹ В учасників АТО фіксують проблеми в сімейному житті та спроби суїциду URL: <http://tyzhden.ua/News/121947>.

² Аналіз результатів медико-психологічної діагностики учасників зони АТО URL: https://vk.com/wall-67422242?own=1&w=wall-67422242_39.

єю, що з'являються як наслідок розвитку зазначених якостей продукують підвищену агресивність як по відношенню до об'єктів зовнішнього середовища, так і по відношенню до себе.

Як наслідок серед учасників АТО, які не забезпечені належним психологічним супроводом (в тому числі й перш за все з боку членів сім'ї, фахівців), спостерігається підвищена кримінальна й суїцидальна активність. Вона часто обтяжена наявністю зброї, вибухових пристроїв, що незаконно вивозяться із зони проведення АТО. Так, наприклад, 12 травня 2015 року в м. Енергодарі Запорізької області 27-річний демобілізований учасник АТО К. вчинив самогубство за наступних обставин. Після сварки зі співмешканкою К. о 8-й ранку зібрав свої речі і пішов із дому. Близько 14 год. він повернувся, проте заходити у квартиру відмовився. Натомість зателефонував співмешканці на мобільний і попросив підійти до балкону, що остання і зробила. Після цього К. здійснив підрив гранати, внаслідок чого – загинув. Під час огляду речей загиблого у квартирі вилучили сім патронів калібру 7,62 мм, два ножі і предмети, схожі на корпус гранати РГД-5 та запал УЗРГМ-2¹. Як можна бачити з наведеного прикладу, суїцидент мав специфічний психотравмуючий досвід, обтяжений мікросоціальним конфліктом, а також наявністю вибухового пристрою. Саме ж самогубство вчинялося способом, небезпечним для життя багатьох осіб. Й такі випадки не є поодинокими.

Численними наразі є також і випадки вчинення агресивно-насильницьких злочинів із застосуванням вогнепальної зброї та вибухових пристроїв учасниками АТО, які схильні до реактивних станів, спровокованих незначними конфліктами у побуті, сфері дозвілля. Тож цій проблемі, що має комплексний характер й у кримінологічному аспекті перебуває на порубіжжі вивчення та протидії суїцидальності, а з іншого боку – агресивно-насильницькій зло-

---

¹ Міліція розслідує самогубство учасника АТО в Запорізькій області URL: http://ukr.lb.ua/news/2015/05/12/304656_militsiya_rozsliduie_samogubstvo.html.

чинності, має бути приділена найбільш пильна на монографічному рівні.

В цьому контексті звертають також на себе увагу й суїциди працівників Національної поліції. Проблемна ситуація, з якою пов'язується акт самогубства зазвичай має свою проекцію (а інколи й генетичні зв'язки) на сферу службової діяльності. Ця обставина візуалізує відповідні криміногенні ризики, що виникають у зв'язку з проблемами в оцінці ситуацій застосування сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї. Останнє з високою вірогідністю здатне проявлятися у таких злочинах, як перевищення влади або службових повноважень, завідомо незаконні затримання, привід, катування та суміжних з ними злочинах. Тому обґрунтованими, на нашу думку, є висновки О. Г. Ермолаєвої, яка зазначає, що працівників ОВС (поліцейських – В. Ш.) слід віднести до категорії підвищеного суїцидального ризику. Стресові умови служби, психологічні перевантаження та щільний контекст зі злочинним середовищем є основними умовами поступової деформації їх особистостей, слугують першим кроком на шляху до їх злочинної та суїцидальної (*курсиви наш* – В. Ш.) поведінки¹. Таким чином, відбувається своєрідне взаємопроникнення елементів механізмів злочинної та суїцидальної поведінки: суїцидальні думки, детерміновані станами фрустрації, депресії, здатні спонукати до життя агресивні форми поведінки, закладати в основу мотивації деструктивні доміанти, спрямованість яких (зовнішня чи внутрішня) має ситуативний характер. Специфіка проявів та перебігу, генези таких станів взаємопроникнення, інтеграції злочинної та суїцидальної поведінки має становити предмет окремого монографічного дослідження, зокрема в контексті проблеми самогубств та злочинів серед персоналу Національної поліції.

В межах аналізу суїцидальної активності як особистісного чинника злочинної поведінки, окремо варто вказати на *роль прихованого суїциду*. Останній, як правило, не є

---

¹ Ермолаева Е. Г. Суицид и преступность : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2007. С. 8–9.

одномоментним актом та виражається у перманентній присутності в життєдіяльності особи ризикованих форм соціально значущої активності, що мають виражений аутоагресивний характер. Кримінологічно значущий аспект останньої проявляється у такому:

а) в агресивному стилі керування транспортним засобом, що поєднується з систематичними грубими порушеннями вимог Правил дорожнього руху. Часто це стає причиною дорожньо-транспортних пригод з ознаками злочину, передбаченого ст. 286 КК України;

б) соціально-психологічна деформація особистості на фоні пияцтва, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин. Адиктивні стани, розрив соціально корисних зв'язків, соціальний паразитизм, зрештою, первинний та подальший кримінальний досвід – ось типова модель генези деградації особи під впливом алкогольної та наркотичної обтяженості;

в) найманство, участь у незаконних збройних формуваннях як форма ризикованої поведінки особливо актуальною стала для нашої держави в умовах агресії, активізації діяльності вказаних формувань на території окремих районів Донецької та Луганської областей.

Отже, суїцидальна активність в низці випадків здатна виступати особистісним чинником індивідуальної злочинної поведінки. Суїцидальні думки, плани, особливі психічні стани, породжені порушенням екзистенційної рівноваги, можуть впливати як на формування відповідної мотивації, так і на прийняття рішення про вчинення злочину, його реалізацію.

3. *Суїцид як посткримінальна поведінка.* Структурно цей кримінологічно значущий аспект суїцидальної поведінки є логічним доповненням й продовженням вище описаного, але характеризується деякими особливостями, що обґрунтовує його відособлений аналіз.

Посткримінальна поведінка у науковій літературі розглядається, зазвичай, як завершальний етап механізму окремого злочину. Одні вчені вкладають у його зміст «незлочинну поведінку суб'єкта після вчинення ним якого-

небудь злочину»¹. Інші, конкретизуючи такі дії, – відносять до посткримінальної поведінки аналіз злочинцем вчиненого, знищення слідів злочину, розпорядження майном, отриманим злочинним шляхом (в тому числі й легалізація (відмивання) доходів, отриманих аналогічним чином), протидію розслідування², а також активізацію системи психологічного захисту, вироблення захисних мотивів³. В контексті визначення ролі суїцидальної поведінки на цій стадії, значення має, перш за все, саме психологічна складова формування захисних мотивів.

Вказані мотиви, по суті, мають ті ж джерела, що і спонукальні, криються вони в одних і тих же особистісних характеристиках⁴. А тому випадки вчинення самогубства на посткримінальній стадії є симптоматичними в тому сенсі, що сам злочин в низці випадків може бути: а) частиною суїцидальної поведінки; б) чинником «тиску» на особистість – опосередковано, постфактум (страх перед покаранням чи результат рефлексії, дії совісті, морального осуду). У першому випадку механізм самогубства є поняттям більш широким у часовому, діяльнісному й суто суб'єктивному (психологічному) вимірі, аніж механізм злочину, поглинає його. В другому – злочинний акт стає поштовхом до активізації суїцидальної поведінки.

Вище ми вже вказували на таку особливу факультативну стадію самогубства як термінальна поведінка, яка полягає у своєрідному завершенні справ особи, яка прийняла рішення про самогубство перед як його вчинити.

---

¹ Сабитов Р. А. Посткриминальное поведение; под ред. Р. Р. Галиакбаров – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1985. С. 8.

² Криминология : учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. –2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2002. С. 64.

³ Ратинов А. Р., Ефремова Г. Х. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения. *Личность преступника как объект психологического исследования*. Сборник научных трудов. М.: Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. С. 44–62.

⁴ Криминология : учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. –2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2002. С. 65.

І злочин в цьому розумінні цілком може входи до «переліку справ». В залежності від змісту останніх, він може бути як агресивно-насильницьким (скажімо, вбивство особи з мотивів особистої неприязні), так і корисливим, нігілістичним тощо. Так, наприклад, 16 грудня 2014 року у лісовому масиві поблизу села Микуличин Яремчанського району Івано-Франківської області знайдено тіла п'яти осіб (двох дорослих – чоловіка, жінку – та трьох дітей) з ознаками насильницької смерті. На тілах – рани від вогнепальної зброї. В ході розслідування встановлено, що спочатку жінка вбила дітей, потім чоловіка, який попередньо дав на це згоду, а потім і себе. Причиною таких дій стало захоплення окультизмом¹. 26 листопада 2014 року у м. Києві 21-річний хлопець застрелив дівчину, котра хотіла розірвати з ним стосунки, а потім застрелився сам².

В обох випадках злочин, який вчинявся перед самогубством був в тій чи іншій мірі заздалегідь обдуманий та розглядався особою крізь призму майбутнього суїциду. З огляду на специфічні психологічні стани, обумовлені суїцидальними намірами, рішення про вчинення злочинів приймалися без додаткових ускладнень, вагань, а їх реалізація відбувалася чітко та швидко, що характерно для термінальної стадії самогубства.

Коли ж суїцид є результатом внутрішніх переживань особи (своєрідний синдром Раскольнікова) після вчинення нею злочину та у зв'язку з ним, то можливо вести мову про самогубство як про негативний результат спроб формування психологічного захисту. Виправдувальна мотивація не сформована, особа не бачить виходу з положення, що склалося. Факт предикатного злочину не може знайти адекватного для особистості морального обґрунтування. Такий стан може доповнюватись усвідомленням загрози покарання та пов'язаного у зв'язку з цим не бажаним сценарієм життєдіяльності в майбутньому.

---

¹ Вбивство дітей та чоловіка, а потім і самогубство у Микуличині вчинила жінка URL: <http://liht.if.ua/view.php?id=3692>.

² Вбивство та самогубство через ревності на Київщині URL: <http://ntn.ua/uk/products/programs/svidok/news/2014/11/26/15188>.

Показовим прикладом в цьому аспекті може слугувати такий випадок. 1 жовтня 2015 року в м. Роузбург штату Орегон (США) в одному з коледжів міста 26-річний Крістофер Шон Харпер-Мерсер із застосуванням вогнепальної зброї вчинив вбивство 9 і заподіяв поранення 20 осіб. Після спроб поліцейських його затримати, він вчинив самогубство (застрелився). За даними органів розслідування США напередодні інциденту вбивця спілкувався на інтернет-форумах, де форумчани називали його «жалюгідним невдахою». В своєму останньому повідомленні Крістофер Шон Харпер-Мерсер написав: «Це мій єдиний шанс потрапити на шпальти газет. Я такий нікчемний»¹. Навіть з побіжного аналізу вказаних повідомлень у ЗМІ можливо зробити висновок про наявність у суїцидента психопатій, що змістовно тяжіли до сфери особистісної дезадаптації, зниженої самооцінки та, відтак, стало актуалізованою потреби у самоактуалізації. Оскільки цього, за суб'єктивними оцінками самого суїцидента, зробити легальними засобами й шляхами не вдавалося, він обрав злочинний, агресивно-негативістський спосіб концентрації уваги довкола своєї персони. Водночас застосування такого способу та імовірне досягнення поставлених цілей суб'єктивно виключали подальше життя такої особи, яке б неодмінно за собою тягнуло суспільний осуд, засудження судом. Тому самогубство виявилось методом подолання, обходу морального тягара, кримінального переслідування та, таким чином, специфічною разовою формою психологічного самозахисту.

Кримінологічне значення вивчення й запобігання подібних суїцидів є обмеженим. Тим не менш, певне інформаційне навантаження та суто прикладне значення вбачається і при використанні відповідної інформації й щодо

---

¹ Стрілець із Орегона, який убив дев'ятьох одногрупників, наклав на себе руки. *Інформаційне агентство «Уніан»*. 2015. 04 жовтня URL: <http://www.unian.ua/world/1142173-strilets-iz-oregona-yakiy-ubiv-devyatoh-odnogrupnikiv-naklav-na-sebe-ruki.html>; Стрілець, який убив 13 людей в американському коледжі, хотів прославитись. *Інформаційне агентство «Уніан»*. 2015. 02 жовтня URL: <http://www.unian.ua/world/1140355-strilets-yakiy-vbiv-13-lyudey-v-amerikanskomu-koledji-hotiv-proslavitisya-v-presi.html>.

них. Перш за все, варто зауважити на тому, що посткримінальний суїцид особи, яка вчинила злочин у співучасті може унеможливити викриття інших співучасників, а також запобігання вчиненню ними нових злочинів. В цьому аспекті суїцидент розглядається як важливе джерело інформації про злочини вчинені, а також ті, що готуються, безпосередньо вчиняються або можуть бути вчинені у майбутньому. Саме через це, запобігання суїциду здатне опосередковано виконати й кримінально-превентивну функцію, і навпаки.

Також слід зважати й на інтереси потерпілих щодо притягнення винних до кримінальної відповідальності, забезпечення відшкодування завданої злочинами шкоди. Тому варто погодитись із В. В. Голіною, який з посиланням на положення Концепції забезпечення захисту прав та законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схваленої Указом Президента України від 28 грудня 2004 року № 1560/2004, доводить, що проблема захисту прав та законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, ефективного поновлення їх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної злочином, залишається надзвичайно актуальною¹. При цьому однією з важливих проблем захисту прав та законних інтересів потерпілих є законодавче забезпечення невідворотності реальності і своєчасності такого відшкодування². Визнаючи слушність тверджень вченого, додамо, що невід'ємним елементом системи правових гарантій відшкодування потерпілим завданої злочином шкоди має бути ґрунтовна регламентація діяльності спеціалізованих суб'єктів щодо запобігання імовірним суїцидам з боку осіб, які обґрунтовано підозрюються у вчиненні злочинів.

Окремо слід зазначити, в державі, що задекларувала вектор розвитку ліберального суспільства, *кримінологічна політика має бути заточена перш за все на людину* – по-

---

¹ Голіна В. В. Соціальні умови активізації осіб, які потерпіли від злочинів у захисті своїх прав та законних інтересів. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. №1 (48). Х.: Право, 2007. С. 184–185.

² Там само. С. 189.

тенційну та реальну жертву, потенційного та реального злочинця. На жаль, – зазначає А. С. Гальчинський – людство у своєму практицизмі, необмеженій економізації суспільних відносин, часто відхиляється від цієї траєкторії. Особлива провина тут покладається на суспільні науки, які, зосереджуючись на обслуговуванні суто «практичного розуму», дедалі більше втрачають відчуття гуманістичної перспективи. Девальвується світоглядна функція науки. Така обмеженість обов'язково має бути подолана¹. А тому питання захисту від кримінальних загроз мають розглядатися комплексно на основі ліберально-гуманістичної парадигми публічного управління, в тому числі й з урахуванням потреб у відшкодуванні потерпілим завданої їм злочином шкоди. І запобігання посткримінальним суїцидам серед іншого має мислитись та реалізовуватись серед іншого і в цьому руслі.

Друга типова ситуація кримінологічно значущого поєднання елементів механізмів злочинної та суїцидальної поведінки, зокрема, коли особистість злочинця й суїцидента не співпадають, можливе бути описана через такі два моменти.

1. Суїцидальна поведінка як елемент криміногенної ситуації в механізмі індивідуальної злочинної поведінки. В цьому контексті варто, перш за все, виділити віктимну поведінку суїцидента, що виявляється наслідком дії притаманних йому якостей у стані загострення фрустрації, депривації. Ці якості можуть бути поділені на три умовні групи:

а) *зовнішня віктимність суїцидента*, пов'язана з послабленням чи повною елімінацією контролю за належним йому майном через особливі психоемоційні суїцидальні стани. Як слушно з цього приводу зазначає А. М. Корягіна: «Між злочинцем та жертвою існує завжди об'єктивний зв'язок, незалежно від того, знайомі вони були чи ні. У момент вчинення злочину їх об'єднує час і місце

---

¹ Гальчинський А. С. Лібералізм : уроки для України. К.: Либідь, 2011. С. 26.

вчинення злочину»¹. Наприклад, залишення вхідних дверей до квартири незачиненими, чим користуються сторонні особи для проникнення та вчинення крадіжки (грабежу, розбою) як до, так і після самогубства;

б) *внутрішня віктимність суїцидента*. Як вказує Д. А. Шестаков, внутрішня віктимність полягає у комплексі поглядів, стереотипів, психологічних установок, що ускладнюють спілкування з оточуючими і за несприятливих обставин можуть провокувати небезпечну реакцію оточення. Серед інших параметрів цього різновиду віктимності можливо відмітити мазохистський синдром, який проявляється у насолодженні образою, у пошуку нових приводів для неї, в демонстрації свого нікчемного становища, жертвенного положення. Подібна внутрішня позиція посилює психологічне напруження в процесі спілкування, може призвести до зриву, в тому числі й злочинному². Цей тип віктимності цілком вкладається у логіку розгортання індивідуальної злочинної поведінки, за якої суїцидент та його особистісні характеристики, поведінка розглядаються як складові криміногенної ситуації. При цьому – зауважує А. М. Корягіна – взаємовідносини жертви та злочинця, як складова зовнішнього середовища й конкретної життєвої ситуації, впливають на всі елементи механізму злочинної поведінки – як на формування злочинної мотивації, прийняття суб'єктом рішення про вчинення злочину, так і на наслідки злочину й посткримінальну поведінку³. Суб'єктивний же зв'язок «злочинець-жертва», зазначає

---

¹ Корягіна А. М. Щодо визначення взаємовідносин жертви та злочинця. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 287.

² Шестаков Д. А. Криминология : Новые подходы к преступлению и преступности : Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в изменяющемся мире : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Д. А. Шестаков / предисл. В. П. Сальникова. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. С. 223.

³ Корягіна А. М. Вплив взаємовідносин жертви та злочинця на виникнення, розвиток та наслідки злочину : дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2011. С. 7.

Ю. Л. Іваненко з посиланням на О. М. Джужу, має місце тоді, коли вони один одного знають, між ними існують певні стосунки. Ці стосунки наповнені різноманітним змістом, який і визначає поведінку суб'єктів. У такому випадку жертва належить до кола безпосереднього оточення злочинця й також впливає на формування злочинної мотивації і прийняття ним рішення про вчинення злочину¹. В такому ракурсі суїцидальна поведінка може розглядатися як фактор зовнішнього середовища, що сприяє формуванню особистої неприязні з боку потенційного злочинця щодо суїцидента, а звідси – й формування відповідного мотиву та системи кримінальних дій.

Крім того, означені якості суїцидента та його відповідна діяльність можуть набувати детермінуючого значення й на більш пізніх етапах розгортання індивідуальної злочинної поведінки та виступати елементом зовнішнього середовища, що виконує радше інструментальну, аніж мотиваційно утворювальну функцію при обранні конкретної жертви, способу, місця вчинення злочину тощо.

Окрім віктимного аспекту, в механізмі індивідуальної злочинної поведінки суїцид може відігравати роль суттєвого чинника детермінації кримінальної активності, спрямованої на «третіх осіб». Мова, зокрема, йде про помсту з боку близьких суїциденту осіб по відношенню до тих, кого вони вважають винними у самогубстві.

2. Суїцид як результат злочину. Самогубство може бути як основним бажаним для винного, так і супутнім результатом, «побічним ефектом» злочину. У цьому контексті суїцид можливо розглядати чи-то як суспільно небезпечний наслідок злочину, чи-то як віддалений результат злочинної поведінки, що не охоплюється об'єктивною стороною складу злочину.

Суїцид як суспільно-небезпечний наслідок в конструкції складу злочину присутній при доведенні до самогубства (ст. 120 КК України), згвалтуванні (ч. 4 ст. 152 КК Украї-

---

¹ Іваненко Ю. Л. Механізм поведінки осіб, які займаються бродяжництвом, при вчиненні злочину : взаємовідносини жертви та злочинця. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 175–176.

ни за ознакою спричинення особливо тяжких наслідків), неналежному виконанні обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ч. 2 ст. 137 КК України), неналежному виконанні професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ч. 2 ст. 140 КК України за ознакою спричинення тяжких наслідків неповнолітньому), недбалому зберіганні вогнепальної зброї (ст. 264 КК України за ознакою спричинення інших тяжких наслідків), перевищенні влади або службових повноважень (ч. 3 ст. 365 КК України за ознакою настання тяжких наслідків), постановленні суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ч. 3 ст. 375 КК України за ознакою спричинення тяжких наслідків) й в складах деяких інших злочинів. За виключенням ст. 120 КК України, де самогубство чи замах на самогубство є обов'язковою ознакою складу злочину, в решті випадках – суїцид є факультативною ознакою.

Тож маємо констатувати, що система кримінально-правового захисту життя в Україні в одному випадку (ст. 120 КК України) прямо, а в низці інших – побічно, відображає спрямованість в окремому своєму сегменті на запобігання суїцидам. Цим по суті підтверджується, що самогубства, будучи вкрай не бажаними для суспільства явищами, однак, не будучи самі по собі злочинами, мають властивість суспільно небезпечних наслідків, через які безпосередньо чи опосередковано відображається й суспільна небезпечність (як характер, так і ступінь) відповідних злочинів. В такому розумінні механізми індивідуальної злочинної (з одного боку) та суїцидальної (з іншого) поведінки становлять інтегративне динамічне утворення, в якому поєднуються дві системи дій – злочинця та потерпілого. При цьому доведення до самогубства вирізняється з-поміж інших злочинів, в яких суїцид охоплюється їх юридичним складом, а саме: суїцид є результатом психічного або фізичного насильства. Суїцидальна поведінка як акт аутоагресії виступає своєрідною екстраполяцією агресивної діяльності злочинця. Насильство ж становить зміст суспільно небезпечного діяння, яке закономірно тягне бажаний для злочи-

нця (чи, принаймні, допустимий, усвідомлюваний ним на рівні імовірності) наслідок у виді самогубства.

Якщо винний діє з умислом щодо самогубства потерпілого, то останнє в такому разі виступає провідним фактором кримінальної активності на всіх її стадіях: при формуванні мотивації, цілепокладанні, плануванні й реалізації (вчиненні) злочину. Посткримінальна поведінка при цьому характеризується прямим чи побічним використанням результатів самогубства у правовому та суто соціальному аспекті: отримання спадщини, безроздільне користування житловою площею, зникнення необхідності догляду, виконання інших обов'язків, що пов'язувались із життям жертви.

В тих же злочинах, в яких самогубство виступає факкультативною ознакою їх складу (закріпленою як тяжкі чи особливо тяжкі наслідки) чи взагалі ним не охоплюється (тобто є віддаленим його соціальним результатом), доречно вести мову про наступність (змінюваність) у часі злочинної та суїцидальної поведінки. У цьому зв'язку злочин є стимулом до розгортання суїцидальної реакції (перш за все – на психологічному рівні з подальшою реалізацією й на фізичному). А тому поширеність останніх у типових ситуаціях може свідчити про поширеність злочинів (зокрема, латентних) у конкретних сферах суспільних відносин. Їх аналіз на систематичній основі здатен виконувати сигнальну функцію у відповідних системах (підсистемах) кримінологічного моніторингу.

Це стосується, перш за все, відтворення кримінальних форм насильства в сім'ї. У спеціальних дослідженнях, присвячених зазначеній проблематиці обґрунтовано доводиться, що насильство в сім'ї викликає у дитини почуття власної провини в тому, що відбувається, він боїться про це кому-небудь розповісти і попросити допомоги, тому він бачить для себе єдиний вихід – самогубство¹. Крім того, самі прояви так званого «домашнього» насильства, що призвело до суїциду, часто мають ознаки доведення до самогубства.

---

¹ Дитячий суїцид – профілактика, статистика, причини
URL: <http://help-med.info/2015/05/12/ditjachij-suicid-profilaktika-statistika-prichini/>.

Так, наприклад, у період часу з 2000 року спільно з ОСОБА_5 в квартирі АДРЕСА_1 проживала ОСОБА_6, у яких народився син ОСОБА_22. За час спільного проживання ОСОБА_5, неодноразово перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, жорстоко поведився з ОСОБА_6., Застосовуючи фізичне насильство, а також систематично принижував її людську гідність, ображаючи її. У період часу з 23 години 50 хвилин по 00 год. 05 хв. ОСОБА_5, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, став навмисне принижувати людську гідність ОСОБИ_6, заподіювати удари, стикати шию, погрожувати. У подальшому ОСОБА_6 звільнилася від захоплення ОСОБА_5, піднялася з підлоги і вибігла на лоджію зазначеної квартири, закривши за собою вхідні двері на засувку, де, внаслідок систематичного образи і приниження її людської гідності з боку підсудного, вирішила покінчити життя самогубством. При цьому ОСОБА_6 стрибнула з підвіконня лоджії вниз. В результаті падіння ОСОБА_6. отримала тяжкі тілесні ушкодження за критерієм небезпеки для життя, які призвели до настання її смерті¹.

Наведений приклад є одиничним, який, втім, досить яскраво ілюструє широкий спектр кримінологічних проблем поширення «домашнього» насильства в Україні. Окрім дисфункції інститутів сім'ї та материнства, неправної шкоди психічному, фізичному, а часто й статевому розвитку дітей, «домашнє» насильство становить суттєву умову поширення суїцидів, як крайніх та неприйнятних форм вирішення перманентних мікросоціальних конфліктів. По суті маємо справу із контраверсійним аналогом феномену «залежного» злочинця (за Ю. М. Антоняном²), який спрямовує агресію на себе. Хоча межа між ними, як підтверджує аналіз слідчої та судової практики у справах про вбивства на побутовому підґрунті, – вельми умовна.

---

¹ Справа № 1527/1-1069/11 : Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24559060>.

² Див.: Феномен зависимого преступника / Ю. М. Антонян, О. В. Леонова, Б. В. Шостакович. М.: Аспект-Пресс, 2007. 192 с.

Доречним буде, вважаємо, в цій роботі також акцентувати увагу ще на одному специфічному аспекті взаємозв'язків між злочином та суїцидом, що має місце у випадках вчинення самогубств на релігійному підґрунті. Останні, як правило, вирізняються груповим, а інколи – й масовим характером. Відомо чимало прикладів таких суїцидів, вчинених членами так званих деструктивних сект. Так, 18 жовтня 1978 року 909 членів секти «Храм Народів» (Гаяна) вчинили масовий суїцид через отруєння ціаністим калієм. Серед загиблих було 276 дітей¹; у квітні 1993 року через самоспалення відбувся масовий суїцид 87 членів секти «Ветвь Давидова» (Канада), в тому числі 25 дітей²; 22 грудня 1995 року відбулося самоспалення 16 adeptів «Храму Сонця» (Франція), в тому числі 3 дітей віком від 2 до 6 років³. Подібних прикладів багато. Їх суспільна небезпечність, гадаємо, не потребує додаткової аргументації. Натомість зазначимо інше: як засвідчують дослідження, механізм вчинення масових суїцидальних актів в релігійних деструктивних культурах відрізняється від звичайного самогубства. Основна відмінність полягає в тому, що масовий суїцид індукований лідером культу, а його вчиненню передують довга психологічна та ідеологічна обробка adeptів⁴.

Як зазначає С. Г. Киренко, для тоталітарних чи деструктивних сект (культур) характерні необмежена влада керівництва («духовних вчителів», «гуру» і т.д.), жорстка дисципліна всередині організації, використання цілого комплексу заходів психічного впливу (молитви, співи, «семінари», гіпноз та ін.), а також наркотичних та психотроп-

---

¹ Найвідоміші масові самогубства URL: http://molomo.com.ua/inquiry/mass_suicide.html.

² Наиболее известные преступления деструктивных культов против общества, личности ; самоубийства adeptов URL: http://sektoved.ru/userpages.php?page_id=2.

³ Там само.

⁴ Баронин А. С. Психологический механизм совершения массового суицидального акта членами деструктивных культов. URL: <http://www.housing.org.ua/psixologicheskij-mexanizm-soversheniya-massovogo-suicidalnogo-akta-chlenami-destruktivnyx-kultov.html>.

них засобів з метою пригнічення волі особи і приведення її у повну залежність від керівників¹. Метою такої діяльності, як правило, є заволодіння майном, правом на майно adeptів зазначених сект. Через наступне схиляння останніх до масового суїциду забезпечується: а) неможливість (мінімізація) пред'явлення майнових вимог; б) «ліквідація» свідків предикатних злочинів; в) забезпечення безпеки для подальшої діяльності секти через непоширення правдивої інформації про неї. Таким чином, схиляння до масового суїциду, детермінованого участю суїцидентів у деструктивних сектах, можливо розглядати як елемент посткримінальної поведінки її «керівників» після безпосереднього вчинення інших злочинів – проти власності, статевої свободи й недоторканості тощо.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що суїцидальність – динамічне та, водночас, відносно стійке фонове для злочинності явище, що може розглядатися або як складова генези криміногенного потенціалу (В. В. Голіна²) суспільства, або як альтернативний шлях його реалізації. В останньому випадку аналіз суїцидальності виконує сигнальну функцію, сприяючи адаптації парадигми, стратегій та практики загальносоціального рівня протидії злочинності вимогам лібералізації та гуманізації публічного управління загалом.

На завершення цього розділу також необхідно зауважити, що поширення суїцидальності впливає й на латентизацію злочинності. У цьому зв'язку звертає на себе увагу проблема невірної кваліфікації як самогубств фактів вбивств, що здійснюється або умисно (у поєднанні з корупційними проявами), або з необережності – внаслідок некомпетентності певної частини персоналу правоохоронних

---

¹ Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2003. С. 12.

² Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації. *Проблеми законності* : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. Вип. 119. С. 166–176.

органів. Через це, відповідно, відбувається й викривлення статистичної інформації, що в свою чергу негативно позначається і на науковому супроводженні управління у сфері протидії злочинності. Крім того (і це найголовніше) не відбувається належної реакції з боку держави на вкрай суспільно небезпечні дії; до злочинця не застосовуються передбачені законом заходи кримінально-правового характеру, ступінь його суспільної небезпечності зростає. Відбувається нарощування криміногенного потенціалу за відомою схемою самодетермінації злочинності.

Крім того, актуальною залишається й проблема інсценування самогубств та приховування, таким чином, вбивств, що має ідентичні описаним вище наслідки. В. В. Семенов з цього приводу зазначає, що найбільш складними для розслідування є вбивства, приховані інсценуванням, логіка викриття яких порушується тим, що злочинець намагається створити картину, що відповідає природному стану події. З цією метою злочинець докладає зусиль, спрямованих на імітацію обстановки й механізму вчинення злочину. Інсценування завжди припускає досить складну розумову діяльність злочинця, спрямовану на приховування злочину¹. На відміну від інших видів убивств приховування цього злочину входить обов'язковим елементом у спосіб його вчинення і здійснюється разом із ним, будучи об'єднаним одним наміром злочинця².

Не втягуючись, втім, до суджень в предметній площині криміналістики, зауважимо, що серйозну стурбованість, наразі, викликають так звані «політичні самогубства», які протягом останніх кількох років мають тенденцію до інтенсифікації. Під подіями такого роду можливо розуміти випадки смертей осіб з числа колишніх або чинних представників влади вищого, центрального, а в окремих випадках – й місцевого рівнів, підстави кваліфікації яких, як самогубство, не виглядають переконливими (з огляду на спосіб «суїциду», характер та локалізацію тілесних ушко-

---

¹ Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... канд. юрид. наук.. Х., 2004. С. 16.

² Там само. С. 18.

джень, інші елементи слідової картини, наявність зацікавленості у смерті таких осіб з боку фігурантів кримінальних проваджень тощо). Вочевидь, такі самогубства та вбивства, інсценовані під самогубства, мають вельми специфічні причини, негативні суспільно-політичні наслідки, здатні унеможливити розкриття злочинів, припинити злочинну діяльність, в тому числі й політичну на найвищому рівні державного управління. Проте цей кримінологічно значущий аспект поширення суїцидальності має бути досліджений окремо, на монографічному рівні. Тому в нашій роботі ми обмежимось лише постановкою проблеми та окресленням її контурів.

Розділ 2

СУЇЦИДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ, ОСОБИСТОСТІ СЦІЦИДЕНТА ТА ДЕТЕРМІНАЦІЇ

2.1 Характеристика кількісних та якісних показників суїцидальності в Україні

Ефективне запобігання злочинності та фоновим для неї явищам об'єктивно може бути організоване виключно на базі повної, сучасної та перевіреної інформації, що відображає кількісний та якісний їх виміри. В науці та кримінально-превентивній практиці, як правило, оперують ustalеним набором відповідних кримінологічних показників, що в достатній мірі дозволяють формалізувати процес управління запобіжною діяльністю, максимально адаптувавши його під реальні соціальні запити у відповідній сфері за рахунок більш глибокого розуміння причин, умов та інших факторів детермінації злочинності. До таких показників, зазвичай, в межах (як складова) поняття «кримінологічна характеристика» відносять рівень, коефіцієнти (індекси) інтенсивності та активності, динаміку, ціну, структуру, географію злочинності чи іншої девіантності, що становить фонове для злочинності явище та суміжних з ними об'єктів дослідження (наприклад, дисциплінарної, адміністративної практики тощо).

Рівень суїцидальності – абсолютна величина досліджуваного явища, яка дозволяє більш чітко візуалізувати ступінь загрози, яке воно несе конструктивному соціальному поступові. Наразі, доводиться констатувати, що ця загроза має високий ступінь та може розглядатися як один з чинників та водночас проявів деструкції людського потенціалу в цілому. Суїцидальність цілком може бути віднесе-

на сьогодні до світових проблем глобального масштабу, що не обмежується національними кордонами, певними культурно-цивілізаційними межами, зонами етногенезу. За даними ВООЗ щорічно від самогубств гине близько 1 млн. людей (або по 1 людині кожні 40 секунд), а кількість осіб, які вчинили замах на самогубство сягає 6 млн. При цьому один з найвищих коефіцієнтів суїцидальності фіксується у Галі, Північній Кореї, а також пострадянських державах, в яких він перевищує 20 випадків на 100 тис. населення, що ВООЗ кваліфікує як загрозливий стан здоров'я країни¹.

За період незалежності України, з 1991 року по 2015 рік включно, за власною волею (внаслідок самоушкодження) з життя пішло 288587 осіб. Цю цифру для наочності можливо зіставити з чисельністю мешканців таких міст як Житомир, Суми, Херсон чи, наприклад, Черкаси. Серед загальних причин смертності в Україні суїциди займають третє місце після хвороб серця і судин та злоякісних новоутворень.

Рівень суїцидальності в нашій державі у 2015 році сягнув 7600. У перерахунку на 100 тис. постійного населення відповідний **індекс суїцидальної активності** у вказаному році становив 17,6, що може бути охарактеризовано як загрозливий масштаб саморуйнівної поведінки.

Аналіз та узагальнення даних державної статистичної звітності, отриманих нами від Державної служби статистики та Міністерства охорони здоров'я дозволяє стверджувати, що у структурі зовнішніх причин смертності самогубства посідають перше місце (22 %), випереджаючи вбивства і тілесні ушкодження, що потягнули смерть (14,5 %), дорожньо-транспортні пригоди (12 %), окремі види нещасних випадків – отруєння (10 %), утоплення (7 %), падіння з висоти (6 %), задуха (5 %), пожежі (4 %) електротравми (4 %), інші та з невстановлених причин (15,5 %). Разом з

---

¹ Мировая статистика здравоохранения. Доклад о ситуации в мире ; пер. с англ. Женева : ВООЗ, 2010. С. 46; ВООЗ : кожні 40 секунд у світі відбувається самогубство URL: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/09/140905_who_death_suicides.

тим, зауважимо, що ця усереднена за період 2000–2012 рр. структура причин смертності істотно змінилася протягом 2013–2015 рр., коли офіційно зареєстрований рівень вбивств суттєво зріс: у 2013 році – 5792, 2014 – 11018, 2015 – 7993. Це пояснюється дією низки факторів: від зміни процесуального порядку кримінальних проваджень, посилення реєстраційної дисципліни й до відомих обставин, пов'язаних із бойовими втратами під час проведення анти-терористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей. Відтак, в означений часовий проміжок частка суїцидів у структурі зовнішніх причин смертності дещо змінюється у бік зменшення, зберігаючи, втім, провідні позиції.

Серед іншого звертає на себе увагу генеральна тенденція до зниження рівня самогубств та суїцидальної активності (див. додаток Б, діаграму 3). Починаючи з 2000 року, в Україні відмічається поступове зниження кількості самогубств. Яскраво вираженою ця тенденція є протягом 2000–2007 рр. Надалі, з 2010 по 2013 рік включно, слідує етап стабілізації, який вирізняється незначними коливаннями абсолютних показників в інтервалі 110 одиниць, що у порівнянні із загальним рівнем не може пов'язуватись із дією певного суттєвого чиннику впливу на закономірності відтворення суїцидальності. З 2014 року закладаються основи тенденції до суттєвого зниження рівня. Разом з тим, середнє значення ряду зостається вельми високим – 10300 суїцидів щороку (або 21,3 на 100 тис. населення) протягом шістнадцятирічної ретроспективи.

Ідентичною (з деякими обмовками) є й *динаміка самогубств*, відображена у відносних величинах – індексах суїцидальної активності. Зокрема, так само з 2000 й до 2007 року відбувалося зниження вказаного показника, а, починаючи з 2010 року, також спостерігається планомірне зростання аж до 2013 року, а протягом 2014–2015 рр. – суттєве зниження. Деталізований опис показників динаміки відображений у таблиці 1 (див. додаток Б, табл. 1).

З наведених даних випливає, що динаміка абсолютних показників відтворення суїцидальності протягом 16-річного періоду вирізняється суттєвим негативним аб-

солотним приростом, обчислений базисним методом. Найменші його показники фіксуються саме у 2014 та 2015 рр. і складають -6,7 та -7 тис. суїцидів відповідно по відношенню до базового 2000 року. Середньорічний абсолютний приріст обчислений вказаним методом складає -4,6 тис., що слід в цілому оцінити позитивно у контексті досліджуваної ретроспективи. Але при цьому варто, все ж таки, говорити про три умовні періоди динамічних коливань: перший – 2000–2009 рр., другий – 2010–2013 рр., третій – 2014–2015 рр.

Низхідний тренд першого виділеного періоду відтворення суїцидальності за період 2000–2009 рр., можливо пояснити, на нашу думку, певною стабілізацією макроекономічних показників в державі у порівнянні з катастрофічними явищами в економіці, що розгорталися протягом 90-х років минулого сторіччя, поліпшенням, у зв'язку з цим, соціально-психологічного клімату, розширення кола та інтенсивності соціально корисних зв'язків (передусім, у системі трудових відносин) знано більшої кількості населення. Крім того, слід прийняти до уваги також й певну зміну у структурі соціально активних прошарків на користь більш молодого покоління, не обтяженого психологічними травмами аномійного походження пострадянського зразку.

Аналіз темпів зростання та приросту базисним методом підтверджує висловлені вище судження та дозволяє додатково висвітлити специфіку кратності змін кількісного виміру суїцидальності. Так, зокрема, найнижчі темпи зростання по відношенню до базового 2000 року було зафіксовано в 2011 та 2014 роках – 0,61 та 0,541 відповідно, найвищі – 2001 (0,904) та 2002 (0,856) роках. При цьому інтервал умовної стабільності темпів зростання припадає на проміжок 2006–2013 рр. Іншими словами: з 2000 до 2005 року відбулося вельми інтенсивне планомірне зниження відтворення самогубств в українському суспільстві, після чого протягом 2006–2013 рр. можливо вести мову про фіксацію негативних значень темпу зростання з відносно стабільним позитивним значенням.

Аналогічні висновки можливо зробити й з аналізу темпів приросту. Зокрема, середньорічне значення темпу приросту в інтервалі 2006–2013 роки по відношенню до ба-

зового 2000 року складає 35,7 %. Натомість в інтервалі 2000–2005 роки аналогічний показник складає 17,9 %. Як можна бачити, відхилення останнього від середнього по динамічному рядку показнику у 30,1 % є досить суттєвим на відміну від більш пізнього періоду. При цьому окремо варто акцентувати увагу на тому, що фінансова криза, апогей якої припав на 2008–2009 рр. не вплинула на загальну тенденцію зниження суїцидальної активності, що свідчить про відсутність зв'язку, принаймні жорсткого та самодостатнього, між феноменом самогубств та економічними протиріччями. Більш детально ця думка буде обґрунтована в підрозділі 2.3 цієї роботи.

Другий виділений нами період – 2010–2013 рр. – характеризується, як зазначалося, певним зростанням суїцидальної активності, пік якої за всю шістнадцятирічну ретроспективу припадає на 2013 рік, сягаючи 20,1 самогубство на 100 тис. населення, що може бути порівняно з показниками 2006 року. На питання про те, що ж сприяло зміні усталеного й тривалого тренду, маємо змогу запропонувати таке пояснення. Перш за все, варто зауважити, що зростання в більшій мірі проявило себе саме у відносних показниках. Аналіз же абсолютних показників не дає підстав для твердження, що зростання є суттєвим. Це, в свою чергу, свідчить про залежність показників суїцидальності від міграційних процесів на рівні статистичних зв'язків. Останні (міграційні процеси) активізувалися саме у протязом 2010–2013 рр.

Так, в цей період з держави виїхало 1,2 млн. осіб, тобто 3,4 % населення України у віці від 15 до 70 років. У 2011–2013 рр. МВС оформило документи для 12 тис. громадян України, які емігрували за кордон, зокрема, переважно у Російську Федерацію, Німеччину, Ізраїль, США, Республіку Білорусь, Чехію. В 2011 р. українським громадянам було видано 204 тис. дозволів на проживання в країнах ЄС (в т.ч. 156 тис. для виконання сезонних робіт в Польщі). При чому, у порівнянні з темпами зовнішньої міграції за попередні періоди, зростання несуттєве. Але змінилася структура міграційного потоку. За даними досліджень виїзд у віддалені країни з метою постійного проживання та працевлаш-

тування в основному здійснювали протягом 2010–2013 рр. молоді та освічені українці. Відбулося зростання у міграційних процесах частки осіб із повною вищою освітою (з 13,9 % до 15 %) та скорочення частки осіб з базовою та неповною вищою освітою (з 17,3 % до 15 %)¹.

За даними опитування, майбутні емігранти в Україні переважно були зайняті в сферах культури, науки, роздрібної торгівлі та послуг, або були студентами². Тобто йдеться про соціально активну, не маргінальну, найменш суїцидогенно ризиковану частину населення, серед яких самогубства виявляються поширеними в значно меншій мірі, аніж серед інших категорій. Таким чином, інтенсифікація міграційних потоків зумовила *статистично детерміноване* зростання насиченості суспільства суїцидально активними його представниками. Саме завдяки цьому і було зафіксовано протягом аналізованого періоду зростання відносних показників самогубств.

Цікавим з наукової точки зору видається період суттєвого зниження і рівня і коефіцієнту суїцидальності протягом 2014–2015 рр. Відомо, що в цей період наша країна переживала екстраординарні події, пов'язані спочатку з масовим рухом громадянського опору, зміною політичного режиму, а згодом – протистоянням зовнішній агресії, залученням значних людських та фінансових ресурсів на проведення АТО, для захисту територіальної недоторканості.

---

¹ Гриценко Ю. В. Аналіз міграційних процесів в Україні. *Економічні проблеми сталого розвитку* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. О. Ф. Балацького (м. Суми, 6–8 травня 2014 р.) : у 2-х т. Т. 2 / За заг. ред. : О. В. Прокопенко, О. В. Люльова. Суми : СумДУ, 2014. С. 108; П'ятковська О. Р. Проблеми зовнішньої міграції в Україні. *Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав* : матер. круглого столу (м. Львів, 4 квітня 2014 р.) ; Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові ; Львівська комерційна академія ; Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій ; Центр суспільних інновацій ; Програма Інституту відкритого суспільства HESP OSI. Львів, 2014 URL: <http://lv.niss.gov.ua/articles/489/>.

² Там само.

Ці події позначились значними втратами як серед військовослужбовців ЗСУ, Національної гвардії, представників добровольчих батальйонів, так і серед мирного населення, руйнацією інфраструктури значної кількості населених пунктів Донецької та Луганської областей, хвилею внутрішньої міграції (внутрішнього переміщення населення), глибокою соціальною, економічною та політичною кризою. Здавалося б такі екстремальні умови життєдіяльності мали б загострити наявні соціальні конфлікти, зумовити появу нових, що, власне, і трапилось. Однак, чому це не відобразилось на показниках суїцидальності – найбільш чутливого індикатора соціально-психологічного благополуччя?

При поясненні цієї особливості стану суїцидальності виходимо з того, що самогубство – поведінковий акт, що виражає «капітуляцію» особистості перед суспільством (великими та малими соціальними групами), в якому він не знаходить належної затребуваності, не здатен реалізувати свій творчий, людський потенціал. Радикалізація соціального контексту, що відбулася протягом 2014–2015 рр., поставила на порядок денний якісно інші вимоги до особистості, суттєво змінила, власне, саму структуру запитів і очікувань, викликала до життя нові життєдайні стимули.

Відомо, що в умовах зростання рівня загроз, в тому числі й соціальної безпеці, відбувається мобілізація життєвої енергії, внутрішніх ресурсів особистості, активізуються біологічно зумовлені захисні механізми: від страху до агресії. Вони домінують над депресивними станами незатребуваності особистості з боку інших соціальних акторів. Тому цілком зрозумілим видається зниження рівнів самогубств під час воєн, стихійних лих тощо. В такі періоди сенсоутворюючі чинники змінюють акценти, а цінність життя мислиться по-новому.

Згадувані вище особливі фактори соціодинаміки у період 2014–2015 рр. супроводжувались стимуляцією української ментальності, національної ідентичності на фоні протистояння зовнішнім загрозам державності*. В цих

---

* З іншого ж боку маємо визнати й аналогічну стимуляцію, але з іншим значенням та джерелами щодо тієї категорії насе-

умовах загострюються захисні спонуки в динамічно-мотиваційному комплексі особистості, що активізує відповідні життєві стратегії, ядром яких є діяльність для блага інших. За таким механізмом відбувається зміщення акценту рефлексії з власної особистості як зачиненого центру екзистенційно нерівноважних станів, на особистість нового типу – соціального актора-захисника: держави – від агресії, сім'ї – від соціально-економічних потрясінь. Відбувається, таким чином, становлення нової якості особистості, формування нових смислів життя, які часто для суїцидально активних осіб втрачаються під тиском буденності. Наявність же загроз завжди мобілізує базові захисні механізми – потреби у безпеці, інстинкти самозбереження. Останні ж за значенням та спрямованістю є прямо протилежними аутодеструкції.

Крім того не варто також й применшувати значення вікна можливостей для «легалізації» та морального виправдання прихованих суїцидів через добровільну участь у бойових діях. При цьому абсолютно не принциповим виявляється перебування у складі конкретної сторони протистояння – чи-то ЗСУ, Національної гвардії України, чи-то незаконних збройних формувань. Головне тут інше – можливість дати вихід раціонально (на свідомому рівні) заперечуваним потягам до саморуйнівної поведінки. Ба більше: завдяки цьому у особи з'являється можливість забезпечити собі добре ім'я, позитивну репутацію сім'ї, «приглушити» тиск совісті – вельми специфічного та потужного суб'єктивного регулятора поведінки.

Одразу ж наголосимо, що ми в жодному разі не применшуємо значення великої кількості українських воїнів, які шляхом самопожертви, щоденного ризику для власного

лення України, якій ідеї її незалежності та демократичності України виявилися чужими. Тиск психологічних складових ресентименту, що виявився на масовому рівні серед населення деяких Східних та Південних областей і сполучився з деструктивною дією факторів безструктурного управління (пропаганди, дезінформації, інших засобів цілеспрямованої соціальної інженерії), також зумовили відповідну активізацію захисних механізмів з одночасним відходом від раціонально окресленої саморуйнації.

життя і здоров'я, відстоюють історичне право нашого народу на власну державність, захищають Україну від зовнішньої агресії. І було б вкрай неетично та, зрештою, антинауково стверджувати, що всі ці свідомі люди, або ж більшість – це приховані самогубці. Але не можна не визнавати й того факту, що структура особового складу військовослужбовців, а надто його добровольчого корпусу, – неоднорідна, містить чималу частку тих осіб, які до початку бойових дій не змогли належно адаптуватися до соціальних викликів, набути належні статуси, зробити успішну кар'єру. За оцінками експертів багато з них (до 10 %) раніше вже притягалися до кримінальної відповідальності (що згодом наочно проявилось у низці правопорушень серед персоналу батальйонів територіальної оборони), мали алкогольну залежність, непогашені кредити, проблеми в сімейних відносинах¹. Відтак, є всі підстави вважати, що певна, умовно значна, кількість, добровольців – люди «соціального дна», для яких можливість захисту Батьківщини виявилась своєрідним *casus belli* в аспекті розгортання механізму саморуїнації.

Варто вказати на *сезонні коливання суїцидальності*. Аналіз статистичних даних засвідчує, що пік суїцидальної активності (приблизно на 15–12 % вищі темпи проросту самогубств) припадає на весняний та осінній пори року. При чому найбільша кількість самогубств та суїцидальних спроб припадає на періоди переходу зимового часу на літній і навпаки (протягом тижня після відповідної дати). Це можливо пов'язати з сезонним загостренням депресивних станів, стресовими станами нервової системи, пов'язаними з короткостроковим дисонансом біологічних ритмів і календарних режимів життєдіяльності.

Таким чином, рівень суїцидальності в Україні зостається високим, а пояснення наявної тенденції до зниження показників динаміки передбачає врахування низки чинни-

---

¹ В Україні хочуть реформувати військкомати. Інтерв'ю з Юрієм Бірюковим – помічником Президента України URL: <http://tsn.ua/ato/biryukov-anonsuvav-zminu-sistemi-mobilizaciyi-schob-sered-dobrovolciv-ne-bulo-alkogolikiv-418062.html>.

ків демографічного та соціально-психологічного характеру. Разом з тим, звертає також на себе увагу й **проблема латентності** самогубств, окреслення контурів якої є важливим для фіксації дійсних масштабів досліджуваного феномену та подальшої організації превентивних практик.

При оцінці даних офіційної державної статистичної звітності щодо кількості суїцидів варто зважати на особливості організації обліку смертності населення, яка передбачає низку особливостей як за критеріями, так і за практикою реалізації. Так, наприклад, протягом 6 місяців 2012 року лише на воді з невстановлених причин загинуло від утоплення 715 осіб, а в результаті нещасних випадків – 51 особа¹. І це лише на воді. Цілком зрозуміло, що немає підстав для висновку щодо приналежності всіх випадків смертей від невстановлених причин до суїцидів. Певну частку з них, вочевидь, займають нещасні випадки, умисні вбивства, що сталися (були вчинені) за неочевидних обставин, особливими способами, в тому числі, пов'язаними з інсценуваннями. Але маємо бути свідомими й того, що певна, більш суттєва у порівнянні з вбивствами та нещасними випадками, частка самогубств таки прихована у масиві смертей з невстановлених причин*. Це може бути пояснене кількома обставинами, а саме:

1) вельми низьким рівнем латентності вбивств з огляду на складність приховати сліди насильницького впливу на особу. За оцінками дослідників загальнокримінальної насильницької злочинності (Ю. М. Антонян, О. М. Ігнатов та ін.), успішне здійснення останнього є радше винятком, аніж правилом та, як правило, має одиничні прояви в структурі протиправного спричинення смерті. До того ж в цьому аспекті не варто також казати й про штучне приховування від реєстрації умисних вбивств, адже останнє, як за-

---

¹ За кілька тижнів на воді загинули майже 500 осіб. Інтерв'ю з начальником управління техногенної безпеки Держінспекції техногенної безпеки України URL: <http://tsn.ua/ukrayina/zakilka-tizhniv-na-vodi-zaginuli-mayzhe-500-lyudey.html>.

* Смерть від самоушкодження за відсутності визначення випадковості чи навмисності наміру ушкодження (форма статистичної звітності № 106/о, коди Y10–Y34 за МКХ-10).

свідчують результати дослідження О. М. Ігнатова, здійснюється саме на підставі необгрунтованого перенесення частини смертей до розряду самогубств¹.

З цього випливає також і ще один важливий висновок: тенденція до суттєвого зниження показників суїцидальності протягом 2013–2015 рр. має в значній мірі штучну природу та не в повній мірі відображає реальний стан цього феномену. Мова, зокрема, йде про те, що з набуттям чинності КПК України 20 листопада 2012 року та починаючи, фактично, з 2013 року, відбулося певне посилення реєстраційної дисципліни, а ліквідація такої процесуальної стадії як порушення кримінальної справи усунуло окремі, але істотні, причини штучної латентизації злочинів. Не стали виключенням в цьому аспекті й вбивства, які у 2013 році в порівнянні з показниками 2012 року продемонстрували приріст майже у 100 %. При цьому суттєвих змін в детермінаційному комплексі зафіксовано не було, що також свідчить про залежність кардинальних змін динаміки цих злочинів від організаційно-управлінських та правових чинників. Також цілком очевидно, що рівень вбивств «поповнився» за рахунок тих випадків смертей, які до набуття новим КПК чинності часто кваліфікувалися за ч. 2 ст. 121 КК України, як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого (на користь цієї думки свідчить і те, що на відміну від інших категорій насильницьких злочинів, тяжкі тілесні ушкодження протягом 2013 року знизились, що йде у розріз загальної тенденції), а також як суїциди. Саме тому, ми маємо всі підстави стверджувати, що зниження суїцидальності хоча і відбувалося протягом 2013–2015 рр., але реальні темпи його негативного приросту не є такими високими, як це впливає з даних офіційної державної статистичної звітності.

---

¹ Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія . Х.: Диска Плюс, 2013. С. 175–194; Ігнатов О. М. Щодо рівня злочинності в Україні в цілому та рівня кримінального насильства зокрема. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 292–294.

В свою чергу, ця обставина впливає й на інтерпретацію викладених нами вище аргументів щодо специфіки соціально-психологічних детермінант зниження суїцидальної активності протягом 2014–2015 рр. Зокрема, вони не мають розумітися як домінуючі, хоча і нівелювати їх значення також було б необґрунтованим. Тут, радше, йдеться про комплекс факторів, серед яких чинники організаційно-управлінського, правового характеру переплітаються з психологічними;

2) нещасні випадки, як правило, також як і вбивства, мають свою типову слідову картину. І лише у небагатьох випадках остання не проявляється достатньо чітко, аби мати змогу ідентифікувати загибель людини саме з нещасним випадком. Такі обставини, знову ж таки, є винятковими.

Таким чином, можемо стверджувати, що не менш ніж 50 % всіх смертей з невстановлених обставин (з невизначеним наміром)* мають бути віднесені до категорії суїцидів. В цілому по Україні ця цифра щорічно коливається в межах 3000 тис. осіб. Від загальної кількості зареєстрованих самогубств це складає близько 37 %. В цьому контексті також доречно вести мову і про ті нещасні випадки, які трапляються з причин явно ризикованої поведінки самих потерпілих (прихований суїцид), а також й щодо певної частини зниклих безвісти осіб, військовослужбовців-добровольців (а таких у лавах ЗСУ та Національної гвардії близько 35 тис. осіб). З їх урахуванням рівень латентності суїцидальності, вочевидь, буде ще вищим. Однак обчислити конкретний, нехай і приблизний, відсоток таких випадків немає об'єктивної можливості. Ми можемо їх виділяти теоретично, але не статистично, практично.

Аналогічна проблема виявляється і з врахуванням незавершених самогубств. Зокрема, суїцидологи констатують виражену тенденцію до зростання суїцидальних спроб (співвідношення яких за різними даними становить 10–40

---

* Згідно даних Державної служби статистики України рівень смертності від ушкоджень з невизначеним наміром має такі значення: у 2010 р. 6057, у 2011 – 6009, у 2012 – 5911, у 2013 – 6118, у 2014 – 5738.

на одне самогубство) та інших еквівалентних форм саморуйнівної активності. Однак сьогодні офіційної звітності з приводу врахування суїцидальних спроб в Україні також немає¹. Тож змушені орієнтуватися лише на вказаний показник у 37 % латентності суїцидальності, ступінь якої, таким чином, може бути охарактеризований як середній.

Важливим кількісним показником стану суїцидальності є її **ціна**. Методика її обчислення ґрунтується на: а) обчисленні втрачених років потенційного життя (далі – ВРПЖ) як методу потенціальної демографії; б) витрат з державного бюджету на поховання. Кількість ВРПЖ обчислюється як сума різниць років між пороговим значенням віку смерті і фактичним віком смерті усіх осіб, померлих протягом року в молодших порогових вікових інтервалах². В нашому випадку йдеться про померлих від самоушкоджень у віці до 60 років (усереднений працездатний вік для чоловіків) та до 55 років (усереднений працездатний вік для жінок).

Згідно даних Державної служби статистики України у 2015 році номінальний ВВП у розрахунку на одну особу становив 46201 грн. Враховуючи те, що у 2015 році кількість суїцидів осіб працездатного віку склала 5878 осіб та використовуючи методику розрахунку ВРПЖ С. П. Єрмолаєва (1995 р.)³, отримуємо вельми значущий обсяг економічного тягара, що у грошовому вигляді сягає 271 569 478 грн.

Окремо зауважимо, що відповідно до ст. 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» допомога на поховання надається у разі смерті за-

---

¹ Загородній С. М., Якимець В. М. Характеристика саморуйнівної поведінки населення України. *Здоров'я нації*. 2010. № 2 (14). С. 38.

² Керецман А. О., Рингач Н. О. Втрачені роки потенційного життя внаслідок передасної смертності в Україні : обсяг і структура. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2014. № 1 (59). С. 37.

³ Загородній С. М., Якимець В. М. С. 38.

страхованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні, крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві. Згідно ст. 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» передбачено, що допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, виплачується особам, які здійснили поховання. Відповідно ж до статті 53 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у разі смерті пенсіонера особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога на поховання пенсіонера.

Розмір допомоги на поховання встановлений постановою правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 16 листопада 2011 року № 55 «Про встановлення розміру допомоги на поховання» та з 1 січня 2012 року складає 2200 грн. Приймаючи до уваги кількість осіб, які померли від самоушкодження в 2015 році (а це – загальний обсяг, а не лише працездатні) та шляхом нескладних арифметичних операцій доходимо висновку, що загальний обсяг виплаченої з місцевих та державного бюджетів, Фонду соціального страхування коштів на поховання вказаної категорії загиблих складає 16 720 000 грн. Таким чином, загальний розмір ціни суїцидальності у 2015 році склала 288 289 478 грн. З урахуванням динаміки суїцидальності стає очевидним, що в попередні роки ця сума була ще більшою.

Таким чином, можна зробити висновок: щорічно фінансове навантаження на суспільство й державу від суїцидальності перевищує 280 млн. грн. І це – не враховуючи її латентну частину (близько 33 %), ціну прихованих суїцидів, а також тих злочинів, що вчиняється у зв'язку із суїцидальними станами. Фактично ж варто вести мову про суму близько 300 млн. грн. У цьому аспекті варто також погодитись із С. М. Загороднім, який вказує, що маніфестні форми аутоагресивних проявів, у тому числі аутоагресивні дії, у багатьох випадках формуються лише як реактивні стани на тлі психологічних проблем, але без суттєвих психічних розладів, тому тільки їх наслідки (травматизація після суї-

цидальної спроби, формування «суїцидальної кар'єри») потребує тривалого лікування і викликає виражену непрацездатність¹. Обсяги витрат у зв'язку із компенсацією таких випадків втрати працездатності важко піддати обліку. Але маємо бути свідомими того, що і вони також включаються в ціну суїцидальності. З одного боку – це додатково ілюструє «коштовність» останньої, а надто в умовах гострих економічних проблем в державі, з іншого ж актуалізує проблему пріоритетності превентивної діяльності, в тому числі і з точки зору зниження фінансового навантаження на бюджети й фонди різних рівнів.

Подальший аналіз стану суїцидальності передбачає необхідність виявлення, опису та пояснення її якісних показників. Серед останніх в кримінологічних дослідженнях зазвичай використовуються такі, як структура (соціально-демографічна, кримінально-правова, кримінологічна) та географія.

Ведучи мову про соціально-демографічну *структуру* суїцидальності, зауважимо, перш за все, на тому, що самогубства превалюють серед чоловічого населення. Зокрема, узагальнення відомостей державної статистичної звітності за період 2000–2015 рр. дозволяє стверджувати, що частка чоловіків-суїцидентів є умовно сталою (коливається в межах 2 %) та складає 82,5 %; жінок – 17,5 %. В цілому такий розподіл характерний для більшості держав світу та, зокрема, Західної Європи, а також більшості пострадянських країн. Тому не варто, гадаємо, шукати тут особливі пояснення феноменальності вітчизняного варіанту структури суїцидальності. В цьому контексті остання є типовою антропологічною константою, яку слід пов'язувати радше з біологічними, віковими чинниками, аніж соціально зумовленими.

Щодо розподілу суїцидентів за віковим критерієм, то найбільш суїцидогенної виявляються групи 45–49 років (11,2 % всіх самогубців) та 40–44 (10,8 %). Загалом усереднене значення (за період 2000–2015 рр.) частки об'єднаної вікової групи 40–49 років у загальній структурі самогубців

---

¹ Загородній С. М., Якимець В. М. С. 39.

складає 22 %. Більш детально розподіл суїцидентів за ознакою віку можливо побачити з діаграми 4 (див. додаток В, діаграма 4).

На фоні цілком очікуваного переважання старшої категорії осіб середнього віку у структурі суїцидентів, що може бути пояснене так званою «кризою середнього віку», серйозне занепокоєння з одного боку викликає суттєва частка осіб старшого, пенсійного віку, а з іншого навпаки – молодих людей. Якщо ж для більшої наочності об'єднати суміжні вікові групи, то соціально-демографічна структура суїцидальності матиме такий вигляд за ранжиrom: 1) 40–49 років – 22 %; 2) 50–59 років – 17,2 %; 3) 30–39 років – 15,8 %; 4) 60–69 років – 15,5 %; 4) 20–29 років – 12,4 %; 5) 70–79 років – 9,3 %; 6) 10–19 років – 3,9 %; 7) 80 років і старше – 3,2 %; 8) молодше 10 років – 0,05 %. Щодо 0,55 % вік суїцидентів у даних статистичної звітності не вказаний.

Слід зазначити, що добровільна загибель чоловіків середнього віку найчастіше спричинена вираженими проявами сформованих (хронічних) еквівалентних форм само руйнівної поведінки: алкоголізації, чоловічої депресії та екзистенціальною кризою. Однак якщо проблемам, пов'язаним з алкогольною залежністю, приділяється достатньо уваги з боку фахівців (психіатрів, наркологів, психологів), то такі стани, як чоловіча депресія та екзистенціальна криза й досі на знаходять своє належної наукової розробленості та цілеспрямованих заходів реагування щодо підтримки чоловіків у таких станах¹.

В цьому аспекті звертає на себе увагу та обставина, що на відміну від чоловіків, у яких пік суїцидальної активності припадає на період 35–54 років, для жіночої суїцидальності властивою є протилежна залежність: близько 56 % всі жінок-самогубців вчинили суїцид у віці 55 років і старше. Це ж відображено і у віковій структурі самогубців, в якій частка жінок у старших та пенсійних вікових групах перевищує аналогічне співвідношення у молодших та середніх групах майже вдвічі.

---

¹ Загородній С. М., Якимець В. М. С. 35.

Спостерігається негативна тенденція до збільшення суїцидів серед дітей та молоді порівняно зі старшими віковими групами, структура яких лишається відносно сталою. Протягом останніх 15 років щорічно від самогубств в Україні гине у середньому 80 дітей, молодших 14 років, і понад 1 тис. підлітків¹.

Соціально-рольова характеристика суїцидентів виявляє, що більшість із них (53 %) – непрацюючі особи працездатного віку. На другому місці за поширеністю – непрацюючі особи пенсійного віку (22 %), на третьому – працюючі особи (20 %), на четвертому – учні загальноосвітніх шкіл, коледжів та вищих навчальних закладів (5 %). Серед працюючих осіб переважають професії з надмірним фізичним, психоемоційним навантаженням та, водночас, з низьким рівнем матеріального та соціального забезпечення – військовослужбовці, правоохоронці, лікарі, державні службовці. Особливе занепокоєння в цьому аспекті викликає негативна тенденція приросту суїцидів серед працівників ОВС (НП): якщо у 2008 році на 10 тис. постійного атестованого складу фіксувалося 1,6 випадків самогубств, у 2009 – 1,5, то у 2013 – 1,8, у 2014 та 2015 – 2.

Близько 61 % всіх суїцидентів чоловічої статі працездатного віку на момент вчинення самогубства були одруженими. Серед жінок працездатного віку цей показник значно нижчий та становить близько 14 %. Натомість частка незаміжніх жінок пенсійного віку серед суїцидентів жіночої статі складає 89 %.

Аналізуючи кримінологічну структуру суїцидальності, варто, на нашу думку звернути увагу на співвідношення в ній самогубств, які є наслідками злочинів та інших (позакримінальних) випадків саморуйнівної поведінки. Як засвідчило здійснене нами дослідження, найпоширенішими злочинами, внаслідок яких їх жертви вчиняють суїциди є: доведення до самогубства – 93 %, зґвалтування – 3,5 %, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 1,5 %, примушування до вступу в статевий зв'язок – 1 %, загальнокримінальні корисливі злочини (ша-

---

¹ Там само. С. 35.

храйство, вимагання) – 0,5 %, незаконне позбавлення волі – 0,3 %, інші (грубе порушення законодавства про працю та ін.) – 0,2 % (див. додаток В, діаграму 5).

У 100 % з вивчених нами кримінальних справ і проваджень за ознаками вчинення злочину, передбаченого ст. 120 КК України, суїциду, що стався внаслідок доведення до самогубства, передували факти так званого домашнього насильства, а також тривалі конфліктні відносини між членами сім'ї, обтяжені зловживанням алкоголем. Ця обставина наочно демонструє зв'язок суїцидальності з іншими видами фонових для злочинності явищ, зокрема насильством в сім'ї та алкоголізацією.

Також зауважимо на тому, що 67 % потерпілих від доведення до самогубства – неповнолітні, переважно чоловічої статі. Серед дорослих (повнолітніх) у структурі потерпілих від злочину, передбаченого ст. 120 КК України суттєво переважають жінки. Це також актуалізує проблему насильства в сім'ї та розкриває додаткові грані його суспільної небезпечності, що проявляються, передусім, у вразливості, найбільшій незахищеності жінок та дітей від насильницького впливу на них з боку дорослих членів сім'ї, чоловіків.

Втім, хоча і не настільки поширеними, але, тим не менш, тривожними лишаються випадки доведення до самогубства осіб пенсійного віку, що перебувають на утриманні винного та/або спільно з ним проживають. Як правило, генеза такого доведення самогубства також вкладається у логіку сімейного насильства, в структурі якого переважають такі його види як психологічне та фізичне. Так, наприклад, ОСОБА_1 проживаючи в ІНФОРМАЦІЯ_3, у будинку своєї мами ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_4 протягом 2010 року, коли перебувала в стані алкогольного сп'яніння вчиняла вдома сварки, під час яких принизливо ставилась до ОСОБА_2, ображаючи її честь і гідність та позбавляючи її їжі. 03 серпня 2010 року ОСОБА_1 прийшовши додому у нетверезому стані вчинила скандал з ОСОБА_2 під час якого здійснюючи психологічний тиск спонукала її до самогубства. Цього ж дня приблизно о 17 год. 30 хв. не витримавши постійних знущань та принизливого ставлення до себе,

ОСОБА_2 вийшла з свого господарства та підійшла до річки ОСОБА_3, що тече поряд з житловим будинком, з метою вчинення самогубства, до якого її спонукала дочка ОСОБА_1 і кинулась у воду¹.

Загалом в структурі всіх суїцидів, ті з них, що спричинені доведенням до самогубства (ст. 120 КК України) складають близько 2,5 %. Щодо аналогічної частки суїцидів, які є наслідками інших злочинів, то визначити її досить проблематично, адже офіційна державна статистична звітність не передбачає виокремлення відповідного критерію групування відомостей. До того ж самогубства охоплюються юридичним складом далеко не всіх злочинів, віддаленим наслідком яких вони гіпотетично можуть бути. Тим не менш, зібрані нами експертні оцінки та контент-аналіз засобів масової інформації і комунікації, вибіркове дослідження вироків у справах (провадженнях) про злочини, передбачені ст.ст. 146, 152–154, 172, 189, 190 КК України дозволяє стверджувати, що відсоток таких ситуацій є незначним й сукупно коливається на рівні 0,1 %. Таким чином, немає достатньо підстав вважати суїцидальність наслідком злочинності. Хоча, безумовно, до певної міри злочинність (а надто кримінальні форми насильства в сім'ї та насильницькі статеві злочини) впливає на відтворення самогубств.

Важливим структурним показником кримінологічної значущості суїцидальності є частка тих самогубств, які становлять ідеальну сукупність зі злочином, а також тих, кримінальна активність яких співпадає з механізмом суїцидальної поведінки. Втім, їх встановлення не видається за можливе, оскільки: 1) у першому випадку (ідеальна сукупність) кримінальна справа та провадження не починаються, а розпочаті – закриваються на підставі смерті особи винного. Навіть якщо суїцидальна спроба виявляється невдалою, у формах статистичної звітності відсутні такі ознаки групування, що відображали б зв'язок злочину та

---

¹ Справа № 1-134/2010. Рогатинський районний суд Івано-Франківської області URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53475434>.

акту самогубства; 2) у другому випадку можливі кілька варіацій: а) винний вчиняє самогубство одразу після вчинення злочину (з умовно невеликим проміжком часу); б) винний вчиняє самогубство під час досудового розслідування або судового розгляду; в) винний вчиняє самогубство під час відбування покарання або після нього.

Однак в жодній з цих ситуацій, знову ж таки, встановити чіткий зв'язок між злочином та самогубством, формалізувати його та відобразити у систематизованих джерелах кримінологічної інформації неможливо. Крім того, велими проблематичним видається відмежування факторів самогубства в період відбування покарання, особливо у виді позбавлення волі (ефекти призонізації, насильство з боку інших засуджених, адміністрації і т.п.), та сформуванню науково обґрунтовану позицію щодо зв'язку суїциду з предсуїцидальною кримінальною активністю особи. Викладені обставини змушують лише констатувати цей аспект криміногенності самогубств, посилаючись на окремі матеріали із засобів масової інформації та експертні оцінки (див. п. 1.3 цієї монографії) без надання розгорнутої характеристики структурних особливостей суїцидальності за вказаними параметрами.

Важливим кримінологічно значущим критерієм структурування суїцидальності є *стан здоров'я самогубців*, що відображає зв'язок досліджуваного феномену із низкою медико-соціальних проблем. В цьому аспекті зауважимо, що здійснене нами дослідження виявило такі особливості самогубців:

1) близько 60 % всіх суїцидентів страждали на алкогольну залежність. З них – 90 % чоловіки, 10 % – жінки. При цьому алкогольна залежність властивою виявляється виключно для жінок молодого та середнього віку, тобто стосується працездатних осіб. Щодо чоловіків-суїцидентів ця закономірність є не такою жорсткою, хоча й яскраво вираженою. Більше 85 % суїцидентів серед чоловіків, які страждали алкогольною залежністю припадає на працездатний вік. Разом з тим, безпосередні акти самогубств вчиняються переважно у тверезому стані. У стані алкогольного сп'яніння вчиняється не більш ніж 10 % всіх суїцидів та їх

спроб, що свідчить про в цілому усвідомлений та вольовий характер ауто агресії.

В цьому аспекті звертає на себе увагу думка О. О. Хаустової, яка зазначає, що значна питома вага смертності від алкогольних отруєнь в Україні може розглядатися як приховані та/або неусвідомлені суїциди. При порівнянні окремих причин смерті у побуті в регіонах України з найвищим та найнижчим рівнем самогубств знову напрошується висновок щодо впливу способу життя на його тривалість, а також надмірного використання категорії «невизначений намір ушкодження» (своєрідна статистична комора без світла¹. Гадаємо, є сенс погодитись із вченою. Дійсно, надмірне й систематичне вживання алкоголю цілком обґрунтовано може розглядатися як саморуйнівна поведінка в контексті прихованого суїциду;

2) наркотична залежність не виявляється статистично значущим фактором суїцидальності. Її наявність фіксується лише для 4–5 % всіх самогубців. Втім, як зазначалося, самі практики щодо вживання наркотичних засобів з огляду на їх очевидний високий потенціал саморуйнації в низці випадків можуть розглядатися як приховані форми суїцидальної поведінки, а не в контексті її чинників;

3) близько 32 % суїцидентів страждають на психічні розлади. Серед останніх превалюють:

- біполярна та рекурентна депресія інволюційного віку (47 %): а) з іпохондричною симптоматикою; б) з надцінно-маячною симптоматикою. Йдеться переважно про осіб старшого працездатного віку (40–59 років), а також першої пенсійної групи (60–69 років), які складають найбільшу частку у структурі всіх самогубців;

- шизофренія: а) з анестетичною депресією; б) з деперсоналізаційною депресією; в) з комбінацією депресії з галюцинаторно-параноїдною симптоматикою. Серед всіх суї-

---

¹ Хаустова О. О. Самогубства та побутова смертність в Україні : підсумки 2012 року. *Український вісник психоневрології*. 2013. Вип. 21. Т. 4 (77). С. 16, 17.

цидентів з психічними розладами, таких виявляється близько 38 %¹;

- шизоафективні розлади (5 %);
- депресивні епізоди, що супроводжуються психотичними симптомами та постшизофренічна депресія (5 %);
- шизоафективний психоз зі змішаним типом афективних приступів (4 %);
- інші (1 %).

В структурі *причин самогубств* за оцінками експертів-психологів та психіатрів у повнолітніх чоловіків преvalюють психічні розлади (32 %), розрив сімейних відносин та інші конфліктні ситуації в сім'ї (розлучення, подружжя зрада і т.п. – 25 %), затяжні фінансові проблеми, або великі боргові зобов'язання (15 %), невиліковна хвороба, інше тяжке захворювання (СНІД, онкологічне захворювання, наркоманія – 12 %), смерть близької особи (10 %), страх перед покаранням, суспільним осудом (5 %), інше (1 %). Серед чоловіків непрацездатного віку також переважають психічні розлади (75 %), почуття самотності (15 %), насильство в сім'ї (10 %).

Причини жіночих суїцидів дещо відрізняються від чоловічих. Так, на місці перебуває насильство в сім'ї, коли жінка є жертвою (70 %). Психічні розлади складають не більше 10 %, почуття самотності, смерть близької людини – 10 %, конфлікти в сім'ї не пов'язані з насильством (поділ майна, позбавлення батьківських прав чи фактичної можливості виховувати дитину) – 5 %, невиліковні чи інші тяжкі захворювання – 5 %.

Для неповнолітніх та малолітніх ключової причиною самогубств є насильство в сім'ї, поєднане, як правило, зі злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною (ст. 166 КК України). Частка суїцидів з таких причин становить близько 80 %. 15 % складають суїциди, спричинені розривом відносин з коханою людиною, 3 % – конфлікти з однолітками, мобінг, ще – 2 % – психічні розлади. Звідси впливає очевидний зв'язок проблеми суїцидальності се-

---

¹ Мішиєв В. Д. Сучасні депресивні розлади : Керівництво для лікарів . Львів : Вид-во «Мс», 2004. С. 199.

ред дітей та насильством в сім'ї, злочинами, передбаченими ст. 166 КК України. Відтак, можливо стверджувати, що не менш як на 80 % самогубства дітей є наслідками вчинення щодо них злочинів. Тому дитяча суїцидальність як фонове для злочинності явище додатково виконує сигнальну функцію та дозволяє сформувати більш повноцінне уявлення про стан кримінальних загроз суспільним відносинам у сфері захисту дитинства.

Способи вчинення самогубств є досить різноманітними. За даними ВООЗ у світі переважає отруєння пестицидами. При чому більшість таких випадків має місце в сільських, сільськогосподарських районах країн з низьким та середнім рівнем доходів (лідером за цим показником є Індія). Іншими широко поширеними методами самогубств є повішання, використання вогнепальної зброї¹. Втім, варто зауважити, що обрання конкретного способу суїциду залежить, по-перше, від доступу до відповідних знарядь самоушкодження та, по-друге, від знань про них та особливості традицій конкретної культури. В цьому аспекті цілком закономірним видається дисонанс загальносвітової картини способів самогубств та її української проєкції.

Результати вітчизняних досліджень свідчать, що найпоширенішими способами самогубства в порядку убивання є повішання, порізи вен передпліччя, падіння з висоти та під транспорт. Для жінок більш характерне медикаментозне отруєння, порізи вен передпліччя та падіння з висоти. Використання більш життєнебезпечних способів самогубств (повішання, падіння з висоти, вогнепальні поранення, використання небезпечних для життя отруйних речовин) характерно для чоловіків та осіб старших вікових груп і свідчить про серйозність суїцидальних намірів. Серед застосовуваних способів суїцидальних спроб найпоширенішими є отруєння (ненаркотичні анальгетики, що особливо поширені серед підлітків; антигіпертензивні засоби;

---

¹ Самоубийство. Предотвращение и контроль / Информационный бюллетень Всемирной организации здравоохранения. Апрель 2016 URL: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs398/ru/>.

антидепресанти; нейролептики; барбітурати; транквілізатори) та пошкодження (порізи вен передпліччя, кисті). Останнім часом у країнах СНД (у тому числі в Україні) помітно збільшилося використання вогнепальної зброї при суїцидальних діях¹.

Аналіз *географії* суїцидальності засвідчує переважання суїцидальної активності у сільській місцевості. Узагальнені дані за період 2000–2015 рр. дозволяють зробити висновок, що індекс суїцидальної активності серед сільського населення складає близько 26,5 самогубств на 100 тис., а міського – 17,6. Таку особливість можливо пояснити, на нашу думку, більш низкими життєвими ритмами на селі, меншою соціальною активністю мешканців невеликих населених пунктів на фоні зростання темпів алкоголізації та наркотизації. Катастрофічною є і ситуацією з їх медичним забезпеченням. Загалом варто визнати депресивність українського села, його господарсько-економічний та медико-соціальний занепад, що є великою загальнонаціональною проблемою.

За узагальненими даними за період 2000–2013 рр. серед областей нашої держави найвища суїцидальна активність традиційно спостерігалась в Одеській (22,4 суїциди на 100 тис. населення), Луганській (21,8), Дніпропетровській (21,5), Донецькій (21,3), Чернігівській (21) областях та АРК (21). Найнижча – у Львівській (6,1), Тернопільській (9), Івано-Франківській (10,3), Чернівецькій (11,6), Закарпатській (12,7) та Волинській (14,4). З цього розподілу досить чітко візуалізується розподіл на Західний та Південно-Східний регіони нашої держави. Саме із заходу на схід відбувається зростання частоти самогубств. З одного боку це пояснюється фактором урбанізації та переважання великих промислових та густонаселених районів, в яких кризові економічні явища відчуються більш гостро. З іншого ж – також маємо зважати й на соціально-демографічні, культурні чинники, в площині яких виявляється чимало відмінностей між Західним та Південно-Східним регіонами України.

---

¹ Загородній С. М., Якимець В. М. С. 37.

Якщо ж звернутися до показників географії 2014–2015 років, то вони, звісно, виявляються дещо іншими у порівнянні з показниками попереднього періоду, в тому числі і зокрема через статистичні закономірності, зумовлені суттєвим скороченням територій обліку в межах окремих районів Донецької та Луганської областей, тимчасово не підконтрольних українській владі, а також тимчасово окупованої території АРК. У зв'язку з цим відмітимо, що в означений період найвищий індекс суїцидальної активності відмічається в Одеській (22,4 самогубства на 100 тис. населення), Київській (22), Чернігівській (21,8) Кіровоградській (21,6), Сумській (21,2), Дніпропетровській (20,7), Полтавській (20,7), Запорізькій (20,6) та Херсонській (20,6) областях. Найнижчі показники суїцидальної активності, як і в попередній аналізований період але додатковою з тенденцією до зниження, зостаються у Львівській (6,4), Тернопільській (9,1), Івано-Франківській (9,8), Чернівецькій (10,1), Закарпатській (11,3) та Волинській (13,6) (див. додаток Д, діаграми 6 та 7). Перерозподіл суїцидальної активності можливо пояснити внутрішньої міграцією (внутрішнім переміщенням) з окупованих територій та із зони проведення АТО, а також описаними вище факторами, що сприяли скороченню частоти самогубств у кризовий період розвитку української державності, активною участю значної кількості населення у безпосередньому чи опосередкованому протистоянні збройній агресії.

Таким чином, здійснене дослідження стану суїцидальності продемонструвало гостроту цієї проблеми для нашої держави, а також її специфічні контури, що відрізняють феномен самогубств в Україні від багатьох інших країн. Додаткові його грані проявляються крізь призму кримінологічного аналізу особистості суїцидента.

2.2 Особистість суїцидента: кримінологічна типологія та ознаки

Особистість суїцидента представляє кримінологічний інтерес остільки, оскільки в низці випадків механізм інди-

відуальної суїцидальної та злочинної поведінки взаємодіють, набуваючи специфічних інтегративних контурів. В залежності від конкретних варіацій останніх, кримінологічний аналіз особистості суїцидента передбачає виділення трьох його аспектів: 1) характеристику суїцидента-злочинця; 2) характеристику суїцидента-жертви злочину; 3) характеристику комбінованого типу «суїцидент-жертва-злочинець».

В цьому контексті варто звернути увагу на деякі теормінологічні особливості цієї частини роботи. Зокрема, йдеться про використання нами категорії «особистість» на позначення суїцидента як об'єкту кримінологічного дослідження. В психології прийнято вважати, що, на відміну від категорії «особа», особистість – значно більш ємне, вміщує соціально значущі якості людини: морально-психологічні, соціально-демографічні, статусні та ін.

В кримінологічній літературі здебільшого притримуються сформованого в психології розуміння особистості. Так, наприклад, Н. Ф. Кузнецова під особистістю розуміє цілісну систему соціальних та психічних рис людини, властивостей та якостей учасника та носія суспільних відносин. До неї входять три основні компоненти: соціальний статус, соціальні функції та морально-психологічна характеристика¹. Особистість, таким чином, – зазначав А. П. Закалюк – є соціальний зліпок особи, а ширше – це соціально типове, що відрізняє особу у суспільних відносинах, обумовлює її суспільну активність, суспільну діяльність, лежить в основі її спричинення². Звідси – категорія «особистість злочинця» набуває специфічного змісту через, що відображає соціально значущу її роль як суб'єкту кримінальної активності. І важливість такої ролі визначається не стільки вже фактично вчиненим (прямою та опосередкованою шкодою

---

¹ Криминология : учеб. / Кол. авт. Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковский, Э. Ф. Побегайло и др. ; под. ред. Н. Ф. Кузнецовой и Г. М. Миньковского. М.: Изд-во МГУ, 1994. С. 95.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології : теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 1. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 239.

від злочину), скільки її потенційною загрозою для суспільства через наявні в неї антисуспільні якості. Тож про особистість злочинця в кримінологічній науці прийнято вести мову в проекції на соціально значущі властивості особи, винної у злочинній діяльності. Така думка, зокрема, відстоюється у працях Ю. Д. Блувштейна¹, І. М. Даньшина², А. П. Закалюка³, А. Ф. Зелінського⁴ та інших вчених. Її квінтесенцією є констатація суспільно небезпечної десоціалізації особистості, проявами якої є злочинна діяльність, тобто неодноразове вчинення злочинів, що свідчить про глибинність укорінення в підструктури особисті комплексу сваволі та ілюзій. Цілком зрозуміло, що немає достатньо підстав для ідентифікації всіх злочинців із суспільно небезпечними особистостями (особистостями злочинців). Та й в цьому немає потреби.

Вочевидь, коли йдеться про особистість суїцидента, маємо визнати кілька обставин. По-перше, кожна людина, що обрала шлях саморуйнівної поведінки має виключно індивідуалізований характер проявів кримінальної активності та/або віктимності. По-друге, безспірною, вважаємо, є теза про соціальну значущість більшості самогубств, підготовка та вчинення яких супроводжується каскадом соціальних конфліктів, в тому числі й з кримінальними формами протікання, вирішення. Радше винятком, аніж правилом, є ті суїциди, що минають абсолютно (переважно) безнаслідково для оточуючих. Саме тому вважаємо правомірним та доцільним в кримінологічному дослідженні щодо суїцидентів оперувати категорією «особистість». Зміст останньої у проекції на суїцидентів здатен відобразити

---

¹ Блувштейн Ю. Д. Понятие личности пре ступника. *Советское государство и право*. 1979. № 8. С. 98.

² Курс лекцій по кримінології / под ред. проф. І. Н. Даньшина (Общая часть) и проф. В. В. Голины (Особенная часть). Х.: «Одиссей», 2007. С. 58.

³ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 1. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 239.

⁴ Зелинский А. Ф. Кримінологія : учеб. пособие. Х. : Рубикон, 2000. С. 57.

кримінологічно значущі аспекти особистісних деформацій, які, з одного боку, сприяють формуванню особистості злочинця, наміру на вчинення злочину особи, а з іншого – здатні виступати потужним чинником її віктимізації.

Зауважимо, що кримінологічне дослідження особистості суїцидента передбачає виявлення низки її сутнісних специфічних особливостей, природа яких – різнопланова. З цього приводу слухними видаються міркування М. Ф. Орзіха, який зазначає, що особистість як системний об'єкт має представлятися у всій багатоманітності та системно-структурній складності, включаючи не тільки соціально-правові, а й несоціальні за генезисом, але такі, що мають правове значення характеристики. Наряду з детермінантами, які мають безумовно соціальну природу (соціальна програма, що синтезує досвід людства, соціальний досвід особистості тощо), на особистість та її поведінку вплив чинять біологічні фактори: генетична програма, зумовлена філогенезом, тип нервової системи, нервово-психічний стан людини і т.п. Відповідно, при аналізі та оцінці поведінки особистості ані теоретично, ані практично не можуть ігноруватися всі ці фактори¹. Їх гносеологічний синтез у проекції на особистість суїцидента передбачає необхідність використання комплексного підходу. Останній може бути забезпечений через звернення до методу типологізації, що підтвердив свою ефективність як у фундаментальних, так і прикладних дослідженнях. Завдяки його застосуванню досягається можливість формування цілісної характеристики досліджуваного об'єкта через взаємопов'язаний та, водночас, диференційований опис і пояснення різних аспектів, граней об'єкту пізнання.

Разом з тим, вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що емпірична база дослідження кримінологічно значущих рис особистості суїцидента відрізняється від класичних джерел інформації, що традиційно використовуються для отримання відомостей про особистість злочинця. Не доводиться в більшості випадків вести мову про вироки суду, матеріали кримінальних проваджень, дані офіційної

---

¹ Орзіх М. Ф. Личность и право. М.: Юрид. лит., 1975. С. 20–21.

державної статистичної звітності (кримінальної статистики) з огляду на специфіку фактичної сторони результату розвитку суїцидальної поведінки, яка накладає відповідний відбиток і на процесуальне її оформлення, супроводження. З причин правового режиму захисту персональних даних та лікарської таємниці неможливо здійснити й опитування, безпосереднє тестування осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі та виявляють схильності до самогубства, перебувають на психолого-профілактичних обліках відповідних служб, центрів, установ.

У зв'язку з цим основними джерелами кримінологічної інформації, що здатна забезпечити репрезентативну емпіричну основу наукового пошуку, нами визначено такі:

- 1) результати психологічних та психіатричних досліджень, що виявляють риси суїцидентів, які можуть бути охарактеризовані як антисуспільні та/або межують з ними;
- 2) експертні оцінки та опитування фахівців у галузі психології, психіатрії. З цією метою, нами здійснено неформалізоване інтерв'ювання 15 практикуючих лікарів-психіатрів з досвідом роботи понад 10 років, 57 приватних психологів, що спеціалізуються на наданні допомоги особам, які виявляють суїцидогенні, депресивні ознаки, 47 штатних психологів установ виконання покарань закритого типу;
- 3) контент-аналіз засобів масової інформації на предмет виявлення даних про осіб, які вчинили резонансні самогубства (поєднані із попереднім вчиненням інших злочинів та/або способом, небезпечним для життя багатьох осіб);
- 4) вивчення матеріалів 225 кримінальних справ і проваджень про злочини, передбачені ст. 120 КК України щодо виявлення відомостей про окремі кримінологічно значущі (зокрема, віктимогенні) особистісні риси жертв цих злочинів;
- 5) контент-аналіз 112 передсмертних записок суїцидентів.

В результаті їх аналітичного опрацювання та узагальнення можливо запропонувати до оперування в науці комплексну кримінологічну типологію суїцидентів.

1. В залежності від спрямованості суїцидогенно-криміногенної десоціалізації особистості:

а) *суїцидогенно-домінантний тип*, для якого суїцидальні якості (риски) є домінантами при визначенні життє-

вих стратегій, чинять вплив на спрямованість особистості та спонукають, таким чином, до вчинення злочину (є умовами кримінальної активності);

б) *криміногенно-домінантний тип*. Для нього властивим є розвиток суїцидальних властивостей особистості під домінуючим впливом злочинної поведінки та факторів мікросоціального рівня відтворення, що з нею пов'язані. Мається на увазі не лише вчинення злочину, а й широкий спектр альтернативних та/або взаємодоповнюючих соціально-психологічних наслідків злочинної діяльності:

- вплив на особистість специфічного кримінального досвіду. В цьому аспекті слушним видається міркування відомого правника, філософа та психолога Г. де Тарда, який зазначав, що кожен, хто носить в пам'яті особливий спогад, якого, як йому відомо, не існує у пам'яті інших осіб, відчуває в собі зростаючу віру у свою відчуженість та, зрештою, у власну зверхність, перевагу. І чим більше людина відчуває себе відчуженою від собі подібних внаслідок свого падіння чи моральної смерті тим більше вона є небезпечною¹. Цілком зрозуміло, що досвід злочинної поведінки з психологічної точки зору є особливим. Хоча б через те, що людина порушує загальнообов'язкову заборону як таку, вона стає інакшою, відокремлюється від більшості, яка не порушує правові приписи.

Звісно, що досвід вчинення різних злочинів неоднаково впливає на особистість. Але суттєвим в цьому випадку є не стільки виявлення закономірностей між конкретними злочинами та формами й інтенсивністю десоціалізації особистості (це навряд чи можливо в принципі), скільки знання про сам факт такого впливу (що є безспірним та ґрунтується на психологічному вченні К. О. Платонова про динамічну структур особистості) і його характер. Врахування такого впливу є однією з умов індивідуального кримінологічного прогнозування;

- розрив соціально корисних зв'язків внаслідок засудження та соціальна дезорганізація, що з цим пов'язана. В

---

¹ Тард Г. Преступник и преступление. М.: ИНФРА-М, 2001. С. 62.

окремих випадках доводиться вести мову про соціально-психологічне відчуження, що продукує психопатичний комплекс депресивної спрямованості;

- призонізація, під якою в кримінологічній літературі розуміється процес соціально-психологічної адаптації особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі (або утримується у слідчому ізоляторі) до комплексу організаційно-управлінських, режимних, побутових, психологічних умов, що мають місце в установі виконання покарання та який має своїм наслідком формування стійких негативних морально-психологічних рис особистості у зв'язку з дією на неї обмежень, обумовлених режимом й самим змістом покарання, насильства (фізичного, психічного, психологічного, сексуального) з боку інших засуджених, заарештованих, а також елементів кримінальної субкультури¹;

- стигматизація у зв'язку із вчиненням злочину та фактом засудження. Ефекти стигматизації виходять далеко за межі періоду відбування покарання й здатні чинити визначальний вплив на можливості подальшої ресоціалізації та реінтеграції особи до соціального середовища, зумовлюючи, таким чином, підживлення соціально-психологічного відчуження;

- кримінальна професіоналізація злочинця та підпорядкування всієї життєдіяльності нормам кримінальної субкультури з подальшим поглибленням десоціалізації. В результаті фізіологічно-вікові особливості генерації психологічно нерівноважних станів протікають у значно гостріших формах, набувають яскраво виражених соціально-опозиційних практик, включаючи суїцидальні;

- наявний або очікуваний, прогнозований морально-психологічний тиск суспільного та/або особистого осуду, наслідком якого може бути: а) активна зовнішньо-агресивна опозиція суспільству та активізація механізмів самовиправдання. Суїцид розглядається як спосіб звільнення від необхідності нести відповідальність перед суспі-

---

¹ Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія : дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2014. С. 180.

льством, державою, значення яких для особистості суттєво падає; б) формування т.зв. «синдрому Раскольнікова» (у термінології Д. А. Шестакова), що характеризується розвитком психопатологій на основі комплексу самобичування;

в) *змішаний тип*, для особистості якого характерним є взаємопроникнення елементів суїцидогенезу та механізму злочину, взаємообумовлення суїцидальних та антисупільних властивостей (якостей), що призводять до каскаду девіантних реакцій. Суїцидальні спроби можуть чергуватися з кримінальною активністю. Остання, таким чином, обтяжує аутодеструктивні тенденції суб'єкту. Суїцидогенез же, своєю чергою, впливає на закріплення антисупільних установок, загострює комплекс сваволі та ілюзій, соціопатії в цілому.

2. За характером зв'язку предикатного злочину та суїциду.

а) *залежний тип* – суїцид ставиться у залежність від попередньої злочинної поведінки. Самогубство є його результатом, який безпосередньо пов'язаний із предикатним злочином. Така суїцидальна схема відтворюється, наприклад, у випадку вбивства з ревнощів коханої людини з подальшим самогубством. Суїцидент виявляється залежним (передусім, емоційно) від жертви злочину. Остання (її статус, діяльність, особистісні якості) зумовлює ситуацію, за якої для особи єдиним суб'єктивно прийнятним варіантом позбавитись залежності є усунення її об'єкту.

Фактично йдеться про особливий різновид т.зв. «залежного злочинця». Ю. М. Антонян у своєму відомому дослідженні «Феномен залежного злочинця» (2007 р.) зазначає: «у залежної особистості ніяких альтернативних ліній поведінки немає, і вона не розглядає жодний спектр можливостей. Перед нею лише один шлях, якому вона має слідувати. Тому ніякої ситуації вибору реально не існує для такого індивіда, він сам це не усвідомлює, не може зрозуміти, чому і які сили штовхають його на цей шлях. Він не керує або керує частково своєю поведінкою. Лише на самих перших етапах залежна людина може переживати боротьбу мотивів, потім вона вже не обирає, нею керує той потік, з якого вона вже не може вибратись. Навіть самої ситуації

вибору для такої людини не існують»¹. Але, на відміну від т.зв. «залежного злочинця», який виділяється Ю. М. Антоняном, специфіка адикції суїцидента, як правило, не визначається патологічним прагненням до злочинної поведінки (як-то для серійних вбивць чи крадіїв) або ж предикатною злочинною (перш за все, насильницькою) поведінкою жертвою злочину. Залежність суїцидента проявляється, як зазначалося, на рівні емоційної прив'язаності до конкретної особи чи осіб. При чому вона є настільки міцною, що власне існування без відповідних зв'язків з такими особами суїцидентом не мислиться. Та й думка про життя жертв поза зв'язком із суїцидентом останнім не допускається. За такою логічною схемою генерується агресивно-насильницький злочин, за яким неодмінно слідує самогубство чи його спроба.

Показовими в цьому аспекті є кілька прикладів. Так, 3 квітня 2016 року мешканка с. Верховини Івано-Франківської області вчинила спробу суїциду після того, як умисно протиправно позбавила життя двох своїх малолітніх дітей. «За словами жінки, злочин вона задумала давно. Мотивом до нього послугувало те, що батько 2-річного Матвія погрожував забрати в неї сина. Свого сина, 9-річного Ростислава, виховувати сам хотів і чоловік, із яким вона була в шлюбі. Без дітей вона жити не хотіла. Тож, синів отруїла миш'яком. Старшому сину вона дала випити воду, в якій були розчинені таблетки. А молодшому – таблетки, які назвала вітамінами. Від спожитих медичних препаратів у них наступила миттєва смерть. Жінку госпіталізували до Івано-Франківської обласної психоневрологічної лікарні № 3 з діагнозом гострий поліморфний психотичний розлад, суїцидальна спроба. Сама ж спочатку випила щурину отруту, а потім перерізала вени на руках і ногах»².

---

¹ Феномен зависимого преступника / Ю. М. Антонян, О. В. Леонова, Б. В. Шостакович. М.: Аспект-Пресс, 2007. С. 14.

² Жінка, яка вбила двох дітей та намагалась вчинити суїцид, пояснила свої дії / Тримай KURS URL: http://kurs.if.ua/news/zhinka_yaka_vbyla_dvoh_ditey_ta_namagalas_vchynyty_suitsyd_poyasnyla_svoi_dii_37033.html.

Ще один випадок стався 19 квітня 2016 року в м. Харкові, коли в ході сімейної сварки 42-річний М. шляхом нанесення численних ударів кухонним ножом вбив свою 38-річну дружину, після чого, не бажаючи надалі жити без неї, вчинив самогубство через ушкодження ножом кровоносних судин на руці¹.

Вочевидь, саме психоемоційна особистісна залежність суїцидента від жертви його злочину відіграла вирішальну роль у генезі злочину та надалі і самогубства;

б) *замісний тип*, для якого суїцид є інструментом уходу від суспільного (морального, правового) осуду після вчинення злочину. Типовим прикладом такого суїциденту може слугувати особистість Крістофера Шон Харпер-Мерсера. Вище ми вже описували ситуацію, коли він 1 жовтня 2015 року в м. Роузбург штату Орегон (США) в одному з коледжів міста із застосуванням вогнепальної зброї вчинив вбивство 9 і поранення 20 осіб, після чого застрелився². Його самогубство стало своєрідним актом зняття із себе обов'язку понести тягар суспільного осуду за вкрай аморальні, кримінально карані діяння.

Зауважимо, що планування заздалегідь такого сценарію розвитку подій (спочатку злочин, а після нього самогубство) формує у особи своєрідний «комплекс індульгенції» під час прийняття, реалізації рішення про вчинення злочину, що передує суїциду. Останній, таким чином, стає фактором елімінації окремих складових спрямованості особистості, підструктури його диспозицій, установок, які за звичайних умов включені до механізму стримання особи від девіантної поведінки. Таким чином, остаточне рішення про вчинення суїциду стає потужним чинником деструкції ціннісно-орієнтаційної системи координат особистості та, відтак, суб'єктивною умовою злочинної поведінки;

---

¹ Кровавая драма: мужчина зарезал свою пассию и вскрыл себе вены / Харьков Один URL: <http://x1.com.ua/post/krovavaya-drama-mujcsina-zarezal-svoua-passiua-i-vskrl-sebe-ven>.

² Стрелець із Орегона, який убив дев'ятьох однокласників, наклав на себе руки. Інформаційне агентство «Уніан». 2015. 04 жовтня URL: <http://www.unian.ua/world/1142173-strilets-iz-oregona-yakiy-ubiv-devyatoh-odnogrurnikiv-naklav-na-sebe-ruki.html>.

в) *конфліктний тип*. За характеристикою свого психологічного стану, він схожий із попереднім, адже так само рішення про вчинення самогубства відіграє роль каталізатора кримінальної активності, нівелює значення нормативних заборон. Але між ними є суттєва відмінність, яка полягає в тому, що для конфліктного типу суїцид прямо не пов'язаний з попередньою злочинною поведінкою. Остання є відносно незалежним актом в структурі термальної поведінки суїцидента: вчиняючи злочин, він «завершує свої справи», «зводить рахунки» з особою, з якою у неї залишався невирішеним конфлікт, або ж з якою цей конфлікт асоціюється (наприклад, представник фінансової установи, якій суїцидент заборгував і т.п.). Причина ж самогубства знаходиться поза зоною такого конфлікту та може набувати найбільш різних конфігурацій;

г) *змішаний тип*. Зустрічається досить рідко, переважно серед засуджених до позбавлення волі. Для нього характерним є поєднання рис замісного та конфліктного типів. Так, наприклад такий симбіоз проявляється у тих випадках, коли один засуджений після вбивства або заподіяння тілесних ушкоджень іншому, аби позбутись ризику помсти з боку інших засуджених, а також притягнення до кримінальної відповідальності, вчиняє суїцид.

3. В залежності від особливостей кримінальних форм акту суїциду.

а) *демонстративний тип*, для якого характерним є прагнення заявити про себе, продемонструвати особистісно спроектовану об'єктивну соціальну несправедливість. Відтак, для таких суїцидів важливою є обстановка самогубства, його спосіб, що має забезпечити належну якість та силу сигналу певному (або невизначеному) колу осіб. Демонстративними, як правило, є терористи-смертники й деякі інші різновиди суїцидентів;

б) *генералізований тип*. Соціальна несправедливість для нього не концентрується на ньому самому. Тобто вона не є виключно проблемою самого суїцидента, а розтікається, генералізується на певне коло осіб, яке і потрапляє до «зони враження» суспільно небезпечної суїцидальної поведінки. До такого типу, знову ж таки, відноситься значна

частина терористів-смертників, деякі серійні вбивці (в тому числі й ті, які вчиняють ритуальні вбивства), які керуються ідеологічними настановами;

в) *інклюзивний тип*. Позбавляючи себе життя, суїцидент прагне інтегруватися з певною групою осіб. Реалізація потреби в приналежності (інклюзивності, включеності) під час акту самогубства полегшує прийняття остаточного рішення та, головне, – частково знімає відповідальність за нього із самогубця. Відповідальність не юридичну, але моральну, яка в низці випадків (зокрема, в християнській моралі) ґрунтується на утвердженні й осуді гріховності самогубства. «Поділити гріх» між кількома, «бути разом» під час самогубства – ось основне підсвідоме прагнення інклюзивних суїцидентів. Для них характерним є поєднання самогубства із загрозами громадській безпеці, створенням небезпеки для життя багатьох осіб (наприклад, суїцид через витік та вибух побутового газу в багатоповерховому будинку). Показовим в цьому аспекті, вважаємо суїцид пілота літака Airbus A320 німецької компанії Germanwings, який було вчинено 24 березня 2015 року і деталі якого наводилися нами в першому розділі цієї монографії;

г) *прихований (трансцендерний) тип* не виявляє прямих ознак суїцидальної поведінки, але при цьому йому властиві неочевидні форми ризикованої, само руйнівної діяльності.

Як зазначається в психологічній літературі, трансцендери – люди, які ігнорують смерть, грають з нею, можуть керуватися гонором «суперменства», який емоційно живиться захватом, захопленням, зачудуванням, повагою інших, самозахопленням і самоповагою. Ризиковану поведінку трансцендерів, апатичних, безпечних і легковажних осіб слід називати відповідно до її психологічної сутності: 1) ризикованою грою; 2) ризикованою безпечністю. Ризикованій грі та ризикованій безпечності сприяють алкоголь, наркотики та інші психоделічні речовини. Наприклад, суб'єкти загинули тому, що перший у стані алкогольного сп'яніння перелазив з балкона на балкон на 9-му поверсі, другий гнав авто гірською дорогою, третій стрибнув з високого моста «ластівкою» у недостатньо глибоку річку, чет-

вертий грався з гранатою. Все це – нещасні випадки, хоча за кожним з них може стояти і замаскований під нещасний випадок суїцид і неусвідомлене прагнення до самогубства¹.

Суїциденти трансцендерного типу становлять кримінологічний інтерес в контексті запобігання: а) злочинам, вчиненим з необережності (зокрема, тих, що пов'язані з порушенням правил дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами); б) участі у злочинних організаціях, бандах, незаконних збройних, воєнізованих формуваннях, терористичних організаціях, у вчинюваних ними злочинах; в) найманства.

4. В залежності від морально-психологічних рис суїцидента-злочинця.

а) *маргіналізований тип* притаманний особам, які переживають істотну соціальну дезорганізованість, соціально-психологічне відчуження через втрату життєвих, ціннісних орієнтирів, їх крах, почуття непотрібності, виключності. До такого типу суїцидентів, як правило, відносяться особи, які зловживають алкоголем, наркотичними засобами, а також жертви насильства в сім'ї, зокрема діти. Показовим в цьому аспекті є текст передсмертної записки неповнолітнього М., який здійснив самогубство (мовою та в орфографії оригіналу): «Раз я такой плохой, живите с Русланом. Бабушка, Папа, тетя Ира, Мама, простите. Это дошло до крит. точки. Вы правы». Окрім іншого звертає на себе увагу порядок розстановки адресатів записки. Бабка – на першому місці, мати – на останньому. З точки зору дитячої психології – це відображає ступінь емоційної близькості з відповідною особою. Вочевидь, з боку матері чинився систематичний психологічний тиск на дитину, її приниження, стигматизація;

б) *нігілістично-егоцентричний тип*, для якого соціальна нормативність не інтегрована належним чином до особистісної підструктури диспозицій, установок, відіграє радше номінальну, аніж реальну регулятивну функцію;

---

¹ Федоренко Р. П. Психологія суїциду : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. С. 44.

в) *ідейно-альтруїстичний тип*, домінантою у поведінці якого є підпорядкування соціальним цілям, ідеям (світським, релігійним, субкультурним тощо). До цієї категорії також можливо віднести як тих осіб, які здатні до самопожертви заради порятунку життя інших осіб (вони не становлять об'єкту кримінологічної уваги, адже відтворена в їх поведінці девіація, як правило, визнається позитивною), так і тих, які, будучи відданими служінню певній ідеології (наприклад, ідеології так званої «Ісламської держави») вчиняють злочини. Типовим в цьому аспекті видається портрет терориста-смертника.

5. В залежності від стану психічного здоров'я суїцидента та наявності в нього невропатологій можливо виділити такі їх типи.

а) *умовно нормальний тип*. Ми називаємо цей тип умовно нормальним через відсутність стійкої системи критеріїв розмежування норми та патології суїцидальної поведінки. Р. П. Федоренко з цього приводу зазначає, що існує думка, згідно якої будь-який суїцид вчиняється в стані постійного запаморочення а, отже, є психопатологічним явищем. Однак ця позиція не може бути остаточно прийнятою чи відхиленою, поки не будуть виразно окреслені, чітко визначені межі, відмінності (*differentia spesifica*) між психопатологією і психічною нормою. Поки що наука не може зробити це¹. Тим не менш, релятивізм оцінок нормативності психічної діяльності та станів не є абсолютним. В низці випадків девіації виявляються очевидними, можуть бути ідентифіковані з відповідними видами психічних захворювань, розладів психіки, психічної діяльності, хвороб нервової системи згідно Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я (МКХ-10). Зокрема, аналіз статистичних даних дає підстави стверджувати, що 25–30 % суїцидентів на момент вчинення самогубства однозначно страждають психічними захворюваннями².

---

¹ Федоренко Р. П. С. 43.

² Там само. С. 46.

б) *психопатологічний тип*. Перш за все, до нього відносяться суїциденти з патологіями: 1) когнітивної діяльності, а надто з розвиненим, стійкими галюцинаторним світосприйняттям; 2) емоційної сфери, зокрема, депресивність чи навпаки – маніакальні стани збудження, що викривляють сприйняття реальності, оцінку ризиків і небезпек, в тому числі й від ризикованої діяльності. Означені групи патологій, зазвичай, не зустрічаються у «чистому» вигляді, а формують психопатологічні комплекси, які виражаються у різних варіаціях шизофренії, шизоафективних та постшизофренічних розладів, рекурентною депресією інволюційного віку (з маячною та іпохондричною симптоматикою) тощо.

Найбільшу небезпечність у поєднанні суїцидогенної та криміногенної генези на індивідуальному рівні відтворення потенційного самогубця виявляють такі групи суїцидентів:

- з *маячною симптоматикою* (42 % всіх суїцидентів із рекурентною депресією інволюційного віку), яка виражається у гіпертрофованому відчутті недоброзичливого ставлення оточуючих (перш за все – близьких осіб) до суїцидента¹, а звідси – конфліктність, прагнення зачепити їхні інтереси, спровокувати на активне протистояння. На окрему увагу заслуговує й паталогічно високий стан перманентної тривожності, що спостерігається у таких осіб. Відомо, що означений стан прямо корелює з агресивністю особи, її прагненням забезпечити особисту безпеку від дійсних чи удаваних загроз. В свою чергу таке прагнення детермінує низку девіацій, в тому числі й з ознаками агресивно-насильницьких злочинів;

- з *деперсоналізаційною депресією* (17 % всіх суїцидентів з психічними розладами), що також характеризується підвищеною тривожністю, високим, нав'язливим ступенем очікування невідвортної біди². Відсутність раціонально осмислюваних знань про її джерело спонукає до постійного

---

¹ Мішиєв В. Д. Сучасні депресивні розлади : Керівництво для лікарів. Львів : Вид-во «Мс», 2004. С. 198.

² Там само. С. 199.

пошуку останнього. Суїцид виявляється результатом безуспішності таких пошуків. Втім, в їх процесі такі особи виявляють підвищену агресивність, збудливість, здатність до імпульсивних дій, в тому числі кримінального характеру;

- з депресивними епізодами, що супроводжуються психотичними симптомами. Як правило, початок захворювання для таких осіб припадає на вік близько 50 років та у 72 % випадків протікає гостро: коливання настрою, дратівливість, конфліктність, підвищені претензії до оточуючих. У 68 % таких осіб переважають шизоїдні та паранояльні особистісні акцентуації з сензитивним, психастенічним, або епілептоїдними включеннями. Спадкова обтяженість психічними розладами у цій групі складає 18 % випадків¹;

- з шизоафективним психозом. Це епізодичні (нападоподібні) розлади, при яких одночасно наявні як афективні, так і шизофренічні симптоми, а розлад психічної діяльності не відповідає критеріям ні шизофренії, ні маніакально-депресивного психозу. При шизоафективному розладі маніакального типу у хворих спостерігаються підвищення настрою, енергійність, гіперактивність, зниження концентрації уваги, втрата нормального соціального гальмування, значне переоцінювання власної особистості, що поєднуються з маячними ідеями величі. Часто такі порушення супроводжуються дратівливістю, конфліктністю, агресивною поведінкою²;

- з дистимією, яка у сполученні з предсуїцидальною, термальною стадією маніфестує, зазвичай, у віці, близькому до 40 років та проявляється через активізацію вживання алкоголю, розладом відносин та насильством в сім'ї, порушенням інших соціально корисних зв'язків (втрата робота, розрив відносин з друзями, партнерами, родичами тощо).

Психічно хворі чинять суїциди і в станах ремісії, послаблення патологічних симптомів їх хвороби, коли вони більшою чи меншою мірою адекватні і здатні частково усвідомлювати своє становище. Розуміння серйозності свого

---

¹ Там само. С. 195–196.

² Судова психіатрія : навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. К.: МАУП, 2004. С. 118.

розладу і страх перед неминучими загостреннями, ускладненнями, психічною деградацією може призвести таку людину до самогубства, мета якого – захистити себе і своїх близьких від майбутніх страждань, від нестерпною тягара своєї хвороби¹.

в) *невропатичний тип*, для якого характерними є невротичні розлади. Серед таких розладів значне місце посідають неврастенії. Неврастенія загалом являє собою хворобливу вразливість, важкі, болісні для неврастеніка емоційні реакції на життєві колізії. Неврастенік зазнає прикрих відчуттів, душевного болю від всіякого відносно відчутного враження. Будь-які зусилля є для нього обтяжливими, важкими психологічно, жахаючими. Е. Дюркгейм порівняв нервову систему неврастеніка з тендітною мембраною, яка болісно здригається від найменшого дотику. Якщо неврастенічній особі не вдається якимось способом більш-менш надійно захиститися від чинників, що завдають їй болю, вона вчинить суїцид².

6. В залежності від переважаючого зовнішнього фактору суїцидогенезу.

а) *професійно-деформований тип*, для якого переважаючим фактором суїцидогенезу виявляється професійна діяльність та пов'язані із нею чинники мікросоціального (вплив традицій, звичаїв трудового колективу, психологічного клімату, вимог керівництва, організаційно-управлінських стресогенних умов діяльності – ненормованого робочого дня, надмірного навантаження і т.п.) та індивідуального, морально-психологічного, характеру. Набуваючи у своєму взаємообумовленому розвитку профдефор-

---

¹ Федоренко Р. П. Психологія суїциду : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. С. 46.

² Діденко О. І. Суїцидальні наміри у психологічному портреті злочинця. *Психологія суїцидальної поведінки*: Діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. праць ; за ред. С. І. Яковенка. К.: РВВ КІВС, 2000. С. 153–154 URL: <http://www.housing.org.ua/sucidalni-namiri-u-psixologichnomu-portreti-zlochincyua.html>; Федоренко Р. П. Психологія суїциду : навч. посіб. / Р. П. Федоренко. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. С. 47.

маційної властивості, вказані чинники нерідко сполучаються із негараздами в сім'ї, особистим дисонансом між очікуваними та фактичними результатами професійної діяльності. Аналіз даних державної статистичної звітності дозволяє стверджувати, що в Україні традиційно до групи суїцидального ризику формування професійно-деформованого типу суїцидентів відносяться поліцейські, військовослужбовці ЗСУ, лікарі;

б) *віктимний* – жертва злочинів, передусім, насильницьких. В цьому типі можуть бути виділені декілька підтипів:

- *пенітенціарний підтип* характеризується соціально-психологічною дезадаптацією у середовищі засуджених до позбавлення волі на певний строк. Як наслідок – самогубству передує насильницький злочини (або злочини) щодо суїцидента, який і стає пусковим елементом (суттєвою умовою) в механізмі суїцидогенезу. Останній же, як зазначалося вище, нерідко інтегрується з механізмом індивідуальної злочинної поведінки.

Згідно досліджень О. Р. Цой кримінологічний портрет засудженого-суїцидента виглядає наступним чином: 1) осудна особа у віці 25-35 років; 2) з досить високим рівнем інтелектуального розвитку, з чітко сформованою життєвою позицією та системою цінностей, яких вона чітко дотримується. Здатна адекватно оцінювати ситуацію і свої дії; 3) емоційно стійка, але схильна до кумуляції (накопичення) емоційної напруги; 4) інтроверт, спілкується з обмеженим колом людей; 5) з досить високим рівнем домагань, бажає займати високий соціальний статус; 6) не хоче показувати свої слабкості, нав'язувати свої думки, почуття, проблеми; 7) засуджений за насильницькі злочини, тобто з агресивною поведінкою (що додатково підтверджує зв'язки між суїцидальністю та агресивно-насильницької злочинністю як споріднених проявів феномену насильства як тако-го – В. Ш.); 8) має дві і більше судимості¹.

---

¹ Цой О. Р. Кримінологические проблемы пенитенциарного суицида и его предупреждение : по материалам Республики Казахстан : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. С. 179.

Науковий інтерес представляють також й результати опитування засуджених, проведеного В. В. Хведчуком. Так, на питання **«Які категорії засуджених найбільш часто скоюють самогубство?»** респонденти відповіли: відторгнуті загалом – 50 %; «мужики» – 20 %; засуджені – помічники адміністрації – 14 %; «авторитети» – 12 %; свій варіант відповіді – 28 %. Обставинами, що можуть призвести до самогубства, респонденти обрали: насильне переведення до касти відторгнутих загалом – 46 %; негативний морально-психологічний клімат в установі – 45 %; обманне переведення до касти відторгнутих загалом – 29 %; втягування новачка в гру під матеріальну зацікавленість та залишення його в програті – 24 %; «прописка» новачка у камері – 12 %; відбирання майна та особистих речей – 10 %; свій варіант – 15 %¹. Ці дані є досить показовими й засвідчуються місце та особливості прояву насильства в механізмі призонізації особистості, його вплив на суїцидогенез засудженого;

- *суїцидент – військовослужбовець строкової служби*, який став жертвою насильства у системі нестатутних відносин з іншими військовослужбовцями. Нерідко термальна стадія самогубства такої особи передбачає помсту, що реалізується у злочинний спосіб;

- *жертва насильницьких статевих злочинів*. Йдеться про випадки вчинення самогубства в результаті моральних страждань жертви (в даному разі – потерпілої особи) від зґвалтування та/або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. На ці ж фактори суїцидогенез, як відомо, вказується і у п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», де зазначається, що особливо тяжкими наслідками, передбаченими частиною четвертою статті 152 та частиною третьою статті 153 КК може бути визнане самогубство потерпілої особи;

---

¹ Хведчук В. В. Результати соціологічного дослідження «Проблеми суїцидів в місцях позбавлення волі». *Вестник Ассоциация психиатров Украины*. 2013. № 1 URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/35077>.

- *жертва домашнього насильства (насильства в сім'ї)*. Спеціальні дослідження феномену насильства в сім'ї засвідчують наявність кореляції між суїцидальністю жінок та дітей і насильством, що чиниться по відношенню до них близькими особами, родичами. психологічне насильство не є таким очевидним, як фізичне. Зокрема, насильство в сім'ї є однією з причин кожної четвертої суїцидальної спроби, вчиненої жінками¹. Г. Ю. Мустафаєв в цьому контексті зазначає, що одним з основних чинників самогубств виступає психологічне домашнє насильство. Образи, чіпляння, приниження руйнують самооцінку жертви, викликають пригніченість і почуття безсилля, часто стають причинами самогубства². Зазвичай, такі суїциденти характеризуються депресивною акцентуацією, гострими фрустраційними переживаннями, депривацією, тривожністю. Остання є одним з джерел як аутоагресії, так і агресії, спрямованої назовні;

- *жертва мобінгу* – конфліктних мікросоціальних умов, що складаються за місцем роботи (або навчання) особи та викликані відчуженням її від колективу, її цькування, бойкотування спілкування. В науковій літературі мобінг зазвичай досліджується в контексті психологічного насильства, терору над особою, завдяки якому досягається ефект зниження її самооцінки, авторитету. Хронічно незадоволеною виявляється потреба в самоактуалізації і повазі, що є одним з основних джерел тривожності та агресивності. Останні виявляються одними з найбільш суттєвих факторів в механізмі як суїцидогенезу, так і кримінальної активності;

в) *побутово-конфліктний тип* характеризується участю у перманентному конфлікті побутової природи, тобто з родичами, близькими особами. Такі конфлікти часто розвиваються на ґрунті особистої неприязні, майнових

---

¹ Блаклок Н. А. Насилие в семье : работа с нарушителями, общественностью и организациями. *Обзор современной психиатрии*. 2001. Вып. 2 (10). С. 35.

² Мустафаєв Г. Ю. Соціально-психологічна характеристика осіб, які зазнають насильство в сім'ї. URL: <http://cfscom.org/index.php/stati/58-socialno-psyhologichna-harakteristika-osib-yaki-zaznaly-nasylstva-v-simji>

спорів, або спорів з предмету немайнових вимог: поділ часу перебування з дитиною розлучених батьків, догляд за особами з особливими потребами через старість або хворобу і т.п. Як правило суїцидальні потяги виявляються у тієї сторони конфлікту, яка не здатна тривалий час протидіяти іншій стороні через морально-психологічну обтяженість, брак фізичних, вольових ресурсів, прийняття юридично значущого рішення (судового рішення чи-то відповідного акту органів державної виконавчої влади) не на її користь і т.п.;

г) *соціально дезорганізований (ексклюзивний) тип* може бути охарактеризований як умовно виключений із динамічної соціальної структури. У такої особи нерозвинені соціально корисні зв'язки, відсутнє бачення свого місця, своєї чарунки у життєвому просторі конкретного суспільства на визначену перспективу, що накладає відбиток на психологічному стані та спрямованості особистості. Тривожність, деприсивність – дві ключові (у кримінологічному аспекті) якості такої особистості, що відіграють детермінуючу роль у суїцидогенезі та механізмі індивідуальної злочинної поведінки. Причини такого стану можуть бути різними: від попереднього тюремного досвіду, який ускладнює процес реінтеграції до суспільства й до аморально паразитичного способу життя, нерозвиненості потреб особи, її низької соціальної активності.

Одним із системоутворюючих чинників сучасного суспільства – зазначає Я. І. Гілінський – є його структуризація за критерієм «включеність/виключеність» (inclusive / exclusive). Поняття «виключення» (exclusion) з'явилося у французькій соціології в середині 60-х рр. минулого століття як характеристика осіб, які опинилися на узбіччі економічного прогресу, політичного, культурного життя. Відзначався наростаючий розрив між зростаючим добробутом одних і «нікому не потрібними» іншими. Робота Рене Ленуара (1974) показала, що «виключення» набуває характеру не індивідуальної невдачі, непристосованості деяких індивідів («виключених»), а соціального феномена, витоки якого лежать в принципах функціонування сучасного суспіль-

ства, зачіпаючи все більшу кількість людей¹. Дійсно, маргіналізація сучасного суспільства є одними з найбільш фундаментальних його трендів, що укорінені в історичних закономірностях соціального розвитку, моделях господарювання, політекономічних підходах, що сповідуються керівництвом країн, загальній етиці публічного управління. Не заглиблюючись, однак, до цього пласту міждисциплінарних проблем, зауважимо, що самогубці з числа «виключених» на тому чи іншому рівні соціальної структури та її динаміки становлять найбільшу питому вагу не лише серед суїцидентів, а й серед злочинців. А тому переконані, що феномен ексклюзивності має віднайти самостійне кримінологічне осмислення та інтеграцію до наукового знання й запобіжної практики;

д) *посттравматичний тип* притаманний особам, у досвіді життєдіяльності яких мали місце неординарні стресові ситуації, які суттєво вплинули на спрямованість особистості. Як правило, такі ситуації пов'язуються з участю у бойових діях. Для України – це участь у бойових діях в Афганістані (1979–1989 рр.), у миротворчих операціях у складі миротворчого контингенту ООН, в АТО на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей. Вище ми вже надавали опис посттравматичному синдрому і його вплив на суїцидогенез, а також кримінальну активність. Тому в цій частині дослідження обмежимося лише виділенням цього кримінологічного типу суїцидентів, що слугуватиме підставою для відповідної специфікації превентивної діяльності.

Аналіз статистичних даних ВООЗ, МОЗ України, а також зібрані нами експертні оцінки дають можливість підтвердити та навести додаткові аргументи на користь раніше висловленої в науці думки щодо груп підвищеного суїцидального ризику. Так, зокрема, за даними досліджень С. М. Загороднього та В. М. Якимець, в Україні до окремих професійних і соціальних груп суїцидального ризику слід віднести *військовослужбовців, працівників МВС (та На-*

---

¹ Гишинский Я. И. Исключённые навсегда. URL: <http://www.iaaj.net/node/738#ftn3>.

ціональної поліції – В. Ш.) та лікарів (зокрема, стоматологів, психіатрів, молодшого медичного персоналу – В. Ш.), що, безумовно, пов'язано з виснажливим характером трудової діяльності, певною соціальною незахищеністю і високим рівнем алкоголізації в цих групах. Крім того, високий рівень суїцидального ризику зафіксовано серед студентів та учнів коледжів, старших класів школи (зокрема, це стосується не летальних суїцидальних спроб і формування еквівалентних форм саморуйнівної поведінки, насамперед наркотичної залежності), що найчастіше зумовлено психологічними проблемами батьків і неадекватними формами виховання дітей та підлітків, а також недостатністю профілактичної роботи серед молоді з суїцидологічних питань¹.

Погоджуючись в цілому із вченими, а також, враховуючи положення запропонованої нами типології суїцидентів, додамо, що наше дослідження виявило високий індекс суїцидальної активності також і серед таких категорій:

1) безробітні чоловіки у віці 18–25 та 40–59 років, що зумовлено накладанням вікових психологічних особливостей (екзистенційної кризи) та незадоволених базових потреб у соціальній безпеці, приналежності та самоактуалізації, що є безпосереднім наслідком соціально-рольових відхилень від очікуваних, бажаних стандартів, критеріїв, запитів.

Аналогічні дані за результатами емпіричного дослідження отримані російським дослідником К. С. Ушаковою, яка дійшла висновку про те, що до суб'єктів найвищого суїцидального ризику можливо віднести осіб молодше 20 років та старше 45 років, із середньою та неповною середньою освітою. Також суїцидальний ризик залежить від професійного статусу: максимальний ризик відмічається у групі безробітних. Розбіжність рівня освіти та соціального статусу призводить до зростання суїцидального ризику та є однією з основних причин його виникнення. Ця залежність

---

¹ Загородній С. М., Якимець В. М. Характеристика саморуйнівної поведінки населення України. *Здоров'я нації*. 2010. № 2 (14). С. 36.

– зазначає К. С. Ушакова – є ще одним доказом соціальної природи суїцидального ризику¹. Загалом підтримуючи вчену, вважаємо за необхідне зауважити на певній некоректності останнього твердження про виключно соціальну природу самогубств. Дослідження у галузі нейрофізіології засвідчують суттєву роль гормональних процесів та особливостей нейронних взаємодій в механізмі суїцидогенезу. Більш детально цей аспект досліджуваної проблематики буде висвітлений в наступному підрозділі цієї монографії;

2) *демобілізовані військовослужбовці – учасники АТО*, які страждають на посттравматичний синдром;

3) *внутрішньо переміщені особи* (згідно Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року), що опинилися у складних побутових, економічних умовах та. Значна кількість з них мали досвід перебування в обстановці ведення бойових дій, що виявилось потужним психотравмуючим фактором. Останній накладається на проблеми соціально-правового, психологічного характеру, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи, їх ексклюзивності у сенсі виключності (див. додаток Г).

Окремий кримінологічно значущий аспект цієї проблематики – стигматизація, що виявляється у численних формах: від організації місць компактного проживання таких осіб (так звані «модульні містечка») й до особливих мовних кліше, що використовуються як в офіційній документації органів державної влади і місцевого самоврядування, так і загальному недійному, побутовому дискурсі. Показовими в цьому сенсі видаються реакції респондентів з числа вказаних осіб, які зауважують таке (мовою та в редакції інтерв'ю): «Вы знаете, как говорят это – переселенец, мне это слышать неприятно. Ни одно высказывание из этих мне не нравится. Я – житель Украины. Если я приехал, то я приехал. Никакой я не переселенец. Я житель Украины. Всё!»; «Везде агенты (агенти операцій з нерухомістю – В. Ш.), когда узнавали, что мы с восточного региона, то го-

---

¹ Ушакова Е. С. Суицидальный риск : социологический анализ : дис. ... канд. социолог. наук. СПб., 2010. С. 146.

ворили, что здесь вы не найдете квартиру, потому что местные жители не хотят селить к себе переселенцев. Это первая часть, а вторая часть, когда узнавали, что мы из Донецка, цена повышалась в три раза на квартиру»¹. Аналогічні проблеми, пов'язані з тавруванням внутрішніх переселенців, виникають і при працевлаштуванні. Процес адаптації ускладнюється і через загострене сприйняття навколишньої дійсності самим переселенцем, який приглядається до себе й свого оточення, схильний перебільшувати значення реакцій на себе та свої дії, приймати нейтральні твердження за оціночні².

Окрім іншого суттєвим психотравмуючим чинником для внутрішніх переселенців виявляється втрата ними свого житла, що детермінує ефекти соціальної дезорганізації, психологічного відчуження, ексклюзивності. В свою чергу – це є факторами зростання та перманентного підтримання на високому рівні тривожності – однієї з найбільш потужних детермінант агресії, в тому числі й аутоагресії;

4) *засуджені, віком 25-35 років, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за насильницькі злочини, мають дві і більше судимостей, інтроверти*. Як вже зазначалося, самогубства серед цієї категорії осіб пов'язуються здебільшого з ефектами призонізації та свідчать про труднощі в адаптації до умов ізоляції, а також високий рівень внутрішньо-групової конфліктності, насильства (фізичного, психологічного, сексуального) як з боку інших засуджених, так і в низці випадків – адміністрації установ виконання покарань. До вказаних кримінологічно значущих рис засуджених суїцидентів також варто віднести й такі: а) особа стала жертвою сексуального насильства; так звані (мовою кримінальної субкультури) «ображені»,

---

¹ Сучасні українські внутрішньо переміщені особи : основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. Соціологічне дослідження / О. К. Мехєєва, В. В. Серєда ; Посольство Великої Британії в Україні ; Українська миротворча школа URL: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksana-miheieva-viktoriya-sereda-sociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski-vnutrishno>.

² Там само.

або «опущені» – особи, до яких застосований насильницький акт мужеложства за порушення звичаїв і традицій «тюремного» співжиття та/або без такого (в залежності від конкретної ситуації, фактичного порядку у виправній колонії); б) відсутність сім'ї; в) постійного місця проживання поза виправною колонією; г) депресивні та інші психічні розлади, властиві для генеральної сукупності суїцидентів, незалежно від їх соціального, правового статусу.

Окремо варто зауважити на групі засуджених, схильних до демонстративних суїцидальних спроб. Це – особи з числа: **а)** злісних порушників режиму, для яких суїцидальна спроба є інструментом маніпулювання поведінкою адміністрації установи виконання покарань, своєрідним способом шантажу задля отримання більш вигідних умов відбування покарання (переведення до іншого приміщення, зміна принципового ставлення до порушень режиму на лояльне, терпиме тощо). Такі особи, зазвичай, відносяться до категорії рецидивістів, за кримінально-субкультурною стратифікацією – до «блатних», переважно до найбільш радикальної їх частини – «заперечувальників» (рос. – «отрицалово»). Практиці відомі випадки групових суїцидальних спроб через поріз вен. Такі спроби є відкритими, демонстративними, супроводжуються зверненням уваги до себе, розголосом, іноді – резонансом у ЗМІ; **б)** жертв систематичних протиправних дій щодо них з боку адміністрації установи виконання покарань. Разом з тим, варто відмітити суттєву складність у розмежуванні цих категорій демонстративних суїцидентів через проблеми організаційно-управлінської зачиненості установ виконання покарань закритого типу, слабого громадського контролю за їх діяльністю;

5) *біженці, мігранти*, які опиняються у скрутних життєвих ситуаціях, пов'язаних із труднощами асиміляції, дискримінації, в тому числі й кримінальних їх форм. Для України ця проблема наразі не стоїть гостро. Однак в залежності від сценаріїв розгортання подій на Близькому Сході, виході із т.зв. «сирійської кризи» не виключене зростання кількості біженців на території України, що має враховуватись в процесі кримінологічного прогнозування,

в тому числі й в аспекті протидії суїцидальності як фонового для злочинності явища;

6) *представники сексуальних меншин* – лесбіянки, гомосексуалісти, бісексуали, транссексуали та інтерсексуали (LGBTI). Ця категорія осіб, як і попередня, вельми часто стає жертвою дискримінаційних практик. Останні створюють складну соціально-психологічну дилему, що виявляється в площині вибору між відкритою соціальною та біологічною реалізацією власної статевої ідентифікації (а по суті – віктимізацією) або її свідоме пригнічення заради особистої безпеки. В багатьох випадках вихід з цієї дилеми вбачається представниками сексуальних меншин у суїциді;

7) *жінки та діти – жертви насильства в сім'ї*, які складають 95 % всіх жертв доведення до самогубства (ст. 120 КК України);

8) *жертви мобінгу* у трудовому або навчальному колективах.

9) *хворі на тяжкі та/або прогресуючі хвороби* (СНІД, розсіяний склероз і т.п.), а також ті, які отримали важкі побутові чи бойові травми, що суттєво знижують можливість фізичної активності. Остання категорія осіб – люди з особливими потребами, для яких це положення виявляється таким, що раптово виникло та істотно змінює параметри самоідентифікації.

10) *люди творчих професій* – літератори, поети, музиканти, художники. Втім, наукове осмислення суїцидів цієї категорії осіб лежить радше у площині філософії, етики, соціології, аніж кримінології. Їх самогубства, як правило, позбавлені будь-якого зв'язку зі злочинною поведінкою щодо них та з їх боку;

11) *особи, які вчинили суїцидальну спробу*.

Підсумовуючи дослідження особистості суїцидента, зауважимо, що її кримінологічно значущі риси є вельми строкатими. Запропоновану типологію не варто розглядати як вичерпну. Вона є відкритою. Більше того, окремі типи суїцидентів за своїми ознаками, змістом можуть перетинатися, співпадати, що дозволяє одну і ту ж особу віднести одразу до кількох типів. Така аналітична процедура типової ідентифікації має враховуватись в процесі організації

індивідуальної профілактики суїциду, і пов'язаної з ним злочинної поведінки, як з боку суїцидента, так і щодо нього.

2.3 Детермінація суїцидальності в Україні

Враховуючи природу суїцидальності як фонового для злочинності явища, логічним буде припустити, що закономірності її відтворення мають ідентичні криміногенній детермінації параметри. Останні відображаються не тільки і не стільки у змістовній характеристиці конкретних факторів, скільки у принципових підходах до розуміння детерміністичної сутності масових асоціальних феноменів, до яких, як обґрунтовувалось нами у першому розділі цієї монографії, відносяться і злочинність, і фоніві для неї явища на гносеологічно паритетних умовах. Тому цілком зрозумілою видається відсутність єдиної універсальної теорії детермінації самогубств.

Зауважимо, що у вітчизняній кримінології проблеми детермінації суїцидальності на рівні монографічних досліджень не вивчалися. Натомість науковий доробок суїцидології, психології, соціології в цьому контексті – вельми широкий. Аналітичне опрацювання наявних в них підходів дає можливість виділити кілька напрямів, аналогічних тим, що сформувалися у надрах дослідження детермінації злочинності, а саме:

а) *біолого-природничий*, який репрезентований такими теоріями:

- кліматичних зон (Л. Даблін, Х. Морселлі, А. Ю. Мягков та ін.), згідно з якою найвища суїцидальна активність фіксується серед населення країн, які розташовані: а) між 47 та 57 градусами північної широти та 20 та 40 градусами східної довготи. В цих країнах суттєвим фактором коливань суїцидальності є світлова інтенсивність та сезонність. Пік самогубств припадає на літні місяці; б) у тропічній кліматичній зоні, яка характерна тривалими високими температурними режимами, посухами;

- етнічної зумовленості, згідно якої схильність до самогубств – фактор етнічний. Так, до найбільш неблагопо-

лучних (за критерієм суїцидальності) етносів, на думку Б. С. Положія, відносяться народи фіно-угорської групи (Фінляндія, Угорщина, Мордовія, Удмуртія, Естонія), балтійської групи (Литва і Латвія) і німецької групи (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Голландія)¹;

- нейробиологічної, гормональної зумовленості (М. Ашберг, П. Нордстрьом, В. О. Розанов та ін.), яка виходить з констатації залежності аутодеструктивних схильностей від особливостей функціонування нервової та ендокринної систем. Гормональні комбінації з ключовою роллю індикаторів серотонінової інтенсивності у поєднанні з особливими показниками нейронної активності спричиняють гостру особистісну дезадаптацію та формування стратегії добровільного уходу з життя;

- психопатологічної, соматичної зумовленості, що виходить з примату психічних розладів (передусім – депресивних) в детермінаційному комплексі суїцидогенезу (Н. О. Марута, Г. В. Старшенбаум, І. О. Явдак та ін.);

б) *психологічний*, в межах якого здебільшого розробляються різні аспекти проблеми соціально-психологічної дезадаптації й відчуження особистості і їх ролі механізмі суїцидогенезу (А. Г. Амбрумова, В. А. Тихоненко, А. О. Гізатуліна, В. П. Москалець, В. В. Суліцький, Р. П. Федоренко, Н. В. Шавровська та ін.). Окремо досліджуються психологічні особливості самогубств adeptів деструктивних сект;

в) *соціологічний*, що ґрунтується на виявленні, описі та поясненні закономірностей між характером й інтенсивністю суспільних протиріч і суїцидальністю. Серед таких протиріч називається низький ступінь соціального зчеплення, дезінтегрованість соціальної структури, аномія (Е. Дюркгейм), тоталітарні тенденції в соціальному управлінні, обмеження особистих свобод, урбанізація й дисфункція обштинного устрою тощо (О. В. Бойко, Я. І. Гілінський, Ю. Ю. Комлев, Г. Я. Пилягіна, О. С. Ушакова та ін.);

г) *соціально-економічний*. В межах цього ж напряму можливо виділити теорії економічної депресії (М. В. Морєв,

---

¹ Україна в десятці країн-лідерів з самогубств URL: <http://www.mukachevo.net/ua/News/view/52000>.

Л. Філіпс та ін.) та експансії (М. Ніл, Д. Хамермеш та ін.). І якщо перша пов'язує зростання самогубств із падінням доходів населення, рівня життя, то друга обґрунтовує зворотню залежність. Зокрема, констатується, що зі зростанням темпів індустріалізації, макроекономічних показників зростає і суїцидальна активність. Така тенденція, наприклад, була зафіксована в Японії. Вельми обґрунтованими виявляються й аргументи Е. Дюркгейма на користь цієї думки. Вчений, зокрема, на підставі оперування статистичними даними широкого спектру довів, що в окремих країнах відбувається зростання кількості самогубств під час фаз економічного зростання¹.

Відаючи належне напрацюванням, сформованим в межах кожного з означених напрямів, тим не менш слід зауважити, що жоден з них не може розглядатися як самодостатній. При більш детальному аналізі кожен з цих напрямів, теорій виявляє неповноту, обмеженість гносеологічного потенціалу. Так, наприклад, природничо-біологічний напрям не акцентує увагу на проблемах існування суттєво відмінних різних показників суїцидальності, в країнах, скажімо, розташованих в одному кліматичному поясі, широті як, наприклад, Канада, Великобританія з одного боку і Данія, Литва – з іншого. Індекси суїцидальної активності в останніх практично вдвічі перевищують у перших. Напрошується висновок про соціальну доміную в генезі суїцидальності.

Однак і соціологічний напрям також є обмеженим у своєму гносеологічному потенціалі. Цілковите зміщення акценту на площину соціальних взаємодій, практик нівелює значення біологічного фактору, вплив якого також не може бути зневажати. Для прикладу варто згадати Гренландію (територія Данії), Швецію – країни з досить високим рівнем життя, маломобільним, умовно стабільним, гомогенним за культурними, економічними, етнічними показниками населенням, але з одним із найвищих індексів суїцидальної активності та найменшою густиною населення

---

¹ Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический етюд / Пер. с фр. с сокр. ; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. С. 78–84.

(Гренландія) в світі. Крім того, очевидними є і вікові залежності у пікових показниках суїцидальності, що демонструють залежність між психологічними станами та гормональною активністю, типово нормальною віковою екзистенційною кризою.

Подібні однобічності у можливостях застосування теоретичних напрацювань по відношенню до детермінації всього феномену суїцидальності можливо спостерігати і в проекції психологічного, соціально-економічного підходів. Немає потреби в цій роботі зупинятися на детальній їх критиці. Важливішим є інше, а саме – розуміння необхідності в оперуванні **комплексним (інтегративним) підходом**. Саме на такому підході ґрунтуються наукові позиції С. В. Бородіна¹, А. С. Міхліна², Л. І. Постовалової³, Є. Ю. Пурло⁴, К. С. Ушакової⁵, В. В. Хведчука⁶ та ін. Його основні положення можливо звести до того, що детермінація суїцидальності визнається поліфакторною, багаторівневою, різноспрямованою, є результируючою взаємодії і біологічних, природничих, і соціальних, економічних, психологічних та інших чинників.

Окремо наголосимо, що, як було обґрунтовано в першому розділі цієї роботи, суїцидальність є фоновим явищем не для всієї злочинності, а для певної її частини – аг-

---

¹ Социальные отклонения / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1989. 368 с.

² Амбрумова А. Г. и др. Предупреждение самоубийств. М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1980. 164 с.

³ Амбрумова А. Г., Постовалова Л. И. Семейная диагностика и профилактика суицидального поведения. *Проблемы профилактики и реабилитации в суицидологии* : Сб. науч. труд. М., 1984. С. 62–77.

⁴ Пурло Е. Ю. Возможность превенции суицида через работу с кризисными состояниями : интегративный поход. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 6.– С. 67–74.

⁵ Ушакова Е. С. Суицидальный риск : социологический анализ : дис. ... канд. социолог. наук. СПб., 2010. С. 98–156.

⁶ Хведчук В. В. Попередження суїцидів в місцях позбавлення волі. *Новости медицины и фармации*. 2009. № 303 URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/11004>.

ресивно-насильницької (зокрема, для умисних вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, хуліганств). Природа цієї «фоновості» полягає у спільності (не повній ідентичності, тотожності, але значній єдності, змістовному перетині) детермінант самогубств і злочинів вказаної категорії. В той же час, не має необхідності звертатися до аналізу останніх, адже в Україні та за її межами вже існує чимало досліджень, присвячених цій проблематиці. Ціла плеяда видатних вчених присвятили свій науковий пошук її розробці: Ю. М. Антонян, В. І. Борисов, В. В. Голіна, О. В. Наумов, І. Я. Козаченко, М. Й. Коржанський, О. М. Литвинов, О. Б. Сахаров, Л. В. Сердюк, В. О. Туляков, В. П. Філонов, С. А. Шалгунова, Р. Д. Шарапов та ін. Серед них варто виділити монографічні праці останніх років під авторством О. М. Ігнатова «Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні» (2013 р.) та О. М. Храмцова «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства» (2015 р.). В них на фундаментальному рівні окреслено основні як базові, так і видові закономірності й фактори детермінації насильницьких злочинів. Через це ми свідомо не будемо звертатися до вже відомих у науці положень, а лише позначимо важливу з феноменологічної точки зору позицію: суїцидальність та агресивно-насильницька злочинність суть складові феномену насильства як такого. Звідси – й діалектичні зв'язки між ними, контури яких найбільш наочно проявляються в площині їх детермінації.

Тим не менш, визнання спільності факторів агресивно-насильницької злочинності та суїцидальності не звільняє нас від необхідності приділення окремої уваги специфіці детермінації останньої. Інакше нівелюється сигнальна функція пізнання та цього фонового явища та суттєво звужується коридор можливостей у практичному зрізі протидії феномену насильства в цілому і його кримінальним проявам, зокрема. Вочевидь, констатація єдності детерміністичної природи агресивно-насильницької злочинності та суїцидальності має спонукати до поглибленого вивчення останньої задля підвищення ефективності превен-

тивної діяльності щодо першої. В цьому полягає суть і завдання кримінологічного дослідження суїцидальності.

При цьому варто розрізняти детермінанти суїцидальності як масового соціального феномену загалом, окремих його видів (їх доцільно виділяти за соціально-груповим критерієм: суїциди серед засуджених, неповнолітніх, поліцейських, мігрантів тощо) так і детермінанти окремих самогубств. Їх діалектичне співвідношення як загального, особливого та окремого (специфічного) формує гносеологічні підстави до сприйняття детермінації суїцидальності як процесу цілісного, однак складноутвореного, системно-структурного. З огляду на це, а також використовуючи комбінацію наявних в кримінології підходів до групування (класифікації) детермінант злочинності (за рівнем, масштабом та сферою відтворення), можливо запропонувати таку характеристику факторів суїцидальності як фонового для злочинності явища в Україні.

І. Об'єктивні фактори суїцидальності.

1. *Природничі*, які, перш за все, пов'язуються із сезонними коливаннями, а також впливом геліогеофізичних чинників. І якщо природа сезонних коливань суїцидальності досить глибоко вивчення й пояснена у науковій літературі з проблем суїцидології, то дія геліогеофізичних чинників зостається малодослідженою. Останні в контексті їх аналізу їх ролі у механізмі детермінації агресивно-насильницької злочинності в найбільш загальних рисах знайшли свій опис у працях О. М. Ігнатова¹, С. Л. Кисельова² й деяких інших. У більш широкому ракурсі вплив означених факторів на психічні стани людини,

---

¹ Ігнатов О. М., Григор'єв П. Є. Можливий вплив геліогеофізичних факторів на організм майбутніх злочинців у ранньому онтогенезі. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 273–279; Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія / О. М. Ігнатов. Х.: Диска Плюс, 2013. С. 277–308 та ін.

² Киселёв С. Л. Теоретические основы гелиогеофизического прогнозирования преступности и чрезвычайных ситуаций : дис. ... докт. юрид. наук. М., 2000. 325 с.

філогенез в цілому досліджувалися В. П. Самохваловим¹, А. Л. Чижевським² та іншими фахівцями-антропологами, біологами, медиками, нейрофізіологами.

Всі соціально-психологічні явища і процеси, які відіграють роль в детермінації злочинності, – зазначає О. М. Ігнатов – формуються і існують під впливом біологічних факторів навколишнього (природного) середовища, тому вказані фактори (перш за все, геліогеофізичного порядку) грають роль об'єктивної умови³). З цим важко не погодитись. Дійсно, всі об'єкти природи, як живої, так і неживої, перебувають під енергетичним впливом чинників позаземного походження, які, тим не менш, складають основу нашого ареалу життя, його фундамент. Саме тому, зневажання їх впливу у механізмі соціогенезу як такого та *всіх* без виключення його складових означало б щонайменше неповноту дослідження та некоректність висновків. Але й абсолютизація їх значення також неприпустима. Варто бути свідомим того, що вплив вказаних факторів розглядається як умов розгортання несприятливих, деструктивних явищ як на рівні індивідуальних станів, поведінки, так і масових практик, що відтворюються, насамперед, в поведінці осіб, які мають певні психічні, соматичні патології. Саме такі особи складають групу максимального суїцидального ризику під час зростання магнітної активності Сонця та магнітно-інверсивних міжпланетарних процесів.

Численними дослідженнями у галузі медицини встановлені зв'язки між змінами електромагнітного фону середовища, викликаних геомагнітними збуреннями, зміною міжпланетарного магнітного поля, та перебігом серцево-судинних, психічних захворювань. При цьому доведений щільний зв'язок між особливостями мозкового кровообігу, нейронної активності головного мозку та мікропульсацією

---

¹ Самохвалов В. П. Эффекты космофизических флуктуаций при психических заболеваниях. *Проблемы космической экологии*. 1989. Т. 65. С. 65–80.

² Чижевский А. Л. Земля в объятиях Солнца. М.: Эксмо, 2004. 928 с.; Чижевский А. Л. Физические факторы исторического процесса. *Техника молодёжи*. 1990. № 10. С. 23–25.

³ Ігнатов О. М., Григор'єв П. Є. С. 273–278.

геомагнітного поля й полярністю міжпланетного магнітного поля¹. Зокрема, спостерігається підвищення інтенсивності мозкового кровообігу та нейронної активності правої півкулі головного мозку в період позитивної полярності міжпланетарного магнітного поля. Ці ж процеси характерні для лівої півкулі в період негативного її значення. При чому піки кризових станів спостерігаються у періоди інверсії: за 1-2 доби до та після неї².

Здійснений нами факторний аналіз відомостей Харківської станції Моніторингу Сонця Харківської Астрономічної Обсерваторії, Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку (Україна) щодо історичних показників сонячної активності, а також індексів геомагнітної збуреності³ дозволяє стверджувати, що на території України місячні коливання суїцидальної активності корелюють з періодами магнітної активності Сонця та значенням міжпланетарного магнітного поля Землі. Узагальнення даних за період 2001–2014 рр. виявляє, що коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона демонструє найвищі показники в межах 0,4–0,6. Максимальні параметри кореляції за критерієм сили зв'язку можуть бути оцінені не вище, аніж середні. Однак, це додатково підтверджує гіпотезу про те, що геліогеофізичні фактори можуть розглядатися як кореляти щодо

---

¹ Рагульская М. В. Роль хаотичности базовых физиологических параметров в эволюционной адаптации живых систем. *Космос и биосфера* : Матер. VII Междунар. конф. (1–6 окт. 2007 г., г. Киев). К., 2007. С. 85–86; Одинцов В. И., Конрадов А. А. Роль секторной структуры ММП в геомагнитных, физико-химических и биофизических процессах. *Геофизические процессы и биосфера*. 2005. № 1–2. С. 5–18 та ін.

² Григор'єв П. Є. та ін. Геліогеофізичні чинники ризику смертності від мозкових інсультів. *Фізіологічний журнал*. 2010. Т.56. № 1. С. 106–108; Григорьев П. Е. и др. Динамика системных реакций организма человека на гелиогеофизические факторы. *Таврический медико-биологический вестник*. 2008. № 4 (44). С. 124–134 та ін.

³ Сонячні дні та Сонячно-Земні зв'язки : аналітична інформація Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку URL: <http://wdc.org.ua/uk/node/67>.

суїцидальності на масовому рівні її відтворення, а на індивідуальному рівні – як віддалені умови, що проявляються опосередковано через низку проміжних фізіологічних, психологічних, психічних, нейронних залежностей.

2. *Соціальні фактори* – друга сторона цілісного процесу відтворення суїцидальності, яка у поєднанні з природничими факторами формує її довершений детермінаційний комплекс. Ще П. О. Сорокін у 1913 році писав, що причини самогубств слід шукати в соціальному (суспільному) житті людей¹. Дійсно, якщо йдеться про причини будь-якого соціального феномену, то варто звертатися до пошуку однопорядкових причин – суспільних протиріч. Певна річ, що останні не є однорідними, а виявляють вельми широкий спектр проявів та джерел, у зв'язку з чим виявляється доцільним застосування диференційованого підходу з виділенням таких їх груп.

Соціально-економічні фактори традиційно розглядаються в кримінологічній науці як одні з найбільш фундаментальних в процесі криміногенної детермінації. І це є цілком природним, адже саме характер і ступінь розвитку виробничих відносин в значній мірі визначають параметри соціодинаміки в цілому, становлячи її ресурсну базу.

Разом з тим, варто, на нашу думку, погодитись із К. О. Лагодою, яка зазначає, що економічні чинники не є специфічними щодо злочинності². Весь соціально-економічний лад – зазначає Я. І. Гілінський – породжує всі соціальні феномени, а не тільки злочинність³. Разом з тим, наполягає К. О. Лагода, саме економічні детермінанти суспільних трансформацій мають певний пріоритет в струк-

---

¹ Сорокин П. А. Самоубийство, как общественное явление. Рига: Наука и жизнь, 1913. С. 29 URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorokin/suicid.php.

² Лагода К. О. Невиконання судового рішення : кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. С. 134.

³ Гишинский Я. И. Социально-экономическое неравенство как криминогенный фактор (от К. Маркса до С. Олькова). URL: <http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Sotsialno-ekonomicheskoe-neravenstvo.pdf>.

турі джерел їх внутрішнього руху¹. Вважаємо, з цим є сенс погодитись. Слід визнати, що і бідність, і розшарування населення за рівнем доходів, і безробіття, недостатня розвиненість механізмів ринкової економіки загалом є тими факторами, що визначають магістральні тенденції і закономірності суспільного розвитку. У політекономічній науці ці обставини віднайшли своє ґрунтовне підтвердження. Однак необхідно зауважити на тому, що суспільні протиріччя у сфері економіки прямо не пов'язані з відтворенням агресивно-насильницької злочинності, а, відтак, і суїцидальності. Разом з тим, між ними існує міцний кореляційний зв'язок. Підтвердженням цьому може слугувати зіставлення статистичних даних щодо показників динаміки самогубств та окремих макроекономічних показників, їх соціальної проєкції (див. додаток Д, таблиця 2).

Розрахунок коефіцієнту лінійної кореляції Пірсона за відносними показниками засвідчив суттєвий кореляційний зв'язок між суїцидальністю та чисельністю населення із середньодушовим загальним доходом, нижчим за життєвий мінімум. Цей коефіцієнт складає 0,9448, що свідчить про значну міру лінійної залежності вказаних факторів. Втім лінійність – статистична якість взаємозв'язку між ними, а не характеристика його природи. Вочевидь, якщо вести мову про діалектичні закономірності відтворення соціальних феноменів, розвитку суспільства загалом, то в цій площині лінійність як така виключається. Натомість нелінійність та відкритість соціальних систем й інститутів є визначальними їх рисами у процесі соціодинаміки, врахування яких є обов'язковим в тому числі і в кримінологічних дослідженнях.

З огляду на викладені дані й методологічні зауваження можна зробити висновок, що соціально-економічні фактори істотно впливають на поширення суїцидальності. Цілком очевидно, що брак можливостей у адекватній індивідуальним запитам й творчому потенціалу особистості участі у виробничих відносинах, розкриття вказаного потенціалу через ефективну працю (причин цьому багато – неефе-

---

¹ Лагода К. О. Невиконання судового рішення... С. 97.

ктивна податкова політика, адміністративний тиск на бізнес, безробіття, нерозвиненість інноваційного сектору економіки, розрив між освітою, наукою й бізнесом і т.д.), відсутність належної державної підтримки соціально незахищених верств населення призводить до стагнації соціогенезу, до занепаду енергетичного потенціалу найголовнішого джерела саморозвитку суспільства – людського ресурсу. У зв'язку з цим, а також враховуючи силу кореляції між окремим показником сукупного соціального виміру економічного благополуччя та самогубствами, є підстави для того, аби вести мову про зв'язок обумовлення між ними на рівні відтворення суїцидальності як різновиду масових асоціальних практик. При цьому варто також зважати й на те, що цей зв'язок є нелінійним, проявляється через каскад опосередкованих реакцій та станів, що розгортаються переважно в соціально-психологічній площині.

Підтвердженням цьому є зворотна залежність між відтворенням суїцидальності в Україні та ступенем задоволеності населення власним життям. Останнє концентровано відображено у показниках міжнародного індексу щастя. З їх аналізу можна спостерігати, що по мірі зростання останнього коефіцієнт суїцидальної активності знижується і навпаки. Коефіцієнт кореляції Пірсона між ними складає $-0,8936$, що також відображає сильний контроверсійний зв'язок. А зважаючи на те, що основна складова вказаного індексу має суб'єктивну природу, тобто залежить від особистісного сприйняття людьми свого життя, задоволеності ними та бачення перспектив, теза про суттєву роль соціально-психологічних факторів в детермінації суїцидальності набуває додаткової актуальності та обґрунтованості.

Соціально-психологічні (культурно-психологічні) фактори суїцидальності – група чинників нематеріально-го характеру, які полягають у формуванні та поширенні на рівні масової, колективної свідомості (а також підсвідомого – у термінології К. Юнга) визначених соціальних диспозицій, цінностей, смислів, а також узвичаєних практик та специфічних регулятивних дискурсивних елементів. До таких факторів, на нашу думку, можливо віднести:

а) *масове пригнічення психологічного клімату в суспільстві на рівні організації макросоціального інформаційного впливу*: конструювання негативних образів економічної, політичної перспективи, підживлення станів тривожності, фрустрації. Це відбувається через широку мережу засобів і джерел (фреймінг новин, сутестія тощо), однак, з превалюванням саме інформаційної форми впливу. Такий вплив цілком може мати раціональні цілі, вбудовані в комплекс безструктурного політичного управління. В такому разі соціально-депресивні стани є похідним, однак, тим не менш, прогнозованим результатом. Останній також може бути використаний для досягнення віддалених соціально-інженірингових цілей: сприяти формуванню належних електоральних настроїв, створювати додаткове підґрунтя для живлення існуючих, продукування нових міжгрупових соціальних конфліктів, протиріч тощо;

б) *моральний нігілізм*, що виражається у знеціненні аксіологічних основ суспільного й особистісного життя. Як зазначає А. В. Степанов, нігілізм під кутом зору філософського постмодернізму віддзеркалює кризовий стан основних культурних цінностей, проявами якого є моральний релятивізм, насильство, відчуження, абсурд¹. Підриив фундаменту ціннісної спадковості, квазінаукова, часто політизована, ревізія історії, вульгаризація критики надбань цілих поколінь радянської епохи, буденне та політиканське філістерство. Це – неповний перелік проявів та, водночас, джерел поширення морального нігілізму, що неодмінно тягне за собою заперечення етичного в соціальному, нарощування агресивного потенціалу, зниження рівня толерантності, доброзичливості, співчуття, всього того, що, зазвичай, пов'язується з неприйдешнім, принциповим, тією трансперсональною психологічною субстанцією, що виступає мостом між поколіннями, їх єднальним та життєдайним ланцюгом;

в) *релігійна індіферентність* значної частини українського суспільства. Ще Е. Дюркгейм констатував наяв-

---

¹ Степанов А. В. Феномен нігілізму у філософсько-етичній традиції постмодерну. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 1. С. 46.

ність впливу релігійності на суїцидальність. Вчений, зокрема, встановив, що найменша кількість самогубців серед прихильників іудаїзму, найвища – серед протестантів. Щодо кореляції суїцидальності та сили впливу на населення ідей християнства, як переважаючої в Україні релігії, то окремі порівняльні дослідження не проводились. Але головне тут не це. Набагато важливішим є не стільки аналіз релевантності самогубства з принциповими позиціями певної релігії, скільки оцінка сприйняття відповідних релігійних норм і заборон, цінностей і принципів як власних життєвих імперативів, особистих та реальних установок, диспозицій, що визначають світогляд людини.

Номінальна релігійність як суть релігійної індиферентності – показове, демонстративне дотримання релігійних традицій, фарисейство, під яким немає потужного онтологічного й аксіологічного синтезу життєвих стратегій і орієнтуючого, ціннісного ядра відповідного вірування, релігійного світогляду. Відтак, сучасний інститут церкви в Україні, а також релігійність як така не виконують належною мірою соціально інтегруючої функції. Демонстративна приналежність до релігійної обрядовості часто не має під собою дійсної культурно-психологічної платформи особистісної ідентифікації, трансперсональної афіліації, що є потужним чинником дезадаптації населення. Особливо гостро подібні ефекти й фактори соціально-психологічної дезадаптації проявляються в транзитивних суспільствах. А надто складною ситуація постає в пострадянських державах. Політизовано атеїстична культурно-психологічна спадщина найбільш яскравими фарбами проявила себе у ціннісному вакуумі, поширенні політичного, правового й морального нігілізму, соціальної дезорієнтації населення, фрустрації та деривації;

г) атомізація суспільства та поглиблення емоційної ізольованості сучасної людини. На цю проблему вказував ще Е. Фромм, пов'язуючи психологічну сепарацію особистості із соціальних структур з підвищенням агреси-

вності, частоти проявів аутодеструктивної поведінки¹. В цьому аспекті звертає на себе увагу й думка О. М. Маховикова, який зауважує, що з підвищенням темпів урбанізації і міграції населення сім'ї, друзі і спільноти людей стають все більш і більш роз'єднаними, а ті соціальні чарунки й ролі, які надавали сенс життя особистості, піддаються хворобливому зникненню. Якщо люди втрачають свої життєві коріння через ослаблення соціальних зв'язків, то рівень суїцидів зростає². Спрацьовує механізм занурення у особистісний комплекс екзистенційної нерівноваги. Зниження соціальної активності індивіда, скорочення спектру та інтенсивності його діяльності цілком природно детермінує стани тривожності, а звідси – агресивності, в тому числі й аутоагресивності;

д) поширення атитюдів самогубства у зразках махової культури. Як зазначає Я. І. Гілінський на рівень самогубств впливає культурологічний фактор: наскільки конкретна культура передбачає, підказує суїцидальну модель можливого «вирішення» кризової ситуації³. Ця думка розвинена О. В. Бойко у дисертаційному дослідженні. В ньому авторка доходить висновку про те, що вивчення атитюдів до самогубства, суїцидального наслідування, репрезентацій суїциду в різних формах культурного та соціального життя, типових суїцидальних контекстів, культурних угод про самогубство, мотиваційних схем суїциду, літературних стереотипів, міфів і домислів про самознищення дає підставу стверджувати, що культурні зразки чинять

---

¹ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности; пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова. М.: АСТ, 2004. С. 361–364.

² Маховиков А. Н. Суицидология : Прошлое и настоящее : Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. http://royallib.com/book/mohovikov_aleksandr/suitsidologiya_proshloe_i_nastoyashchee_problema_samoubiystva_v_trudah_filosofov_sotsiologov_psihoterapevtov_i_v_hudogestvennih_tekstah.html.

³ Гилинский Я. И. Девиантность, преступность и социальный контроль в «новом мире». Сборник статей. СПб.: Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. С. 197.

дозвільну і провокуючу дію, зміцнюючи кризових індивідів у прийнятому рішенні¹.

Патогенними соціокультурними фактами виступають переважаність масової свідомості міфами, стереотипами і домислами, позитивне сприйняття окремих суїцидальних випадків як мужніх вчинків, непослідовність атитюдів, спотворені репрезентації теми в засобах масової інформації, відсутність освітянської превентивної діяльності – все це створює додаткові умови для неадекватних уявлень і, в кінцевому рахунку, впливають на рівень суїцидів. Міфологія суїциду і спотворені уявлення про типово суїцидальні контексти при відсутності соціальної підтримки, стан аномії, соціально-економічної незахищеності виступають провокуючими феноменами².

Погоджуючись в цілому із науковцем, додамо, що у загальному плані механізм інформаційного впливу засобів масової інформації на суїцидальну активність суспільства може бути описаний в категоріях аналітичної схеми Е. Сатерленда, розвиненої в теорії диференціальної асоціації. Іншими словами: поширення інформації про самогубства не стільки як про прийнятний, але як про можливий спосіб поведінки зумовлює її закріплення, фіксацію на рівні атитюду – певного образу дій, соціальної установки, що розглядається суб'єктом в переліку практичних альтернатив діяльності. Саме тому, обіг інформації про самогубства в засобах масової інформації чинить опосередкований вплив на відтворення суїцидальності. Наочним підтвердженням цьому може служити аналіз так званого «ефекту Вертера» – сплеску суїцидів, що спостерігався в низці країн Європи після виходу в світ відомого роману І. В. Гете «Страждання юного Вертера» (1774 р.). В останньому, як відомо, головний герой вчиняє самогубство. Ця обставина надихнула багатьох шанувальників творчості великого письменника до імітації долі Вертера.

---

¹ Бойко О. В. Социальная аксиология суицида : дис. ... канд. социолог. наук. Саратов, 1998. С. 119.

² Там само. С. 121.

І хоча Е. Гроллман наочно доводить, що імітаційна модель відтворення самогубств справедлива лише для пояснення детермінації суїцидів серед неповнолітніх (передусім, через потужність ефекту групування та реакцій наслідування)¹, все ж незаперечною залишається констатація принципу такого впливу;

е) *мобінг в мікросоціальних групах*: трудовому, навчальному колективах, у групах соціальних мереж. Особливо вразливими щодо впливу мобінгу є неповнолітні. Будучи не здатними протидіяти явищам психологічного терору щодо них, їх виключення з групи, систематичного приниження, неповнолітні в значній мірі схильні до імпульсивних агресивних реакцій, прийняття необдуманих рішень на фоні психологічного відчуження, хронічної незадоволеності потреб у приналежності, повазі та самоактуалізації. Серед таких реакції переважають суїциди;

є) *участь у деструктивних сектах*, інших об'єднаннях нетрадиційної релігійної спрямованості, що викривляють ціннісно-сміслову ядро життєдіяльності, нівелюють значення як власного життя, так і життя інших осіб. Межа між ритуальними вбивствами і самогубствами в таких ситуаціях – вельми умовна. Дані Служби безпеки України свідчать про посилення присутності в Україні нових віровчень, частина з яких, за даними закордонних та вітчизняних релігієзнавців, мають ознаки тоталітарних та деструктивних культів². На думку окремих експертів найбільш небезпечним для особи такі релігійні культу України, як «Свідки Іегови», «Церква сайєнтології», «Товариство свідомості Крішни», «Білий лотос», «Біле братство», релігійні групи «неоп'ятдесятники», «Посольство Боже»³. Наразі вказані релігійні культу й групи мають фактичну мо-

---

¹ Гроллман Э. Суицид : превенция, интервенция, поственция. URL: http://krotov.info/library/04_g/ro/lman_01.html.

² СБУ : В Україні активізуються деструктивні культу URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/sbu_v_ukrayini_aktivizuyutsya_destruktivni_kulti.html.

³ Єпископ УПЦ назвав найбільш небезпечні релігійні культу і секти України URL: <http://www.newsru.ua/ukraine/22jul2007/sektanstvo.html#2>.

жливість досить вільно діяти та здійснювати рекрутинг на території України.

Правові та організаційно-управлінські фактори суїцидальності виражаються у недоліках правового регулювання окремих груп суспільних відносин, а також управлінської практики, в сфері і структурі яких формуються чинники самогубств. Серед низки таких факторів важливо виділити такі:

а) недоліки правового регулювання та організації здійснення соціального патронажу щодо вразливих верств населення:

- осіб, які відбувають або відбули покарання у виді позбавлення або обмеження волі. Наразі доводиться констатувати, що положення Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17 березня 2011 року № 3160-VI, а також Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, затвердженого спільним Наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України 28 березня 2012 року № 478/5/180/375/212/258 мають низку змістовних й процедурних вад. Останні, перш за все, стосуються недоліків конкретних форм і методів сприяння соціальній адаптації відповідної категорії осіб, які накладають на цю діяльність відбиток формалізму. На сьогоднішній день й досі вплив ефектів стигматизації та дискримінації осіб вказаної категорії є вельми потужним, а діяльність спеціалізованих суб'єктів соціального патронажу не забезпечує здійснення постійного, безперервного зв'язку з відповідною особою. Втім, цій проблематиці має бути приділене окреме монографічне дослідження;

- осіб похилого віку, самотність та немічність яких, поєднані з фізичними стражданнями, хворобливістю, часто складає підґрунтя суїцидогенезу;

- осіб з особливими потребами, які часто стають жертвами злочинів проти волі, честі та гідності, статевої свободи й недоторканості, здоров'я. Окремо зауважимо на гостроті проблеми соціального облаштування та допомоги внутрішньо переміщеним особам з особливими потребами. Тягар соціально-психологічної дезадаптації ними відчувається набагато гостріше, що підвищує їх віктимність та суїцидальність. Показовим в цьому аспекті є самогубство 74-річного В., «переселенця» з м. Донецька, який 28.06.2015 року позбавив себе життя через повішання у ванній кімнаті одного з санаторіїв Одеської області в с. Сергіївка. До переміщення В. викладав в університеті м. Донецька, надалі був вивезений волонтерами в Одесу. Тривалий час не міг переоформити пенсію. Останнім часом його здоров'я погіршилося; він мучився від самотності та бездоглядності¹;

б) низька якість контролю стану психічного та психологічного здоров'я осіб, що становлять групу найвищого суїцидального ризику. Опис цієї групи наданий в попередньому підрозділі цієї монографії. Вона не є однорідною. Але проблема полягає в тому, що відсутня єдина стратегія протидії само руйнівній поведінці, яка б пронизувала всі сегменти соціальної структури, а надто ті з них, в яких найбільш концентровано зосереджено суїцидальні ризики: окремі сфери трудової діяльності, місця несвободи, сім'я тощо.

При цьому самостійне значення має проблема правового регулювання та організації соціально-психологічного супроводження й сприяння соціальній адаптації учасникам бойових дій, передусім – антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей:

- декларативність більшості норм про соціальне забезпечення учасників АТО, блокування прийняття рішень або затягування з виплатами пільг, компенсації, винагород,

---

¹ Игнорирование проблем инвалидов-переселенцев в Одессе привело к самоубийству URL: <http://vesti-ukr.com/odessa/105513-ignorirovanie-problem-invalidov-pereselencev-v-odesse-privelo-k-samoubijstvu>.

інших видів грошового забезпечення, виділенням земельних ділянок тощо;

- бюрократизованість діяльності Міністерства оборони України щодо оформлення статусу «учасник бойових дій», затягування з прийняттям рішень, створення низки формальних перешкод оперативній допомозі учасникам АТО;

- службові зловживання з боку військової прокуратури, застосування незаконних методів впливу на учасників АТО. Так, за даними керівника проекту «Правова допомога учасникам АТО» Р. С. Титикала на «гарячу лінію» поступило не одне звернення щодо необґрунтованого кримінального переслідування бійців АТО. Зокрема, їх змушували свідчити проти інших бійців за їх дезертирство, після відмови бійців свідчити проти незнайомих осіб, відносно них відкривали кримінальні провадження за військові злочини, злочини проти авторитету органів державної влади. Також бійців притягують до відповідальності за незаконне зберігання зброї¹. Звісно, не ідеться про ідеалізацію ситуації зі станом законності та дисципліни в лавах ЗСУ, Національної гвардії. Дійсно, має місце й феномен злочинності серед військовослужбовців, у зв'язку з чим і було відновлено роботу військової прокуратури. Але йдеться саме про випадки маніпулятивного, протиправного тиску з використанням службового становища на учасників бойових дій. В таких умовах відбувається поєднання посттравматичного синдрому з гострим відчуттям соціальної несправедливості, дезадаптації й відчуження особи. У своєму поєднанні – ці стани є потужними чинниками як суїцидогенезу, так і злочинної поведінки;

- відсутність системи централізованої, ефективності, постійно діючої та доступної психологічної допомоги учасникам АТО;

в) дисфункція інституту шкільної освіти в частині психогігієни учнівської молоді, а також ранньої діагнос-

---

¹ Проблеми та перешкоди в отриманні правової дороги учасниками АТО. URL: <http://obozrevatel.com/blogs/52780-pravova-dopomoga-uchasnikam-ato-problemi-ta-pereshkodi.htm>.

тики, превенції кризових ситуацій (а також інтервенції в них) як в середовищі учнів, так і поза ним, передусім, в сім'ї;

г) *недоліки в роботі правоохоронних та судових органів*, внаслідок яких жертви злочинів чи інших правопорушень в низці випадків не отримують належної сатисфакції, не відбуваються передбачена законом реституція. До цього ж фактору додається і проблема надвисокого рівня невиконання судових рішень. Відсутність відповідних гарантій дотримання прав і свобод людини і громадянина з боку держави залишає її наодинці з власними проблемами, подолати які досить часто без втручання публічних органів є неможливим. Це продукує стани фрустрації, тривожності, що є основою для численних психологічних та поведінкових девіацій. Серед останніх не є виключенням і суїцидальні та кримінальні;

д) *високий рівень насильства в сім'ї та низька ефективність діяльності щодо протидії його поширенню*. Гострота цієї проблеми наочно продемонстрована в монографії А. Б. Благої «Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання)» (2014 р.). Окремі прояви так званого домашнього насильства у контексті впливу на елементи суїцидогенезу, становлення особистості суїцидента були нами проаналізовані у попередніх частинах цього дослідження. Тому, не заглиблюючись до цього аспекту проблематики, лише акцентуємо увагу на цільних зв'язках між насильством в сім'ї та самогубствами серед неповнолітніх, жінок та осіб похилого віку.

Не менш значущою групою детермінант суїцидальності є *медико-соціальні фактори*, серед яких не першому місці – алкоголізація, наркотизація. Ним присвячена чимала кількість наукових досліджень. У 2013 році побачила світ монографія Д. О. Назаренка «Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам». В ній автор ґрунтовно доводить криміногенну роль алкоголізації й наркотизації. Також обґрунтовується взаємозв'язок цих феноменів з іншими фоновими для злочинності явищами, що розглядаються як споріднені прояви особистісної деградації, соціопатії. Крім того, на ці ж обставини детермі-

нуючого для агресивно-насильницької злочинності значення вказується й у працях О. М. Ігнатова, О. М. Храмцова, С. А. Шалгунової та інших кримінологів. З огляду на це, немає, вважаємо, необхідності у деталізованому описі й поясненні ролі алкоголізації та наркотизації у детермінації суїцидальності. Зв'язки між ними – очевидні та доведені в науці.

II. Суб'єктивні фактори самогубств.

1. Соціально-психологічна дезадаптація особистості.

А. Г. Амбрумова зазначає, що суїцид є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах пережитого і невирішеного мікросоціального конфлікту, психологічної кризи¹. Дезадаптація особистості призводить до того, що кількість відомих варіантів вирішення конфлікту різко обмежується або зводиться до нуля, настає криза особистості, і є можливість прийняти рішення про суїцид як єдиний спосіб ліквідувати конфлікт шляхом самознищення. При цьому небезпека суїциду визначається різкістю зниження здатності конструктивного планування майбутнього². Причин соціально-психологічної дезадаптації в літературі нараховується кілька сотень (сімейні конфлікти, нерозділене кохання, самотність, тяжка образа, невиліковна хвороба тощо), але в основні кожної з них знаходиться психологічна криза. Під останньою, зазвичай, розуміють внутрішнє порушення емоційного балансу, що настає під впливом загрози (людській психіці), створюваної зовнішніми обставинами³.

2. *Психічні розлади*, в структурі яких у суїцидентів превалюють ті, що мають депресивну приналежність. Вони

---

¹ Амбрумова А. Г., Тихоненко В. А. Суицид как феномен социально-психологической дезадаптации личности. *Актуальные вопросы суицидологии* : Сб. науч. труд. М., 1978. С. 14.

² Dublin L. Suicide : A Sociological and Statistical Study. N-Y. : The Ronald Press, 1963. P. 84; Смертність російських підрушків от самоубийств / Кол. авт. : О. И. Антонова, Г. Н. Евдокушкина, А. Е. Иванова и др. ; ЮНИСЕФ. М.: ООО «БЭСТ-принт», 2011. С. 12.

³ Амбрумова А. Г., Тихоненко В. А., Бергельсон Л. Л. Социально-психологическая дезадаптация личности и профилактика суицида. *Вопросы психологии*. 1981. № 4. С. 95.

можуть мати різне джерело походження. Але важливо відмітити, що депресивні епізоди супроводжуються психотичними симптомами. Як правило, початок захворювання для таких осіб припадає на вік близько 50 років та у 72 % випадків протікає гостро: коливання настрою, дратівливість, конфліктність, підвищені претензії до оточуючих. Спадкова обтяженість психічними розладами у цій групі складає 18 % випадків¹.

3. *Порушення обігу нейромедіаторів центральної нервової системи.* Низкою досліджень у галузі нейробіології, що проводились в кінці ХХ ст. було встановлено декілька нейрогормональних закономірностей розвитку суїцидальної поведінки. Зокрема, описана та обґрунтована взаємодія медіаторних механізмів мозку (параметрів функціонування серотонінергічної та моноамінергічної систем) в процесі виникнення депресивних станів та розвитком агресивних імпульсивних реакцій.

Серотонінергічна система має відношення до різних видів соціальної поведінки (харчового, статевого, агресивного) і депресії. Ще в 60-х роках було помічено зниження рівня серотоніну в стовбурових структурах мозку у самогубців (В. Аранго, М. Ашберг, Дж. Ман та ін.). Було також продемонстровано зниження в тканині мозку рівня основного метаболіту серотоніну – 5-гідроксооцтової кислоти (5-ГООК). Це послугувало підставою для висунення гіпотези, згідно з якою гальмування метаболічного обігу серотоніну в деяких відділах мозку, зокрема, в стовбурових структурах і префронтальній корі є одним з нейробіологічних механізмів суїцидальної поведінки. У наступних роботах було показано, що в осіб зі зниженим рівнем 5-ГООК у спинномозковій рідині можна з великою ймовірністю передбачити суїцидальну спробу. У пацієнтів з психічними захворюваннями зниження рівня 5-ГООК в лікворі коре-

---

¹ Мішиєв В. Д. Сучасні депресивні розлади : Керівництво для лікарів. Львів : Вид-во «Мс», 2004. С. 195–196.

лює або з історією спроб самогубства, або означає високий ризик самогубства в подальшому¹.

Отже, нейробиологічною базою для розгортання механізму суїцидогенезу є дефіцит серотоніну. Але при цьому важливо забезпечити наукову коректність висновку через усвідомлення паритетності дії соціальних та біологічних факторів в детермінації самогубств. Вочевидь, нестача серотоніну цілком може бути наслідком соціальних чинників та не бути, таким чином, першопричиною репресивності, імпульсивності. І навпаки, в низці випадків ендокринні захворювання, наслідком яких є зниження серотоніну, провокують ускладнення функціонування людини в соціальній сфері.

4. *Алкогольна та/або наркотична обтяженість* на індивідуальному рівні виступає умовою, що полегшує прийняття рішення про самогубство. У більш розгорнутій перспективі стани алкогольної та/або наркотичної залежності, пияцтво загострюють депресивні епізоди, роблячи їх більш затяжними, глибокими. Це підтверджується і статистичними даними. Так, алкогольна змінна – зазначає С. Г. Смедович – «відповідальна» за різке зростання числа суїцидів у недільні та святкові дні². За даними С. В. Богданова рівень суїцидальної активності у осіб із синдромом залежності в 50 разів вище, ніж у загальної популяції: 25–50 % всіх суїцидів пов'язані з алкоголізацією³.

---

¹ Розанов В. А. Нейробиологические основы суицидального поведения / В. А. Розанов URL: <http://www.housing.org.ua/nejrobiologicheskie-osnovy-suicidalnogo-povedeniya.html>.

² Смедович С. Г. Самоубийство в зеркале статистики. *Социологические исследования*. 1990 – № 4. С. 77.

³ Богданов С. В. Суицидальное поведение городских и сельских жителей России в условиях общественных трансформаций начала XXI века. *Воспитательный процесс формирования личности молодого человека. Междисциплинарный опыт в снижении риска эмоционально-поведенческих расстройств* : Матер. регион. науч.-практ. конф. Белгород, 2009. С. 51–53; Смертность российских подростков от самоубийств / Кол. авт. : О. И. Антонова, Г. Н. Евдокушкина, А. Е. Иванова и др. ; ЮНИСЕФ. М.: ООО «БЭСТ-принт», 2011. С. 18.

Підсумовуючи цю частину нашого дослідження, зауважимо, що детермінація суїцидальності як фонового для злочинності явища є багаторівневою, різнофакторною. В ній переплітаються чинники соціального, і біологічного, природничого характеру. Саме вони мають складати об'єкт системної, комплексної превентивної діяльності. Причому її комплексність означає не лише різноспрямованість, широкоформатність та узгодженість дій, а й їх антикримінальну (у поєднанні з антисуїцидальною) спрямованість.

Розділ 3

ПРОТИДІЯ СУЇЦИДАЛЬНОСТІ ЯК ФОНОВОМУ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩУ

3.1 Загальносоціальні заходи протидії суїцидальності як фоновому для злочинності явищу

Загальносоціальні заходи протидії суїцидальності як фоновому для злочинності явищу є пріоритетними в системі зниження аутодеструктивного потенціалу населення та пов'язаної з ним кримінальної активності. Широковідомою є теза Ф. фон Ліста про те, що найкраща кримінальна політика – це найліпша соціальна політика¹. Ця думка вже стала класичною в доктрині кримінології, а її справедливість підтверджена часом. У зв'язку з цим, вважаємо, вона не потребує додаткової аргументації. Натомість наголосимо на тому, що в кримінології не завжди визнається належність загальносоціальних заходів до її предметної сфери. На втягуючись, однак, до цієї дискусії, зауважимо, що саме кримінологічний кут зору на неспецифічні заходи загальносоціального «оздоровлення» дозволяє певною мірою поглибити розуміння їх суспільної сутності та вектору реалізації, забезпечити їх адаптацію до потреб надто криміналізованого суспільства.

Правий, вважаємо, Л. М. Давиденко, який вказував на те, що хоча загальносоціальні заходи проводяться поза рамками протидії злочинності й спрямовані на вирішення загальносоціальних завдань: стабілізацію економіки, удосконалення соціальної сфери тощо (і по суті не є предметом кримінологічної й кримінально-правової науки), однак

---

¹ Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление. М.: Инфра-М, 2004. С. 34.

не враховувати ці заходи при організації протидії злочинності не можна, тому що вони створюють умови, необхідні передумови для усунення й ослаблення криміногенних факторів, що детермінують злочинність, звужують «поле застосування» спеціально-кримінологічних заходів, підвищуючи їх ефективність¹. Дійсно, не мають жодної перспективи на успішну реалізацію будь-які спеціально-кримінологічні заходи без належного соціального підґрунтя їх розгортання. Саме тому застосування діалектичного методу в кримінологічних дослідженнях, зокрема, в частині кримінальної превенції, вимагає обов'язкове звернення, абстрагування до рівня загального, на якому знаходять свій прояв базові, найбільш фундаментальні закономірності суспільного розвитку.

В цьому контексті заслуговує на увагу й думка О. М. Литвинова, який обґрунтовує розуміння загальносоціальної протидії злочинності як сукупності ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення чи нейтралізацію найбільш глибоких детермінант злочинності². Основними цілями даного запобіжного напрямку – зазначає В. В. Голіна – є подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблейських часів негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві. Ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпече-

---

¹ Давыденко Л. М., Бандурка А. М. Противодействие преступности : теория, практика, проблемы : монография. Х.: Изд-во Ун-та внутр. дел, 2005. С. 13–14.

² Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ.* 2008. Вип. 41. С. 111–117.

на розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави¹.

Цілком поділяючи таке бачення природи загальносоціальних заходів протидії злочинності, додамо, що, вочевидь, запорукою забезпечення їх ефективності є не тільки цілеспрямована соціально-економічна політика держави. Хоча остання і має вельми важливе значення для забезпечення ресурсної бази удосконалення суспільних відносин (як їх реалізації, так і гарантування, захисту), все ж не є самодостатньою. Не менш важливим є, по-перше, вектор прикладення ресурсу, напрями його реалізації та, по-друге, принципи його формування. В цьому аспекті актуалізуються питання гуманітарного штабу, тобто ті, що виявляють антропоцентристську проблематику й виражаються у медико-соціальних, культурних, суспільно-психологічних, правових, етичних чинниках соціодинаміки. А надто вони генералізуються до розряду домінантних, коли йдеться про феномени агресії та насильства. Суїцидальність цілком вписується в картину їх відтворення.

Акт самогубства за окремими виключеннями – крайня форма й наслідок соціальної дезадаптації, маніфест занепаду соціальної природи людини, втрати нею бачення можливості діяти як соціальний актор, як носій соціально значущої енергетики. Масовий же характер суїцидальності, відтак, свідчить про системні кризові явища у розвитку всієї соціальної структури. І навпаки – останні є проявом кризи гуманістичного ядра розвитку економіки, політики, права. Як слушно з цього приводу зауважує А. С. Гальчинський, енергетика історичного процесу визначається енергетикою людини². Ця думка перекликається з положеннями відомої пасіонарної теорії етногенезу Л. М. Гумільова, який також вбачав логіку історизму у домінанті особистісного як діалектично загального по відношенню до соціального як окремого. Тож, якщо особистість

---

¹ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 19.

² Гальчинский А. С. Маркс и современный мир : Гуманистическая доминанта. К.: Лыбидь, 2015. С. 116.

виключається із соціального контексту, маємо вести мову про фундаментальні (а тому вітальні, критично загрозливі) протиріччя, що мають суспільно-історичний характер.

Звідси випливає принципово важливий висновок: *загальносоціальні заходи протидії саморуйнівній поведінці мають бути спрямовані по суті на реінтеграцію особистості до соціально-динамічної структури, на розширення меж останньої, на ускладнення її внутрішньої, гуманістично упорядкованої, будови з одночасним зменшенням масштабів маргіналізації, що, зрештою, має сприяти і розширенню спектру діяльності, соціальної активності індивідів.* В цьому ж полягає й невичерпний потенціал зниження агресивності населення та протидії насильницькій злочинності. Як видається, розкриття цього потенціалу має відбуватися шляхом: а) створення відповідної інституціональної основи для структурно-функціонального соціального збагачення*; б) стимуляції динаміки особистісного розвитку, розкриття сутнісних сил людини та підкорення всього соціального управління цій домінанті.

Цілком зрозуміло, що досягнення означених рубежів в соціальній організації можливо виключно на основі планомірного, науково виваженого, системного, комплексного підходу, який, зазвичай, в доктрині пов'язують зі стратегічним управлінням. С. М. Іншаков зазначає, саме стратегічні заходи спрямовані на зміну базових основ соціального буття, культури, правосвідомості з метою зниження криміногенного потенціалу суспільства і підвищення ступеня кримінологічного благополуччя (безпеки) населення. Ре-

---

* Під *соціальним збагаченням* тут розуміється формування та реалізація багатства людської особистості як структурної цілісності його соціальної природи й індивідуальності. «Чим же іншим – зауважував К. Маркс – є багатство, як не універсальністю потреб, здібностей, засобів споживання, виробничих сил індивідів, як не абсолютним проявом творчих здібностей людини, без яких-небудь інших передумов, окрім попереднього історичного розвитку, що робить самоціллю цей цілісний розвиток, тобто розвиток всіх людських сутнісних сил як таких» [151, с. 476].

зультати цих заходів можуть проявитися через роки¹. Дійсно, коли йдеться про ціннісні й структурні зрушення суспільного розвитку, розраховувати на швидкий ефект не доводиться. Разом з тим, без визначення центру перспективи та відповідних горизонтів соціально-управлінських практик, кризові явища набувають характеру рецесії, суспільство переходить у стадію стагнації, дезорієнтованості, що криє в собі вельми широкий спектр ризиків, аж до втрати державного суверенітету.

В цьому контексті, варто погодитись із Ю. В. Орловим, який зазначає, що Україна після соціального вибуху 2013–2014 рр., наразі, перебуває у своєрідній точці біфуркації (у категоріях синергетики – *В. Ш.*), яка характеризується наявністю кількох альтернативних сценаріїв розвитку країни: а) припинення існування держави, її розпад на кілька політичних новоутворень; б) радикальне оздоровлення соціального організму через своєрідний катарсис та активне антикримінальне реформування державного апарату, всього сегменту публічної політики; в) створення нової імітаційної моделі демократичної (квазідемократичної) державності, зростання політичного популізму. Всі вони й донині є актуальними для нашої держави, адже жоден з них на жаль або на щастя і досі не реалізувався в повній мірі². В цих умовах, особливої важливості набувають саме питання методологічного характеру у державному управлінні, підпорядкування його стратегічним засадам, які передбачають належне ціннісно-світоглядне обґрунтування та чітку перспективу розвитку. Не є виключенням в цьому аспекті й протидія злочинності та фоновим для неї явищам, яка також має бути забезпечена стратегічним плануванням. В цьому сенсі загальносоціальний рівень протидії суїцидальності вимагає аналогічного підходу, аби відповідати новітнім ліберальним тенде-

---

¹ Иншаков С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монографія. М.: ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. С. 295–296.

² Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 119.

нціям реформування публічного адміністрування. Реалізувати це завдання, на нашу думку, здатна науково обґрунтована та забезпечена політичною волею **стратегія протидії суїцидальності**. Як теоретико-модельні складові цієї стратегії можемо запропонувати такі.

І. Ціннісно-світоглядний компонент стратегії визначає вихідні аксіологічні й методологічні диспозиції мислення, бачення проблематики та шляхів її вирішення. Це – генеральна платформа інтелектуального руху та, щонайголовніше, – конкретної, буденної, широкоформатної практики; своєрідний методологічний ключ, використання якого здатне наблизити до вирішення проблеми поширення феномену насильства, в тому числі й саморуйнівної поведінки. Цілком закономірно, що коли йдеться про визначення вихідних «точок опору» в системі світоглядних координат щодо питань відношення до людини, її життя, орієнтиром має слугувати класична антична формула Протагора «людина – міра всіх речей». З плином часу ця теза не лише не втрачає своєї актуальності, а набуває додаткових граней осмислення, нової гостроти затребуваності.

Капіталістична формація, в якій ще належить утвердитись українському суспільству, у своєму класичному варіанті сповнена протиріч, найбільш деструктивні з яких виявляються у знелюдненні виробничих відносин, а від них – й девальвації самоцінності людини. Правий, гадаємо, А. С. Гальчинський, який, розмірковуючи над методологією політекономії К. Маркса, доходить висновку, що в капіталістичному виробництві місце людини – вельми вразливе. Приватна власність відчужує від людини перш за все виробничу силу його праці. А це дезінтегрує суспільну природу людини, руйнуючи, тим самим, її структурну цілісність. В результаті суб'єктом виробничого процесу стає не людина як структурно цілісна індивідуальність, а робоча сила¹. В цьому випадку, писав К. Маркс, «сама людина, яка розглядається лише як наявне буття робочої сили, є пред-

---

¹ Гальчинский А. С. Маркс и современный мир. С. 105.

метом природи, річчю, хоча і живою, свідомою річчю»¹. Аналогічну думку висловлював й класик економічного лібералізму, лауреат Нобелівської премії з економіки П. Самуельсон у своїй всесвітньо відомій праці «Економіка»: «Люди представляють собою для суспільства такий же капітал, як і машини»². За таких умов всі інші характеристики суспільної (сутнісної) природи людської особистості стають теоретично несуттєвими³.

І така логіка суспільного розвитку – капіталістичний транзит від класично ліберальних до постліберальних фаз – є історично закономірною та, по суті, безальтернативною. Тому слід бути свідомим того, що існуючі економічні, зовнішньосоціальні домінанти генези дезінтегрованої особистості зберігатимуться як для України, так і більшості країн світу у найближчій перспективі з тенденцією до трансформації. Але важливо також усвідомити й те, що напрями такої трансформації, особливо в транзитивних суспільствах, можуть бути різними. Саме тому вкрай важливим є утвердження і на освітньому і на програмному рівні державного управління гуманістичної перспективи, за якої людина виступає «віссю і вершиною еволюції» (Тейяр де Шарден). Тому таким же вітально безальтернативним вектором зрушень українського суспільства й держави є звернення всієї соціальної конструкції до людини, не як до ресурсу, але як до самоцінності.

Звідси маємо визнати й те, що конструктивний потенціал загальносоціального розвитку українського суспільства та державотворчого процесу криється у цих же закономірностях та гуманістичних домінантах публічного управління, розгортання якого, передусім, відбувається в політекономічній площині, у переході від класичного лібералізму до постліберальних фаз. Для України цей шлях, який країни Західної Європи крокували кілька століть, ви-

---

¹ Маркс К. Сочинения : в 39 т. Т. 23. М.: Издательство политической литературы, 1960. С. 213–214.

² Самуельсон П. Нордхаус В. Экономика ; пер. с англ. М.: «Вильямс», 2014. С. 812.

³ Гальчинский А. С. С. 106.

являється скороченим у часовому вимірі. Це, в свою чергу, вимагає значно більш інтенсивного освоєння та засвоєння надбань розвинених ліберальних суспільств, їх устремлень та критичного відношення до системно-структурних проблем. Лише за цих умов вказаний вище транзит може відбутися в принципі.

З огляду на викладене, вважаємо, що зміст ціннісно-світоглядного компоненту стратегії протидії суїцидальності розкривається через ідею та ідеологію *гуманізму й людиноцентризму*, що мають набути значення домінуючого фактора організації та реалізації соціального управління. Вони неодмінно поєднані з утвердженням та впровадженням так званого «третього шляху» – політекономічного начала організації суспільного устрою на неоліберальних засадах, планомірно впроваджених у реіндустріалізованій економіці України.

Зміст ціннісно-світоглядного (аксіологічного) компоненту стратегії протидії суїцидальності доповнюється його інструментальною (праксеологічною) настановою, функцію якої здатна відіграти *концепція ненасильства*. Світоглядно-етична сутність ненасильства полягає у розумінні цього концепту як гуманістичного еволюційного засобу утвердження в громадсько-політичному житті принципу соціальної справедливості. В умовах світоглядно ідеологічного вакууму, який склався в Україні в процесі соціального реформування¹, утвердження цього концепту у соціальній практиці є одним з базових керованих факторів впливу на зниження агресивного потенціалу суспільства загалом.

II. Орієнтуючий компонент

1. *Цілі*: 1) актуалізація проблеми суїцидальності в публічній площині; 2) зняття «соціального табу» з проблеми психічного й психологічного здоров'я, послаблення таврування фахової психіатричної та психологічної допомоги; 3) формування єдиної керованої системи протидії суїцидальності; 4) зниження агресивного потенціалу населення;

---

¹ Семененко М. І. Гуманізація політичної діяльності в концепції ненасильства : дис. ... канд. політ. наук ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2001. С. 7.

5) створення умов для розкриття творчого конструктивного потенціалу людини, розширення сфери її потреб; 6) утвердження цінності людської особистості загалом та через неї – до усвідомлення власної цінності людини. «Любити ближнього свого, як самого себе» (Матвій 22:37–39) – Божя заповідь, що наставляє до доброзичливості у взаємовідносинах. Самогубство ж в більшості – свідчення ставлення людини не лише до себе, а й до свого оточення. Тому логіка реалізації наведеного вище життєдайного принципу може розгортатися й «від зворотного», тобто через поважливе, гідне ставлення до інших, через гуманізацію життя в цілому – до утвердження цінності індивідуальності, в тому числі й особистої.

2. Напрями:

- *інституціоналізація системи протидії суїцидальності*: а) створення центру управління та моніторингу протидії суїцидальності; б) провадження на постійній основі наукових досліджень суїцидальності в Україні. З цією метою в структурі Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України доцільно створити Центр (сектор, відділення) суїцидології для налагодження робочих зв'язків з Національною поліцією, Міністерством освіти та науки, Міністерством інформаційної політики України. Загалом організаційно-правові основи діяльності вказаного центру мають бути розроблені в межах окремого дослідження;

- *оздоровлення населення в частині протидії психічній захворюваності, алкоголізації, наркотизації*. Йдеться, передусім, про розбудову ефективної системи *діагностики, терапії та реабілітації осіб з вадами здоров'я, які корелюють як із суїцидальністю, так і з насильницькою злочинністю*. Успішна реалізація цього напрямку, відтак, матиме двоякий вплив: зниження частоти як аутодеструктивних, так і зовнішньо-ворожих проявів.

Ця гіпотеза підтримується у численних дослідженнях. Зокрема, О. М. Бандурка та А. Ф. Зелінський наділяють статусом пріоритетності у питаннях протидії кримінальному насильству такі заходи: а) своєчасна діагностика

психічних аномалій, акцентуацій; б) організація дієвої медичної допомоги особам, які проявляють підвищену агресивність (за їх бажанням та за рішенням суду); в) психологічний захист населення від психопатичних епідемій¹. При цьому, як вказує В. П. Ємельянов, в наш час необхідно вести наступальну роботу зі встановлення осіб, які мають психічні аномалії та надання їм психіатричної допомоги². Практика переконливо доводить – зазначає О. М. Храмцов, – запобігання насильницькій поведінці осіб з аномаліями психіки (та зниження агресивного потенціалу в цілому – В. Ш.) неможливе, якщо не буде надана психіатрична та психологічна допомога тим, хто її потребує³.

Спектр заходів й методів щодо оздоровлення населення – найбільш широкий: від діагностичних психологічних тестів й до психоаналітичних методик, медикаментозної терапії. В цьому аспекті вартим на увагу є зарубіжний досвід безоплатного медикаментозного підтримання психічного та психологічного здоров'я населення. Передусім це стосується антидепресантів. Так, наприклад, в період між 1991 та 2011 рр. індекс суїцидальної активності в Швейцарії знизився з 20,7 до 11,2 людини на 100 тис. населення. За цей же час суттєво зросло використання антидепресантів. Аналогічні контрверсійні тенденції спостерігаються й у Великобританії, Німеччині, Франції та інших країнах Європи. Зокрема, згідно дослідження стану суїцидальності у 29 країнах Європи, проведеного Лондонською школою економіки та опублікованого у 2010 році в журналі «PLOS ONE», в період з 1995 до 2009 рр. частка осіб, які приймали антидепре-

---

¹ Банудрка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм : монографія. Х.: Университет внутренних дел, 1996. С. 167.

² Емельянов В. П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями ; под. ред. И. С. Ноя. Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1980. С. 21.

³ Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія. Х.: НікаНова, 2015. С. 372.

санти зростала щорічно приблизно на 20 %¹. Звісно, ми не можемо відкидати маркетингові та інші немедичні фактори поширення антидепресантів. Але принаймні на рівні кореляційної залежності можливо з упевненістю стверджувати, що зростання обсягів споживання населенням цих препаратів супроводжується зниженням суїцидальної активності.

В межах цього напрямку стратегії також вкрай важливим є розширення доступу широких верств населення до якісної паліативної, медичної допомоги, протезування. Чимала кількість самогубств вчиняється через нестерпні фізичні та психологічні страждання, в тому числі спричинені каліцтвом. Особливо актуальною ця проблема є для учасників АТО, які отримали поранення, що потягли за собою істотну втрату працездатності, інвалідність;

- *популяризація заходів психогігієни серед широких верств населення*. Мова, перш за все, йде про повсюдне (у навчальних закладах, місцях відпочинку, громадському транспорті, інших публічних місцях) інформування про можливості отримання психологічної допомоги в кризових життєвих ситуаціях, при депресивних станах, а також про цілеспрямовану руйнацію негативних стереотипів інститутів психіатричної та психологічної допомоги. Згідно проведеному нами опитуванню 15640 респондентів в соціальних мережах ВКонтакте, Google+, Facebook, та Twitter (за допомогою інструментів Twtpoll, Survio, Google Apps, Examine) звертатися по фахову психологічну допомогу у випадку депресії готові не більше як 10 осіб (див. додаток А). Звісно, варто зробити поправку на похибку вибірки, що визначається специфікою інтернет-аудиторії – постійних користувачів соціальних мереж. Втім, ця ж аудиторія традиційно визначається як найбільш соціально активна, переважно молодого віку, від якої варто було б очікувати більшої відкритості до вирішення проблем соціально-конфліктного та особистісно-кризового характеру. Тож, на

---

¹ О'Дза К. Профилактика суицида : упущенные возможности ? SWI URL: <http://www.swissinfo.ch/rus/%D0%BD%D0%B0-%D0%B3%D1%80%D0%B0%>.

нашу думку, отримані дані в цілому є репрезентативними та дозволяють стверджувати, що сучасне українське суспільство в цілому є закритим до широкого обговорення та вирішення проблем психологічного та психічного здоров'я.

При цьому успішність популяризації заходів психогігієни та медикаментозного підтримання стану психічного й психологічного здоров'я залежить також і від протидії стигматизації осіб, що страждають на депресивні та інші психотичні розлади. Переважно – це стосується трансформації дискурсивних практик. Як зазначає експерт-психолог з питань запобігання суїцидів В. Андачіч-Гросс, для позначення депресії добре себе зарекомендували такі соціально нейтральні та нестигматизуючі метаформи, як «перевтома», «синдром внутрішнього спустошення», «проблема психологічного «вигорання»»¹. Дійсно, вказані терміни не несуть на собі негативне, засуджувальне емоційне навантаження, притаманне депресії та суїцидальності, в більшій мірі спонукають до свідомої рефлексії на підставі відношення особистості до себе як жертви ситуації, вирішити яку здатні сторонні фахівці.

Реалізувати в повній мірі як цей, так і попередній напрям стратегії можливо виключно через розбудову системи консультативно-підтримуючих, профільних суб'єктів, що зумовлює потребу у наступному, нижченаведеному, кроці;

- розвиток та популяризація мережі кризових центрів та служб психологічної допомоги як за організаційно-функціональною, так і об'єктно цільовою моделями. Для оперативного розгортання роботи за цим напрямом та отримання методичної й організаційної допомоги за доцільне вважаємо налагодження тісної співпраці МОЗ України із ЮНІСЕФ та Міжнародною асоціацією з питань запобігання самогубств (IASP).

ЮНІСЕФ в аспекті проблематики цього дослідження спеціалізується на превенції суїцидів серед дітей, в тому числі й тих їх випадків, які пов'язані із насильством в сім'ї. Корисними вважаємо рекомендації вказаної організації

---

¹ Там само.

щодо створення спеціалізованих мультидисциплінарних команд, що включають соціальних працівників, психологів, юристів, поліцейських, вчителів з метою надання ефективної допомоги для учнів та їхніх сімей і які дозволили б розробити детальний план дій для кожної сім'ї і дитини, що відповідають потребам кожної сторони¹. Важлива роль в цій роботі відводиться Національній поліції. В цьому аспекті заслуговує на увагу досвід роботи поліції Канади, де створено службу шкільних офіцерів, які організують та здійснюють превентивну комплексну роботу у групі з адміністрацією навчальних закладів, педагогів, членів сім'ї неповнолітнього, медичного закладу, служби психологічної підтримки.

IASP спеціалізується на створенні та забезпеченні (методичному, інформаційному) ефективної роботи місцевих служб запобігання суїцидам, які охоплюють широкі верстви населення. Змістовний компонент діяльності таких служб може включати в себе функціональні блоки за програмами FAS (англ. *family and school* – сім'я та школа), «Boys&Girls Club», SPREME (програма запобігання і припинення самогубств та пропаганди душевного і психічного здоров'я через Інтернет і засоби масової комунікації), WESTAY (превенція суїцидів та інших аутодеструктивних форм поведінки серед університетської молоді країн-членів ЄС), SEYLE (програма превенції суїцидів серед молодих людей Італії) та ін. Кожна з цих програм має позитивний досвід застосування та розвинений методичний інструментарій. Тому їх імплементація в діяльність як урядових, так і неурядових структур дозволить розширити можливості протидії суїцидальності на загальносоціальному рівні;

- *підготовка спеціалізованих кадрів* (психологів, педагогів, соціальних працівників) для роботи у кризових центрах психологічної допомоги та інших спеціалізованих і

---

¹ Дюсенбаева А. Т., Жарымханов Е. А. Характеристика и сравнительный анализ зарубежного и казахстанского опыта профилактики суицидов среди подростков. *Алтай – золотая колыбель тюркского мира*. 2013 URL: <http://articlekz.com/article/11523>.

неспеціалізованих установ є необхідною умовою для реалізація попереднього напрямку. Без фахівців вузької спеціалізації розбудувати ефективні інституції протидії суїцидальності неможливо;

- *блокування поширення атитюдів насильства й агресії*, в тому числі й аутоагресії, самогубств. Перш за все – це стосується діяльності засобів масової інформації, кінопродукції та іншої масової інформаційної продукції;

- *зниження можливостей практикування саморуйнівної поведінки*: обмеження часу продажу алкогольних напоїв, підвищення вікового цензу права на її придбання, контроль за поведінкою осіб з категорії підвищеного суїцидального ризику; обмеження доступу до знарядь на місць (горища багатоповерхових будинків, мостів і т.п.) вчинення самогубств тощо;

- *скорочення безробіття, сприяння зайнятості, розвиток інституту культурного дозвілля, спорту*, що є однією з базових умов підвищення особистісної динаміки, розширення переліку та зміцнення соціально корисних зв'язків. Цей напрям не може бути ефективно реалізований відособлено від загального контексту реформування соціально-економічної сфери. Останній, за слушною думкою Ю. В. Орлова, має відбуватися, виходячи з концептуальних основ ідеології соціального лібералізму. Наразі – зазначає вчений – в Україні сформовані окремі елементи економічної моделі класичного лібералізму, що спирається на постулати А. Сміта й зорієнтовані, перш за все, на активного діючого суб'єкта виробничих відносин¹. У той же час слід погодитися з А. С. Гальчинським, який наголошує, що теорія і практика саме соціальної парадигми лібералізму (за моделлю Дж. М. Кейнса) є найбільш близькими та привабливими українській пострадянській ментальності. При цьому йдеться не стільки про механізми узгодженості ліберальних і соціалістичних цінностей, скільки про їх орга-

---

¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плус, 2016. С. 410.

нічний синтез, про їх структурну цілісність¹. Більше того, в умовах кризового стану, зумовленого, крім іншого, фінансовим тягарем, що лягає на плечі держави й усього суспільства у зв'язку з військовим протистоянням терористичним загрозам і діяльності незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей, виникає гостра потреба у використанні соціально зорієнтованих механізмів перерозподілу сукупного національного доходу. Підтримка найменш соціально незахищених верств населення – запорука не лише прийнятного стану загальнокримінальної злочинності, а й політичної стабільності², а також поліпшення морально-психологічного клімату, зміцнення життєдайних основ і принципів соціальної взаємодопомоги. Останнє, вважаємо, є суттєвою запорукою до зниження суїцидальності населення;

- *зниження привабливості аутодеструктивної поведінки* через поширення засуджувальних кліше у засобах масової інформації й комунікації, аудіовізуальній продукції, соціальній рекламі тощо;

- *розгортання політики примиренні й толерантності* як основи до протидії дискримінації (зокрема, щодо представників ЛГБТ-спільноти, а також за політичними, релігійними переконаннями тощо), в тому числі й в контексті перехідного правосуддя в Україні як проактивний підхід у вирішенні проблем примирення після закінчення збройного конфлікту;

- *підвищення соціальної ролі церкви* як найбільш авторитетного соціального інституту у вирішенні міжгрупових та внутрішньо-особистісних конфліктів;

- *підвищення ефективності юрисдикційної діяльності* щодо реагування на правопорушення, пов'язані з детермінаційним комплексом суїцидальності.

III. Очікувані результати: 1) створення цілісної системи протидії суїцидальності; 2) зниження агресивного потенціалу населення; 3) зростання рівня терпимості у між-

---

¹ Гальчинський А. С. Лібералізм : уроки для України. К.: Либідь, 2011. С. 74–75.

² Орлов Ю. В. Вказана праця. С. 410–411.

групових відносинах; 4) зміцнення стану психічного здоров'я; 5) оздоровлення психологічного клімату, утвердження перспективи життєдіяльності; 6) зниження рівня самогубств та агресивно-насильницьких злочинців; 7) сприяння утвердженню ліберально-гуманістичного світогляду в українському суспільстві.

Цілком зрозуміло, що викладені положення щодо змісту стратегії протидії суїцидальності є модельними та лише у загальних контурах визначають горизонт діяльності в межах загальносоціального вектору превенції. Кожен із запропонованих виділених нами стратегічних напрямів вимагає окремого опрацювання та розвитку. Втім важливим компонентом цієї роботи лишається її системність та комплексність. Серед іншого остання полягає у властивій кримінологічному підходові гносеологічній міждисциплінарності та праксеологічній розгалуженості, завдяки яким й можливе охоплення узгодженим деструктивним впливом суїцидогенних факторів. Враховуючи спільні їх грані із детермінантами агресивно-насильницької злочинності серед прогнозованих результатів реалізації її положень варто очікувати й зниження кримінальної активності відповідного виду й порядку.

3.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії суїцидальності як фоновому для злочинності явищу

В суїцидології зазвичай ведуть мову про заходи первинної, вторинної та третинної профілактики суїцидів. Втім, кримінологічний аспект дослідження суїцидальності саме як фонового для злочинності явища вимагає корегування відповідної превентивної роботи як за змістом, так і за напрямками організації та реалізації. По суті мова йде про синтетичні форми превентивної діяльності, що поєднують в собі і антисуїцидальні, і антикримінальні цілі й потенції. Спеціально-кримінологічний рівень протидії суїцидальності з одного боку специфікує, а з іншого – розширює

перелік об'єктів деструктивного впливу, що потрапляють до фокусу превентивної діяльності. З огляду на це, вважаємо за доцільне оперувати усталеною в кримінологічній науці градацією запобіжних практик за етапами їх розгортання на ранню, безпосередню та постсуїцидальну превенцію*.

Рання превенція суїцидальності – комплекс заходів, які застосовуються до окремих категорій осіб, що потенційно можуть вчинити суїцид у поєднанні з кримінальною активністю, стати жертвою злочину у зв'язку із суїцидогенними станами чи без такого. *Безпосередня превенція* – комплекс заходів, що застосовуються до конкретних осіб, які демонструють суїцидальні схильності (але до вчинення суїцидальної спроби) та/або перебувають під інтенсивним впливом факторів, які з великою часткою вірогідності здатні спричинити розгортання суїцидальної активності у поєднанні з кримінальною чи віктимною. *Постсуїцидальна превенція* – комплекс заходів, спрямованих на нейтралізацію (послаблення впливу) суїцидогенних, криміногенних та/або віктимогенних чинників в життєдіяльності особи, яка вчинила суїцидальну спробу. Отже, якщо рання превенція – рівень спеціально-кримінологічних заходів протидії суїцидальності, то безпосередня та постсуїцидальна – рівень індивідуальних заходів, що ґрунтується на індивідуальному кримінологічному прогнозі.

Таким чином, змістовно спеціально-кримінологічні заходи протидії суїцидальності мають бути націлені на досягнення цілей і виконання задач ранньої превенції суїцидів. В них втілюється *проактивний підхід*, покликаний забезпечити випереджаючий комплексний (кримінально-суїцидально-превентивний) вплив. Як видається, оптимальним варіантом організації цієї діяльності є її груповий фокус за такими тактичними цілями:

---

* Усвідомлюючи наявність та, водночас, не втягуючись дискусії з приводу термінології, що сформувалася та використовується у сфері наукової розробки проблем протидії злочинності й фоновим для неї явищам, зауважимо, що в нашому дослідженні такі терміни як «запобігання», «превенція», «профілактика» застосовуються як синоніми.

- 1) підвищення рівня обізнаності представників груп підвищеного суїцидального ризику про поведінкові стратегії у кризових життєвих ситуаціях;
- 2) цілеспрямоване розширення у вказаних групах спектру та міцності соціально корисних зв'язків;
- 3) зниження (сублімацію) рівня агресивності та тривожності серед представників вказаних груп;
- 4) сприяння у вирішенні проблем соціальної адаптації, реінтеграції;
- 5) підвищення доступності психологічної та психіатричної допомоги зазначеній категорії осіб;
- 6) виявлення конкретних осіб з числа груп підвищеного суїцидального ризику, що мають сформовану готовність до суїцидальної поведінки або істотні конкретні передумови для її розгортання;
- 7) сприяння у формуванні життєствердних стратегій через спектр можливостей у реалізації особистісних спроможностей, трудової діяльності, внеску у розвиток держави, суспільства, майбутніх поколінь.

На досягнення вказаних цілей мають бути спрямовані конкретні заходи групової специфікації. В цьому аспекті варто зауважити на тому, що на сьогоднішній день кожна з виділених нами груп підвищеного суїцидального ризику певним чином охоплена увагою з боку спеціалізованих суб'єктів профілактики самогубств. Передусім йдеться про роботу штатних психологів у навчальних закладах, установах виконання покарань, інших місцях несвободи, про діяльність «телефонів довіри», що діють практично в кожному обласному центрі й великих містах України як на базі державних, так і громадських установ й організацій. Втім, слід визнати, що така діяльність, наразі, є безсистемною, фрагментарною, часто – недостатньо фаховою та не враховує закономірності розвитку суїцидально-криміногенних зв'язків. Тому однією із задач оптимізації суїцидально-превентивних практик є науково-дослідницьке та практико-перетворювальне переорієнтування окремого їх блоку на потреби зниження суїцидальної активності, пов'язаної зі злочинністю, в тому числі й у віктимологічному аспекті.

Цілком зрозуміло, що кожна з раніше сформованого нами переліку груп підвищеного суїцидального ризику вимагає окремої дослідницької уваги. Вочевидь, можна й слід визнати гносеологічно автономними проблеми самогубств у місцях несвободи, суїцидів жертв домашнього насильства, самогубства терористів-смертників та інші кримінологічно значущі різновиди суїцидів. Тому логічно було б вести мову про відповідну диференціацію заходів протидії їх відтворенню. Але формат цього дослідження спонукає до певної універсалізації превентивного інструментарію, але із закладенням можливостей його подальшої адаптації щодо конкретних задач видової (групової) специфікації. На виконання цього завдання можемо запропонувати такі **спеціально-кримінологічні заходи протидії суїцидальності** як фоновому для злочинності явищу.

1. *Психодіагностична діяльність у цільових групах.* Ще належить розробити систему такої діяльності, яка, наразі, здійснюється неорганізовано, фрагментарно. Її інституційна оболонка має відповідати контурам соціально-групової діяльності представників підвищеного суїцидального ризику. В залежності від організаційно-правових можливостей осередків їх основної (практично суттєвої) життєдіяльності форми психодіагностичної діяльності можуть бути різними. Найбільш універсальними є такі:

а) соціометрія, референтометрія та психолого-педагогічне спостереження за станом окремих членів групи суїцидального ризику;

б) широке використання карт суїцидального ризику за результатами первинної діагностики та спостереження за особою (див. додаток Ж);

в) бесіди психолога з метою вчасної діагностики суїцидогенних станів серед учнівської молоді, водіїв транспортних засобів, в тому числі пілотів авіатранспорту, штурманський складу морських суден, машиністів залізничного пересувного складу, а також осіб, які перебувають у місцях неволі (засуджені, особи, які проходять примусове лікування, військовослужбовці строкової служби, курсанти вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання тощо);

г) психологічне тестування із застосуванням опитувальників суїцидального ризику (ОСР), соціально-психологічної адаптації (Роджерса-Даймонда), агресивності (Баса-Даркі), шкали самооцінки рівня тривожності (Спілберга-Ханіна), карти ризику суїцидальності, шкала оцінки ризику суїциду (Патерсона), шкали безнадійності (Бека) тощо;

д) запровадження до системи професійного відбору та профілактичного огляду поліцейських, військовослужбовців, а також діагностики стану засуджених при надходженні до установи виконання покарань (а також інших категорій засуджених, військовослужбовців та поліцейських – за показаннями штатного психолога), учнів загальноосвітніх та вищих навчальних закладів із систематичною девіантною поведінкою (за їх згодою або згодою батьків) передових комплексних методик виявлення агресивності, суїцидальності. Йдеться, перш за все, про *метод позитронно-емісійної томографії*. Він базується на мітці молекул, відповідальних за специфічні метаболічні процеси. Використовують ультракороткоживучі радіонукліди (позитронні випромінювачі), що дозволяють отримати зображення метаболічних змін. Позитронна емісійна томографія дає загальну і регіонарну інформацію про метаболізм¹. В аспекті дослідження раннього суїцидогенезу можливості застосування цього методу полягають у використанні біохімічних маркерів для діагностики рівня серотоніну в лікворі (спинномозковій рідині). Останній же має сильну кореляцію як з ризиком суїциду, так і зовнішньо спрямованої агресії, в тому числі й кримінальних форм її прояву.

2. *Запровадження системи кримінологічного моніторингу стану суїцидальності та заходів протидії їй.* Це – один з елементів в системі управління протидією суїцидальності, який дозволить комплексно та оперативно реагувати на недоліки превентивної діяльності, на зміни в обстановці її розгортання, виявляти напрями удосконален-

---

¹ Мечев Д. С., Щербина О. В. Позитронна емісійна томографія – теоретичні та клінічні аспекти. *Радіологічний вісник*. 2011. № 2 (39). С. 24.

ня. В цьому аспекті об'єктами моніторингу мають стати: а) фактори суїцидальності; б) ефективність психодіагностичної діяльності у цільових групах; в) ефективність впровадження експериментальних нейрофізіологічних та нейропсихологічних методів діагностики суїцидальних ризиків в межах кримінологічних експериментів; г) ефективність корекційної інтервенції; д) стан функціональної спроможності суб'єктів протидії суїцидальності як фоновому для злочинності явищу, ефективність їх взаємодії.

3. *Реформування системи громадського контролю за місцями несвободи* на предмет приведення у належну функціональну спроможність суб'єктів такого контролю щодо вчасного виявлення та реагування на факти насильства передусім над засудженими, утримуваними в слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового тримання, службових приміщеннях органів поліції. Важливу роль в цій діяльності має відіграти національний превентивний механізм, як інституція, що покликана реалізувати широкий моніторинг (через відвідування) місць несвободи, виявлення та припинення катувань, інших проявів насильства над особами, які там утримуються. В цьому аспекті також вважаємо за доцільне відновити діяльність раніше діючого Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ (Національної поліції) МВС України та відповідних мобільних груп з широкими контрольними повноваженнями щодо поліцейських.

Окремий пласт наукових та прикладних проблем складає реформування діяльності Спостережних рад при установах виконання покарань. Наразі доводиться констатувати, що їх діяльність здебільшого має формальний характер, не сприяє реальному зміцненню системи гарантій дотримання прав і свобод засуджених, їх безпеки.

4. *Удосконалення профілактично-пошукової діяльності служб Національної поліції* у взаємодії з освітніми закладами та широкими верствами населення щодо виявлення та профілактичного обліку: а) кризових сімей, в яких чиниться домашнє насильство, не виконуються батьківські обов'язки по догляду за дітьми; б) окремих осіб, кримінологічно значущі риси яких знаходяться на перетині соціаль-

но-групових характеристик найвищого суїцидального ризику. Наприклад, непрацюючих чоловіків у віці 18–25 та 40–59 років, які ведуть паразитичний спосіб життя та/або є учасниками АТО і страждають на посттравматичний синдром; самотні люди, хворі на тяжкі та/або прогресуючі хвороби тощо.

5. Удосконалення профілактично-пошукової діяльності підрозділів соціально-психологічної роботи установ виконання покарань та слідчих ізоляторів щодо виявлення та профілактичного обліку засуджених (утримуваних під вартою), що відповідають критеріям підвищеного суїцидального ризику. Зокрема, – це засуджені за насильницькі злочини до позбавлення волі, віком 25-35 років, мають дві і більше судимостей, інтроверти; не мають сім'ї; зазнали сексуального насильства під час відбування покарання; мають тривалі конфлікти з іншими засудженими.

Окремо акцентуємо на *індивідуальних заходах* кримінологічної профілактики самогубств. І хоча вони і вимагають окремої наукової уваги, слід, на нашу думку, погодитись із С. С. Овчинським, який зауважував, що індивідуально-профілактичні заходи неможна розглядати ізольовано. Вони здійснюються одночасно із загальною (а також спеціально-кримінологічною – В. Ш.) профілактикою та спираються на систему заходів загальносоціального запобігання злочинності¹.

Заходи безпосередньої превенції мають на меті припинення суїцидальної мотивації. В залежності від джерел стимуляції останньої, а також враховуючи варіативність конкретних життєвих ситуації, можливо виділити такі групи заходів безпосередньої превенції суїцидів та пов'язаних з ними злочинів:

1. *Сприяння у припиненні кризової ситуації* через деструктивну зміну зовнішніх умов її генези та/або через внутрішні перетворення системи відносин її суб'єктів. В. М. Мясичев писав: «Слід розвінчати міф про законімі-

---

¹ Овчинский С. С. Преступное насилие. Преступность в городах / Сост. и вступ. ст. А. С. Овчинского, В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2012. С. 138.

рну стійкість та незруйнованість дефектів характеру... Аналіз позитивного педагогічного досвіду вимагає відмови від статистичної характеристики властивостей та переходу до динамічної характерології відносин, які засвідчують, що навіть зовнішньо стійкі стереотипічні відносини, що існують тривалий час, можуть повільно чи швидко змінюватись, «вибухати» шляхом формування нових відносин»¹. В цьому аспекті, знову ж таки, конкретизація превентивних заходів залежить від конкретної групи підвищеного суїцидального ризику. Абстрагування ж до рівня загального дає можливість виділити такі основні тактичні прийоми, які можуть бути застосовані до кожної із вказаних груп:

1) *оптимізація об'єктивних умов життєдіяльності особи в мікросоціалній групі*: а) сприяння у працевлаштуванні (в тому числі й членів сім'ї); б) сприяння в отриманні освіти, підвищенні кваліфікації чи перекваліфікації. Особливо гостро потребу у підвищенні чи зміні свого освітнього рівня мають учасники АТО, які внаслідок отриманих поранень, травм не мають змоги здійснювати свою трудову діяльність за наявною раніше спеціальністю, кваліфікацією. Питання їх соціальної реінтеграції по суті зводиться до сприяння з боку держави в отриманні ними нових знань і навичок. Це потребує не лише окремих ініціативних проєктів здебільшого волонтерського спрямування, які діють на сьогоднішній день, а цілеспрямованої політики держави щодо соціальної підтримки учасників бойових дій взагалі; в) сприяння у внутрішньому переміщенні осіб (надто актуальним це питання виявилось у зв'язку з проведенням АТО в окремих районах Донецької та Луганської областей) з подальшою організованою їх соціальною реінтеграцією, що передбачає широкий спектр заходів побутового та соціального влаштування, медико-соціального піклування тощо;

2) *примирення членів сім'ї*, в якій розгортається конфлікт суїцидогенної та/або криміногенної властивості.

---

¹ Мясичев В. Н. Структура личности и отношение человека к действительности. *Психология личности*. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. С. 21.

Правий, вважаємо, О. Б. Сахаров, який зазначав, що при проведення заходів із запобігання злочинам на побутовому підґрунті, не допускається необґрунтованого втручання в особисте, а часто інтимне, життя громадян. Але також важливо усвідомити, що коли особисте життя отримує ознаки «антисупільності», в силу цього воно вже не може вважатися ані особистим, ані приватним¹. Антисупільні ж ознаки складових сімейних відносин варто розглядати і як криміногенні, і як суїцидогенні чинники, що мають стійкі кореляційні та обумовлюючі зв'язки. Ці обставини ґрунтовно доведені у монографіях А. Б. Благої², Б. М. Головкина³, О. М. Храмцова⁴ та інших вчених. В цьому контексті, вочевидь, існує потреба в активізації нерепресивної превентивної діяльності спеціальних суб'єктів протидії насильству в сім'ї. Й досі за традицією потужними залишаються позиції тривалого невтручання у сімейні відносини працівників поліції аж доти, доки не будуть фіксуватися очевидні правопорушення, в тому числі й кримінальні. Гадаємо, не потребує додаткових аргументів теза про те, що такий стан справ є вкрай неефективним та вимагає теоретичної та практичної ревізії. Одним з пріоритетних напрямів її здійснення видається розвиток практик посередництва у примиренні членів сім'ї.

Таке примирення можливе розглядати в контексті інституту сімейної медіації, запровадження якого в нашій країні має давню історію наукового обговорення. Не втягуючись до існуючої дискусії, наголосимо, що в даному контексті йдеться не тільки і не стільки про судову медіа-

---

¹ Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР. М.: Госюриздат, 1961. С. 141.

² Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Х.: ФО-П Макаренко, 2014. С. 78–84, 128–142.

³ Головкин Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері : монографія. Х.: Нове слово, 2004. С. 120–160 та ін.

⁴ Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія. Х.: НікаНова, 2015. С. 385.

цію, скільки про досудові практики примирення в сім'ї. Ініціаторами та посередниками у таких практиках, природно, мають та можуть виступати поліція у взаємодії зі службою у справах дітей. Практика функціонування подібного інституту широко поширена в зарубіжних країнах. В США, наприклад, вона діє у формі втручання міжвідомчих груп (children hearings та ін.) в сімейні відносини та раннього реагування на девіації в сім'ї і правопорушення дітей. Цей досвід вартий наукової уваги на предмет можливостей його запозичення, адаптації до вітчизняної правової системи;

3) за наявності достатніх підстав – *притягнення до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності* особи, діяльність якої зумовлює суїцидогенез, застосування до них інших заходів правового впливу (наприклад, позбавлення батьківських прав). Це можуть бути члени сім'ї, які чинять домашнє насильство, колеги по роботі, керівники, винні у внутрішньо-колективному мобінгу або створенні неправомірних умов праці (пов'язаних, наприклад, із систематичним вимаганням неправомірної вигоди, поборами тощо) і т.п.

Першочергове завдання, в цьому аспекті, перш за все, вбачається нами в удосконаленні діяльності методик діяльності підрозділів Національної поліції щодо запобігання та припинення насильства в сім'ї. Практика наочно засвідчує, що існуючі підходи не відповідають характеру, ступеню суспільної небезпечності цього негативного феномену, не передбачають можливості реагування на більшість супутніх його проявів і наслідків відтворення. Йдеться, зокрема, про те, що більше 90 % всіх жертв доведення до самогубства фактично випадають з кола превентивного (в тому числі й віктимологічного) впливу, який багато в чому виявляє спільні грані зі спеціально-кримінологічною превенцією суїциду. Як засвідчив аналіз та узагальнення зібраних нами експертних оцінок 24 начальників секторів превентивної діяльності та ювенальної превенції відділень поліції ГУНП України у Кіровоградській, Харківській, Херсонській та Івано-Франківській областях чи не єдиними засобами впливу на осіб, які чинять насильство в сім'ї зостається захисний припис та постановка

на профілактичний облік, ефективність яких є надто низькою;

4) *переорієнтування функціонування групи осіб деструктивної спрямованості*. Для цього необхідно: а) організувати цілеспрямований вплив на лідера такої групи з метою переконання чи схилення його в інший не заборонений законом спосіб до припинення антисуспільної практики в групі, переорієнтування її на зайняття іншим суспільно корисним видом діяльності (спортом, працею тощо); б) зміна лідера групи, в тому числі й шляхом цілеспрямованої його дискредитації (в тому числі й через поширення дезінформації з дотриманням вимог безпеки) та/або впровадження нового члена з більш потужними та привабливими для інших учасників групи лідерськими якостями суспільно-позитивної спрямованості.

5) *дезінтеграція соціальної групи, діяльність в якій генерує суїцидогенні стани особи (осіб)*: ініціювання припинення шлюбних відносин, звернення до суду про визнання діяльності релігійної організації незаконною та її припинення, притягнення до кримінальної відповідальності лідерів та активних членів тоталітарних сект за ст. 181 КК України.

Окремо зауважимо на проблемі припинення діяльності на території України осередків (чи їх окремих елементів) терористичних організацій, що здійснюють вербування членів для вчинення терактів, в тому числі й за межами нашої держави. Йдеться, перш за все, про діяльність терористичної організації «Ісламська держава» та рекрутування нею кандидатів у терористи-смертники й інші категорій злочинців – учасників терористичної організації. В цьому аспекті слід зауважити, що основними об'єктами спеціального оперативного супроводження та профілактичного впливу є іноземна студентська молодь вищих навчальних закладів міст Києва та Харкова, окремі маргінальні представники мусульманської спільноти, а також мігранти-транзитери з колишніх республік СРСР. Зазначений напрям превентивної діяльності набуває особливої актуальності в контексті виконання Україною своїх зобов'язань у сфері протидії тероризму перед міжнародною спільнотою,

а також безпекових зобов'язань в контексті євроінтеграційного поступу.

2. *Вилучення особи потенційного суїцидента з кризової ситуації, із конфліктних відносин:*

1) *тимчасове переміщення жертв насильства в сім'ї* до центрів медико-соціальної реабілітації, а також кризових та інших центрів психологічної допомоги і соціальної адаптації, що працюють на громадських засадах під патронатом ЮНІСЕФ, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна». Варто відмітити, що на початку 2016 року відбувається розгортання кампанії «Step Up!» («Крок вперед!») організацією WAVE – Women Against Violence in Europe (Жінки проти насильства в Європі). Протягом наступних двох років члени мережі лобюватимуть права жінок, які пережили насильство, і їх дітей, з метою отримання підтримки і захисту¹. Вважаємо, органам та підрозділам Національної поліції, відомчим навчальним закладам системи МВС необхідно включитися в цю програму за кількома напрямками:

а) навчання курсантів вищих навчальних закладів системи МВС методикам і тактиці виявлення жертв насильства в сім'ї, втручання в кризові ситуації та надання комплексної правової, організаційної та психологічної допомоги;

б) поширення серед практичних підрозділів Національної поліції європейського досвіду припинення насильства в сім'ї та поводження з його жертвами через: організацію підвищення кваліфікації, методичних семінарів, внесення змін та доповнень до відомчих нормативно-правових актів, що регламентують роботу підрозділів превентивної діяльності, ювенальної превенції;

в) поєднання на науковій кримінологічній основі діяльності щодо виявлення, індивідуального прогнозування, запобігання та припинення насильства в сім'ї, суїцидів та агресивно-насильницьких злочинів у побуті. З цією метою

---

¹ Мережа WAVE Women Against Violence in Europe (Жінки проти насильства в Європі) запускає кампанію Step up! (Крок вперед!) / Громадська організація «Ла Страда-Україна» URL: http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_586.html.

варто розширити критерії та безпосереднє компонування профілактичних обліків, що ведуться службами превентивної діяльності та ювенальної превенції підрозділів Національної поліції. До таких критеріїв мають бути віднесені: жінки – жертви насильства в сім'ї, чоловіки – жертви насильства в сім'ї; окремо – діти та особи похилого віку, які стали жертвами насильства в сім'ї. Метою формування та ведення таких обліків має є комплексне сервісно-поліцейське супроводження осіб, кримінологічно значущі риси яких перебувають на перетині кількох соціально-групових характеристик: суїцидогенних, віктимогенних, криміногенних. Таким чином, досягатиметься комплексний, узгоджений та послідовний вплив на систему відносин, в яких відбувається суїцидогенез, поєднаний із генезою злочинної поведінки як щодо суїцидента, так і з його боку. Конкретний зміст сервісно-поліцейського супроводження визначається обліковою категорією, індивідуальною специфікою криміногенно-суїцидогенної ситуації та передбачає застосування всього спектру юрисдикційних (примусових), організаційних, виховних, комунікативних (щодо налагодження та використання продукту взаємодії поліції, закладів освіти, охорони здоров'я, служб у справах дітей, громадських організацій, муніципалітету тощо) та інших заходів;

2) вилучення особи з мікросоціальної групи особистісно-деструктивної спрямованості: найближчого побутового оточення (кола друзів), нетрадиційної релігійної групи, деструктивної секти. Методи вилучення: компрометування членів групи; обґрунтована критика ідеологічних засад, принципів, можливостей та перспектив її діяльності; дезінформація; притягнення до юридичної відповідальності (за наявності до того підстав) як потенційного суїцидента-злочинця, суїцидента-жертви, так і інших членів груп для припинення внутрішньо-групового деструктивного впливу; спільна робота батьків, соціальних служб, поліції щодо вилучення неповнолітнього з деструктивних мікросоціальних груп. Щодо останнього – позитивним є досвід роботи системи ювенальної юстиції Сполучених Штатів Америки, в якій діє програма сприяння соціальній реадaptaції сімей з дев'янтними дітьми. Для таких сімей розроблена система пре-

ференцій в отриманні житла (іпотечних кредитів на пільгових умовах), а також працевлаштування, влаштування на навчання при їх переїзді до іншого місця проживання задля розриву негативних зв'язків дитини з його соціальним оточенням за колишнім місцем проживання;

3) *ініціювання розірвання з особою трудових відносин*, участь у яких генерує суїцидогенні стани. Особливо це стосується професій, що характеризуються сильним психофізіологічним навантаженням: військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, лікарі.

3. *Корекційна інтервенція*, що полягає у наданні цілеспрямованої медичної, в тому числі й психіатричної та психологічної допомоги потенційному суїциденту. На практиці часто доводиться мати справу з небажанням особи отримувати таку допомогу, запереченням її значення та необхідності. В таких ситуаціях поліцейській служби превенції (колишні дільничні інспектори міліції) чи ювенальної превенції (колишньої кримінальної міліції у справах дітей), педагог навчального закладу, медичний працівник, інший спеціалізований суб'єкт запобігання суїцидам та злочинам має провести профілактичну комбінацію з метою схилення потенційного суїцидента до отримання фахової допомоги. Зміст таких комбінацій – суто індивідуальний та залежить від особистісних якостей суїцидента, джерел його психічної нерівноваги, депресії, колишніх чи існуючих (можливих) життєвих пріоритетів, цілей, широти та характеру його відносин з членами сім'ї, іншими близькими особами. Однак, не дивлячись на варіативність таких комбінацій, їх цілі та задачі є типовими: а) сприяння в усвідомленні суїцидентом наявності проблеми, що вимагає медичного, психологічного втручання; б) переконання у незавершеності справ особи, наявність потреби у ній в інших осіб, існування перспектив; в) забезпечення надання фахової медичної та психологічної допомоги.

Безпосередня ж медична, психіатрична та психологічна допомога передбачає застосування численних методів, серед яких добре себе зарекомендували:

а) психоаналітичні методи діагностики джерел тривожності особистості (за методиками, розробленими З. Фрейдом, К. Юнгом та їх послідовниками);

б) метод трансперсональної терапії С. Грофа, що полягає у гіпервентиляції легень через особливі дихальні вправи (т.зв. холотропне дихання). Ефективність застосування методу трансперсональної терапії у розв'язанні витіснених психічних та психологічних комплексів, депресивних станів, посттравматичного синдрому була доведена безпосередньо С. Грофом у вересні 2015 році, коли протягом двох тижнів у містах Дніпропетровську та Києві було проведено низку терапевтичних заходів з учасниками АТО;

в) метод Кує та аутогенне тренування для зниження рівня агресивності, емоційної напруженості. Його сутність зводиться до індивідуально програмованої сугестії, самонавіювання, що стимулює до особистісної ревізії кризових станів, переоцінки факторів життєдіяльності та значення особистості, формування життєвих перспектив;

г) метод прогресивної релаксації, що полягає у комплексі вправ, спрямованих на м'язово-нервове розслаблення, зниження загального тонуусу та емоційній стабілізації;

д) медикаментозна підтримка, яка в залежності від конкретних станів та особливостей поведінки може включати в себе виключний прийом або комбінування препаратів фармакологічних груп транквілізаторів, антидепресантів, нейролептиків, психостимуляторів.

4. *Віктимологічна профілактика щодо осіб, поведінка яких є чинником суїцидогенезу інших осіб.* Як слушно зазначає О. М. Литвинов, у сучасних кримінологічних дослідженнях не можна не враховувати віктимологічний аспект протидії злочинності, адже він визначається суттєвою специфікою та істотно впливає на процеси формування та розвитку як внутрішньо-системних, так і зовнішніх зв'язків¹. Погоджуючись із вченим, зауважимо, що до кола

---

¹ Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. С. 391.

тих осіб, щодо яких слід організувати віктимологічний вплив в означеному контексті потрапляють:

а) члени сім'ї потенційного суїцидента, які вчиняють насильство в сім'ї. Частіше за все мова йде про фізичне, а також про психологічне насильство, яке практично не фіксується поліцією та на яке не відбувається реакції з боку спеціалізованих суб'єктів;

б) приватні кредитори, які обрали агресивну тактику повернення («вибивання») боргу в ситуації об'єктивної неспроможності боржника виконати свої зобов'язання;

в) керівники органів та підрозділів Національної поліції, підрозділів ЗСУ та Національної гвардії, серед підпорядкованого складу яких виявлено особу (осіб), що виявляють суїцидальні наміри, демонструють відповідну поведінку;

г) мешканці багатоквартирних газифікованих будинків, в під'їздах (корпусах) яких проживають особи з груп підвищеного суїцидального ризику.

Віктимологічна профілактика в цьому випадку зводиться до: 1) роз'яснення ризику стати жертвою насильницького злочину з боку потенційного суїцидента; 2) стимулювання до інформування органів поліції про наявність осіб, що входять до груп підвищеного суїцидального ризику; 3) роз'яснення тактики поведінки із потенційним суїцидентом задля запобігання, припинення розвитку його антисупільних рис, вирішення кризової ситуації у прийнятний для всіх сторін спосіб; 4) попередження про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства; 5) фізичний захист потенційної жертви у передбачені законом порядку та спосіб. Важливо також акцентувати на тому, що віктимологічна профілактика здійснюється одночасно із заходами впливу на потенційного суїцидента та має на меті, таким чином, організацію широкоформатної обструкції суб'єктивних та об'єктивних складових суїцидогенної ситуації.

Враховуючи суспільну небезпечність окремих способів самогубств, які становлять ідеальну сукупність зі злочинами (вибух побутового газу в багатоквартирному будинку, стрибання з висоти зі створенням ризику травмування сторонніх осіб, ініціювання пригод на транспорті (дорожньо-транспортних пригод, авіакатастроф тощо)) та з метою

запобігання загрозам громадській безпеці, життю та здоров'ю людей, власності, доцільно поставити питання про можливість використання в Україні швейцарського досвіду функціонування центрів сприяння суїцидам. Так, у Швейцарії кожен п'ятий добровільний відхід з життя відбувається за участю організацій «Dignitas» або «Exit», які спеціалізуються на наданні кваліфікованої підтримки тим, хто, як правило, за медичними показаннями, має намір вчинити самогубство. Швейцарське законодавство допускає медичне і психологічне супроводження при самогубстві в тому випадку, якщо сама дія щодо припинення життя буде здійснена пацієнтом, а лікар-асистент не має прямої зацікавленості в його смерті. При цьому самогубство за участю лікарів-асистентів вважається допустимим, якщо попередньо вжито всіх заходів для надання особам, які виказали суїцидальний намір психіатричної та іншої допомоги¹.

Розуміємо, що, порушуючи вказане питання, ми зачіпаємо коло проблем, які традиційно розглядаються у площині кримінально-правової, морально-етичної, філософської думки і пов'язані з тлумаченням змісту права людини на життя, моментами його початку та закінчення, евтаназією і т.п. Але, не втягуючись до дискусії із зазначених питань (відповідь на них не лежить на поверхні, що не дозволяє нам в межах цієї роботи звернутися до детального аналізу), викладемо кілька аргументів «за» та «проти» запровадження подібного досвіду в Україні. Перед цим зауважимо, що йдеться не про евтаназію, тобто пасивне чи активне сприяння лікарями у реалізації рішення пацієнта (невиліковно хворої людини) або його родичів про припинення роботи підтримуючих життєдіяльність апаратів чи введення «смертельної ін'єкції». Швейцарська практика сприяння суїцидів стосується широкого кола осіб, які не мають невилікового захворювання, а стали на шлях самогубства з психологічних та/або психічних причин. Найчастіше – це депресивні розлади. «Dignitas» та «Exit» – приватні фірми,

---

¹ О'Дза К. Профилактика суицида : упущенные возможности ? SWI URL: <http://www.swissinfo.ch/rus/%D0%BD%D0%B0-%D0%B3%D1%80%D0%B0%>.

які не спеціалізуються на наданні медичних послуг. Це – звичайна, неспеціалізована, сфера послуг, на яку, до речі, прямої заборони в Основах законодавства України про охорону здоров'я¹ немає.

Приймаючи до уваги викладене, можемо навести такі *аргументи на користь* запровадження (легалізації, детальної правової регламентації) в Україні діяльності приватних центрів сприяння самогубствам:

- мінімізація ризиків громадській безпеці, життю і здоров'ю, власності громадян від вчинення самогубств суспільно небезпечними способами. Враховуючи особливості психологічного механізму обрання таких способів (прагнення до генералізації моральної відповідальності за самогубство), звернення суїцидента до відповідного центру забезпечить йому можливість отримання психологічної підтримки, супроводження, а також безболісного способу уходу з життя;

- певне звуження можливостей інсценування вбивств під самогубства. Йдеться, перш за все, про випадки вбивств на замовлення за політичними, бізнесовими чи пов'язаними з ними мотивами. Прикладів таких смертей, які офіційно кваліфікувалися як самогубства, однак залишали по собі багато питань з огляду на його спосіб, вельми багато. Діяльність же центрів сприяння самогубствам природно викликатиме питання про причини не звернення туди загиблого (особливо за наявності у нього умовно значного прижиттєвого статку) та змусить працювати органи досудового слідства за додатковою версією;

- забезпечення можливості (свободи) на «смерть з гідністю», концепція якої розвинена в деяких країнах англосаксонської правової сім'ї та пов'язана з небажанням суїцидента доставляти клопіт оточуючим від свого вчинку.

Разом з тим, не можна й не висловити *аргументи проти* запровадження подібних центрів:

---

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 року № 2801-XII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

- зростання інтенсивності поширення атитюдів самогубств, що є фактором відтворення суїцидальності;

- поява ризику використання послуг центрів сприяння самогубств для вчинення вбивств, інсценованих під суїциди. Особливо гостро ця проблема може постати щодо самотніх осіб похилого віку і які мають об'єкти нерухомості;

- комерційна основа діяльності центрів сприяння самогубствам зумовить існування фінансового бар'єру на отримання їх послуг та, враховуючи соціально-демографічну структуру суїцидальності, з великою часткою вірогідності не призведе в Україні до активного користування подібними послугами основними категоріями суїцидентів;

- невідповідність такого кроку світоглядним засадам стратегії протидії суїцидальності, її ліберально-гуманістичному світоглядному базису;

- етико-правова неможливість на законодавчому рівні сприяти поширенню тих практик, які в українському суспільстві визнаються аморальними, засуджуються переважною в ньому християнською етикою. Окрім іншого запровадження подібних установ може перетворити України на один з центрів «суїцидального туризму», принаймні в Європі.

Зіставлення аргументів «за» та «проти» легалізації діяльності центрів сприяння самогубствам дозволяє зробити висновок, *про неможливість та недоцільність такого кроку як з суто кримінологічних, так і з етичних міркувань.* Таким чином, індивідуальна безпосередня превенція суїцидів не може ґрунтуватися на поширенні їх практик. Це алогічно.

Звертаючись до *постсуїцидальної превенції*, зауважимо, що її мета частково збігається із суїцидологічною поственцією. Під останньою, зазвичай, розуміють заходи запобігання повторенню акта аутоагресії, а також попередження розвитку посттравматичних стресових розладів у суїцидента та його оточення. Задачі поственції полягають у полегшенні процесу пристосування до реальності у суїцидента, зменшенні ступеню зараженості суїцидальної поведінки, а також в оцінці та ідентифікації факторів ризику

повторного суїциду¹. Відтак, зміст поственції зумовлюється, переважно, специфікою психологічних станів особи, яка вчинила суїцидальну спробу, а також комбінацією об'єктивних факторів суїцидогенезу.

В суїцидології виділяють чотири типи постсуїцидальних станів: 1) *критичний*, коли конфлікт втратив актуальність. Суїцидальні тенденції відсутні; 2) *маніпулятивний*, за якого актуальність конфлікту зменшилась, проте, відбулось це за рахунок впливу суїцидальної дії. Суїцидальних тенденцій постсуїциду немає. Зберігається висока вірогідність того, що в майбутньому при вирішенні конфліктів суїцидент буде застосовувати цей спосіб скоріше демонстративного характеру з метою шантажу; 3) *аналітичний*. Конфлікт актуальний, характерним є каєття за замах. Можливий рецидив, але вже з високою вірогідністю летальних наслідків; 4) *суїцидально-фіксований*: конфлікт залишається актуальним, причому характерним є збереження суїцидальних тенденцій. Ставлення до суїциду позитивне².

Цілком зрозуміло, що із перелічених постсуїцидальних станів особистості кримінологічний інтерес представляють останні три. Але не самі по собі, адже кримінологічний зміст постсуїцидальної превенції децю інший за суїцидологічну поственцію (хоча в значній мірі вони і збігаються). Значення, зокрема, має також і те, чи вчинив суїцидент злочин і чим, власне, безпосередньо було детерміноване самогубство та його зв'язок із подією злочину. Іншими сло-

---

¹ Дольто Ф. На стороне подростка. Екатеринбург : Рама Паблшинг, 2010. С. 79; Самарский Д. О., Фрондзей С. Н. Технологии социальной работы с подростками суицидентами в России и зарубежом. URL: <http://www.scienceforum.ru/2013/240/3087>

² Максимова Н. А. Методичні рекомендації з організації та проведення заходів до Всесвітнього дня запобігання суїциду. URL: https://www.google.com.ua/URL?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi46a_6robNAhVikiwKHUQkAQ4QFggdMAA&URL=http%3A%2F%2Fkristti.com.ua%2Fupload%2Ffile%2F-new-%2Fmetod_recomendacii%2Fmetod.rekom_suicid.doc&usg=AFQjCNFmldr5_51djEi-wPW_-zeI7dOMFEA&bvm=bv.123325700,d.bGg

вами: кримінологічна постсуїцидальна превенція має сенс в тому випадку, коли прогнозовані траєкторії індивідуальної суїцидальної поведінки перетинаються з кримінальними, в тому числі й по відношенню до суїцидента. Відтак, як і в безпосередній превенції в постсуїцидальній на перше місце в організаційному аспекті виходить індивідуальний кримінологічний прогноз. Його підставами є:

1) знання про особу, яка вчинила суїцидальну спробу: досвід соціально корисної діяльності, участі у бойових діях, кримінальний та, зокрема, тюремний досвід, інші її характеристик, відповідно до карті суїцидального ризику;

2) знання про кримінологічно значущі параметри мікросоціального середовища суїцидента: кількість членів сім'ї, їх вік, способи життєдіяльності (ведення паразитичного способу життя чи зайнятість соціально корисною працею тощо), схильність до злочинної чи віктимної поведінки, вчинення насильства в сім'ї, конкретного його виду, інтенсивності та тривалості, наявності фінансової залежності, захворювань тощо;

3) вид суїцидальної спроби (за класифікаціями, прийнятими в психології, суїцидології), її спосіб та фактичні наслідки для фізичного та психічного здоров'я суїцидента.

Відтак, методика кримінологічної постсуїцидальної превенції передбачає послідовне здійснення таких заходів:

- *виявлення осіб, які вчинили суїцидальну спробу.* Як зазначалося нами в попередньому розділі цієї монографії, рівень латентності суїцидальних спроб дуже високий, а облік останніх централізовано не провадиться. Не складає, хіба що, труднощів у виявленні таких спроб в місцях не-свободи. Режим та здійснення постійного контролю за місцем перебування особи, її станом забезпечують можливість оперативного та повного реагування на суїцидальну спробу. Але поза їх межами така оперативність і повнота реагування втрачається через об'єктивні причини. У зв'язку з цим на працівника поліції покладається складне завдання, виконання якого може бути успішно реалізовано виключно у тісній співпраці з населенням території обслуговування, педагогічним складом навчальних закладів, закладів охорони здоров'я;

- збирання прогностичної інформації за наявності відповідних підстав здійснюється в порядку, передбаченому законами України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про попередження насильства в сім'ї», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінальним процесуальним кодексом України;

- формування індивідуального кримінологічного прогнозу імовірності вторинного суїциду та/або кримінальної активності, пов'язаної з ним;

- застосування комплексу заходів втручання за трьома основаними напрямками в межах втручання в кризову ситуацію, припинення її розгортання, вилучення особи із такої ситуації, віктимологічна профілактика, корекційна інтервенція. Загальна характеристика кожної з груп цих заходів надана вище та не має принципових, змістовних відмінностей на стадії постсуїцидальної превенції. Разом з тим, специфіка останньої вимагає: а) вищої інтенсивності дій; б) застосування комплексних методик налагодження та підтримання каскаду соціальних зв'язків суїцидента. В цьому аспекті добре себе зарекомендувала методика CRM (continuing relationship maintenance – підтримання тривалих відносин), розроблена та апробована Літманом та Уолдом. Відповідно до цього методу консультант (суб'єкт соціально-психологічного супроводження) вступає в контакт з людиною, яка вчинила спробу суїциду, і намагається підтримувати з ним постійний взаємозв'язок. Таким чином, досягається ряд цілей: зменшення почуття самотності, більш задовільні інтимні взаємини, менше депресії і більше довіри до допомоги громади¹.

В кримінологічному ж аспекті методика CRM цілком може бути взята «на озброєння» службою превентивної діяльності Національної поліції. Модифікований її варіант повинен передбачати *постсуїцидальне сервісно-поліцейське супроводження* з інтегративними функціями щодо запобігання повторної суїцидальної спроби, а також віктимізації, криміналізації особи суїцидента, віктимологі-

---

¹ Самарский Д. О., Фрондзей С. Н. Технологии социальной работы с подростками суицидентами в России и зарубежом. URL: <http://www.scienceforum.ru/2013/240/3087>.

чної профілактики щодо тих осіб, які потенційно можуть стати жертвою злочинів з боку суїцидента. Цілком зрозуміло, що реалізація цієї пропозиції вимагає внесення змін до правового регулювання діяльності поліції. Як робочий варіант таких змін можемо запропонувати проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо удосконалення деяких сервісних функцій Національної поліції» (див. додаток 3). Загалом же організаційно-правове, інформаційно-аналітичне, методичне забезпечення цієї діяльності вимагає окремої наукової уваги в межах монографічного дослідження;

- зниження ступеню впливу суїцидального досвіду на членів сім'ї суїцидента, зокрема, на дітей. Розгортання означеного впливу, як обґрунтовувалося нами вище, описується аналітичною схемою теорії інтеракції та ґрунтується на інформаційній причинності. Відтак, діти з сімей, в яких один з членів вчинив суїцидальну спробу підлягають віднесенню до категорії профілактичного обліку та вимагають оперативного вжиття комплексу заходів щодо блокування доступу до правдивої інформації про вчинену спробу самогубства, надання психологічної допомоги та супроводження, в тому числі й за місцем навчання.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії суїцидальності знаходяться у нерозривному зв'язку. Системність та послідовність реалізації превентивного впливу на кожному з рівнів його організації підпорядкована проактивному підходу комплексної властивості, що поєднує у собі випереджаючий антикримінальний (в тому числі й віктимологічний) та антисуїцидальний вплив на особу суїцидента та її соціальне оточення. Важливо також акцентувати й на тому, що ефективність спеціально-кримінологічної та індивідуальної превенції залежить від їх структурно-функціональної інклюзивності в систему протидії суїцидальності загальносоціального порядку. Інтегрованість локальних превентивних заходів і комбінацій до єдиної стратегічної платформи є невід'ємною умовою забезпечення ефективності діяльності щодо нейтралізації (послаблення дії) факторів суїцидальності як фонового для злочинності явища в Україні.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження містить теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що виявляється у здійсненні комплексної кримінологічної характеристики суїцидальності як фонового для злочинності явища та формуванні науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо протидії їй. Основні висновки полягають у такому:

1. Під фоновими для злочинності явищами запропоновано розуміти форму соціальної девіантності, що виражається у масових, статистично стійких проявах незлочинної аморальної поведінки (діяльності), яка відображає особистісні деформації, а також дію видових (групових) суспільних протиріч, здатних детермінувати вчинення окремих злочинів та злочинність в цілому.

2. Наведено додаткові аргументи на користь застосування діяльнісного підходу у кримінологічних дослідженнях. З урахуванням його положень, а також специфічних гносеологічних задач, що впливають з кримінологічної предметної сфери пізнання, здійснено критичний аналіз соціологічного, психологічного, клінічного (психіатричного), філософського, теологічного підходів до визначення поняття суїциду. Відстоюється думка про доцільність оперувати комплексним, інтегративним підходом, застосування методологічних настанов якого дозволило сформулювати авторську дефініцію суїциду: це різновид аморальної діяльності людини, метою якої є припинення власного життя, що характеризується усвідомленим, вольовим (керованим, бажаним) характером, проявляється як результат складної взаємодії зовнішніх психотравмуючих факторів та особистісних якостей суб'єкта такої діяльності і тягне за собою його смерть.

Під суїцидальністю запропоновано розуміти різновид масових, стійких соціальних практик щодо аморального усвідомленого, вольового позбавлення себе життя части-

ною населення. Відстоюється думка про те, що саме суїцидальність є фоновим для злочинності явищем. На підставі емпіричного дослідження обґрунтовується масовість, статистична стійкість, аморальність суїцидів, а також відображення в одиничних їх проявів особистісних деформацій, що можуть мати криміногенне значення.

3. Доведено, що суїцидальність характеризується стійкими зв'язками із агресивно-насильницькою злочинністю. Зокрема, з використанням аналізу динамічних рядів та математичного інструментарію обчислення лінійної кореляції Пірсона встановлено наявність сильної позитивної кореляції між суїцидальністю та вбивствами (коефіцієнт кореляції протягом 35-річної ретроспективи – 0,7574), тяжкими тілесними ушкодженнями (коефіцієнт кореляції протягом 16-річної ретроспективи – 0,7708), зґвалтуваннями – (коефіцієнт кореляції протягом 16-річної ретроспективи – 0,7953), хуліганствами (коефіцієнт кореляції протягом 16-річної ретроспективи – 0,8822). На підставі отриманих даних, а також аналізу природи зазначених злочинів агресивно-насильницької спрямованості, аргументується спільність окремих груп детермінант між ними та суїцидальністю. Відтак, обґрунтовується, що кримінологічне дослідження суїцидальності здатне виконати сигнальну функцію щодо: а) виявлення, описання та пояснення факторів відтворення соціального феномену насильства як такого, в тому числі і його кримінальних проявів; б) ефективності соціального управління загалом та кримінологічної практики загальносоціального рівня реалізації, зокрема.

4. Моделювання проекції складових механізму суїцидальної поведінки на елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки надало змогу виділити дві ситуації їх кримінологічно значущого поєднання: 1) особистість злочинця та суїцидента співпадають; 2) особистість злочинця та суїцидента не співпадають.

В межах першої модельної ситуації виділено, описано та проаналізовано такі аспекти поєднання (взаємодоповнення) елементів двох вказаних механізмів: а) «ідеальна сукупність» суїциду і злочину; б) суїцидальна активність як

особистісний чинник індивідуальної злочинної поведінки;
в) суїцид як посткримінальна поведінка.

В межах другої модельної ситуації виділено такі кримінологічно значущі аспекти: а) суїцидальна поведінка як елемент криміногенної ситуації в механізмі індивідуальної злочинної поведінки; б) суїцид як результат злочину: чи-то як суспільно небезпечний його наслідок, чи-то як віддалений результат злочинної поведінки, що не охоплюється об'єктивною стороною складу злочину.

5. Проаналізовано рівень та динамку суїцидальності як фонового для злочинності явища в Україні. Встановлено індекс суїцидальної активності у 2015 році, який становив 17,9 самогубств на 100 тис. населення. З 2000 року спостерігається поступове зниження кількості самогубств. Яскраво вираженою ця тенденція є протягом 2000–2007 рр. Надалі, з 2010 по 2013 рік включно, слідує етап стабілізації, а з 2014 року закладаються основи тенденції до суттєвого зниження рівня та індексів суїцидальної активності.

Встановлено, що ідентичною є й динаміка самогубств, відображена у відносних величинах – індексах суїцидальної активності. Зокрема, так само з 2000 й до 2007 року відбувалося зниження вказаного показника, а, починаючи з 2010 року, також спостерігається планомірне зростання аж до 2013 року, а протягом 2014–2015 рр. – суттєве зниження.

Динаміка абсолютних показників відтворення суїцидальності протягом 16-річного періоду вирізняється суттєвим негативним абсолютним приростом, обчислений базисним методом. Найменші його показники фіксуються саме у 2014 та 2015 рр. і складають -6,7 та -7 тис. суїцидів відповідно по відношенню до базового 2000 року. Середньорічний абсолютний приріст обчислений вказаним методом складає -4,6 тис., що слід в цілому оцінити позитивно у контексті досліджуваної ретроспективи. Але при цьому варто, все ж таки, говорити про три умовні періоди динамічних коливань: перший – 2000–2009 рр., другий – 2010–2013 рр., третій – 2014–2015 рр.

Низхідний тренд першого виділеного періоду відтворення суїцидальності за період 2000–2009 рр., пояснено певною стабілізацією макроекономічних показників в держа-

ві у порівнянні з катастрофічними явищами в економіці 90-х років минулого сторіччя, поліпшенням, у зв'язку з цим, соціально-психологічного клімату, розширення кола та інтенсивності соціально корисних зв'язків знано більшої кількості населення. Крім того, звернено увагу також й на певну зміну у структурі соціально активних прошарків на користь більш молодого покоління, не обтяженого психологічними травмами аномійного походження пострадянського зразку.

Середньорічне значення темпу приросту в інтервалі 2006–2013 роки по відношенню до базового 2000 року складає 35,7 %. Натомість в інтервалі 2000–2005 роки аналогічний показник складає 17,9 %. Акцентовано увагу на тому, що фінансова криза не вплинула на загальну тенденцію зниження суїцидальної активності, що свідчить про відсутність жорсткого зв'язку між феноменом самогубств та економічними протиріччями. Протягом 2010–2013, а також 2014–2015 рр. вплив на показники динаміки суїцидальності чинять фактори міграції, суспільно-психологічної напруженості, проведенням антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Відмічаються сезонні коливання суїцидальності. Пік суїцидальної активності припадає на весняний та осінній пори року. Найбільша кількість самогубств та суїцидальних спроб припадає на періоди переходу зимового часу на літній і навпаки (протягом тижня після відповідної дати).

Встановлено, що латентність суїцидальності складає близько 37 %, а її чиста ціна – приблизно 300 млн. грн. щороку.

6. Соціально-демографічна структура суїцидальності відображає переважання серед самогубців осіб чоловічої статі (82,5 %), неодружених (61 %). Усереднені дані за період 2000–2015 рр. щодо вікового розподілу суїцидентів такі: 1) 40–49 років – 22 %; 2) 50–59 років – 17,2 %; 3) 30–39 років – 15,8 %; 4) 60–69 років – 15,5 %; 4) 20–29 років – 12,4 %; 5) 70–79 років – 9,3 %; 6) 10–19 років – 3,9 %; 7) 80 років і старше – 3,2 %; 8) молодше 10 років – 0,05 %. При цьому спостерігається тенденція до зростання суїцидальної активності дітей

та молоді порівняно зі старшими віковими групами, структура яких лишається відносно сталою.

Соціально-рольова характеристика суїцидентів виявляє, що більшість із них (53 %) – непрацюючі особи працездатного віку. 22 % – непрацюючі особи пенсійного віку, 20 % – працюючі особи, 5 % – учні загальноосвітніх шкіл, коледжів та вищих навчальних закладів. Серед працюючих осіб переважають професії з надмірним фізичним, психоемоційним навантаженням та низьким рівнем матеріального і соціального забезпечення – військовослужбовці, правоохоронці, лікарі, державні службовці.

Найпоширенішими злочинами, внаслідок яких їх жертви вчиняють суїциди є: доведення до самогубства – 93 %, зґвалтування – 3,5 %, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 1,5 %, примушування до вступу в статевий зв'язок – 1 %, загальнокримінальні корисливі злочини (шахрайство, вимагання) – 0,5 %, незаконне позбавлення волі – 0,3 %, інші (грубе порушення законодавства про працю, невиконання судового рішення та ін.) – 0,2 %. 67 % потерпілих від доведення до самогубства – неповнолітні, переважно чоловічої статі.

Близько 60 % всіх суїцидентів страждали на алкогольну залежність. З них – 90 % чоловіки, 10 % – жінки. Біля 32 % суїцидентів страждали на психічні розлади.

7. Індекс суїцидальної активності серед сільського населення складає близько 26,5 самогубств на 100 тис., а міського – 17,6. За узагальненими даними за період 2000–2013 рр. серед областей нашої держави найвища суїцидальна активність традиційно спостерігалась в Одеській (22,4 суїциди на 100 тис. населення), Луганській (21,8), Дніпропетровській (21,5), Донецькій (21,3), Чернігівській (21) областях та АРК (21). Найнижча – у Львівській (6,1), Тернопільській (9), Івано-Франківській (10,3), Чернівецькій (11,6), Закарпатській (12,7). Протягом 2014–2015 рр. найвищий індекс суїцидальної активності відмічається в Одеській (22,4 самогубства на 100 тис. населення), Київській (22), Чернігівській (21,8) Кіровоградській (21,6), Сумській (21,2), Дніпропетровській (20,7), Полтавській (20,7), Запорізькій (20,6) та Херсонській (20,6) областях. Найнижчий – у Львівській

(6,4), Тернопільській (9,1), Івано-Франківській (9,8), Чернівецькій (10,1), Закарпатській (11,3) та Волинській (13,6).

8. Надано типологічну кримінологічну характеристику суїцидентів. Критеріями типізації визначено такі: 1) спрямованість суїцидогенно-криміногенної десоціалізації особистості; 2) характер зв'язку між предикатним злочинном та суїцидом; 3) особливості кримінальних форм акту суїциду; 4) морально-психологічні риси суїцидента-злочинця; 5) стан психічного здоров'я суїцидента та наявність в нього невропатологій; 6) переважаючий зовнішній фактор суїцидогенезу. На їх підставі виділено та охарактеризовано 22 типи й 10 підтипів суїцидентів.

Розроблено та обґрунтовано групу підвищеного суїцидогенного ризику, до якої віднесено: військовослужбовців, поліцейських, лікарів (зокрема, стоматологів, психіатрів); безробітних чоловіків у віці 18–25 та 40–59 років; демобілізованих військовослужбовців – учасники АТО; засуджених, віком 25-35 років, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за насильницькі злочини, мають дві і більше судимостей, інтроверти; біженці, внутрішньо переміщені особи; представники сексуальних меншин; жінки та діти – жертви насильства в сім'ї; жертви мобінгу у трудовому або навчальному колективах; хворі на тяжкі та/або прогресуючі хвороби (ВІЛ-СНІД, розсіяний склероз і т.п.).

9. Наведено додаткові аргументи на користь оперуванні інтегративним підходом у дослідженні детермінації суїцидальності, що поєднує в собі на компліментарній основі гносеологічні елементи біолого-природничого, психологічного, соціально-економічного, соціологічного напрямів пошуку причин та умов самогубств. В результаті виділено та охарактеризовано дві групи факторів суїцидальності: об'єктивні та суб'єктивні. Серед об'єктивних – досліджено роль чинників природничого, соціально-економічного, соціально-психологічного (культурно-психологічного), правового та організаційно-управлінського характеру. В структурі суб'єктивних факторів самогубств акцентовано увагу на впливі ефектів соціально-психологічної дезадаптації особистості, психічних розладів, порушень обігу нейроме-

діаторів центральної нервової системи, алкогольної та наркотично обтяженості.

10. Відстоюється думка про те, що загальносоціальні заходи протидії саморуйнівній поведінці загалом та суїцидальності, зокрема, мають бути спрямовані на реінтеграцію особистості до соціально-динамічної структури, на розширення меж останньої, на ускладнення її внутрішньої, гуманістично упорядкованої, будови з одночасним зменшенням масштабів маргіналізації, що, зрештою, має сприяти і розширенню спектру діяльності, соціальної активності індивідів. Запропонована теоретична модель стратегії протидії суїцидальності.

Ціннісно-світоглядний компонент стратегії протидії суїцидальності розкривається через ідею та ідеологію гуманізму й людиноцентризму, що мають набути значення доміантного фактора організації та реалізації публічного управління на засадах соціального лібералізму у поєднанні з концепцією ненасильства. Орієнтуючий компонент стратегії представлений каскадом таких цілей: 1) актуалізація проблеми суїцидальності в публічній площині; 2) зняття «соціального табу» з проблеми психічного й психологічного здоров'я, послаблення таврування фахової психіатричної та психологічної допомоги; 3) формування єдиної керованої системи протидії суїцидальності; 4) зниження агресивного потенціалу населення; 5) створення умов для розкриття творчого конструктивного потенціалу людини, розширення сфери її потреб; 6) практичне утвердження цінності людської особистості.

11. Серед основних напрямів реалізації стратегії виділено такі: 1) інституціоналізація системи протидії суїцидальності; 2) оздоровлення населення, в тому числі розширення доступу до якісної паліативної, медичної допомоги, протезування; 3) популяризація заходів психогігієни серед широких верств населення; 4) розвиток та популяризація мережі кризових центрів та служб психологічної допомоги; 5) підготовка спеціалізованих кадрів для таких центрів і служб; 6) блокування поширення атитюдів насильства й агресії у засобах масової інформації та комунікації; 7) зниження можливостей практикування саморуйнівної поведі-

нки; 8) скорочення безробіття, сприяння зайнятості, розвиток інституту культурного дозвілля, спорту; 9) розгортання політики примирення й толерантності, в тому числі й в контексті перехідного правосуддя в Україні; 10) підвищення ефективності юрисдикційної діяльності щодо реагування на правопорушення, пов'язані з детермінаційним комплексом суїцидальності.

В результаті планоїрної та системної реалізації стратегії протидії суїцидальності очікується створення цілісної системи протидії суїцидальності, зниження агресивного потенціалу населення, зростання рівня терпимості у міжгрупових відносинах, зміцнення стану психічного здоров'я, зниження рівня самогубств та агресивно-насильницьких злочинців, сприяння утвердженню ліберально-гуманістичного світогляду в українському суспільстві.

12. Доведено, що змістовно спеціально-кримінологічні заходи протидії суїцидальності мають бути націлені на досягнення цілей і виконання задач ранньої превенції суїцидів. В них втілюється проактивний підхід, покликаний забезпечити випереджаючий комплексний превентивний вплив. Серед груп таких заходів виділено, описано та пояснено такі: 1) розроблення системи психодіагностичної діяльності у цільових групах; 2) запровадження системи кримінологічного моніторингу стану суїцидальності та заходів протидії їй; 3) реформування системи громадського контролю за місцями несвободи; 4) удосконалення профілактично-пошукової діяльності служб Національної поліції; 5) удосконалення профілактично-пошукової діяльності підрозділів соціально-психологічної роботи установ виконання покарань та слідчих ізоляторів щодо виявлення та профілактичного обліку засуджених (утримуваних під вартою), що відповідають критеріям підвищеного суїцидального ризику.

13. Обґрунтовується доцільність диференціації індивідуальних заходів запобігання самогубствам на дві групи: безпосередня та постсуїцидальна кримінологічна превенція. Заходи безпосередньої превенції мають на меті припинення суїцидальної мотивації. В залежності від джерел стимуляції останньої, а також варіативності конкретних

життєвих ситуації виділено та проаналізовано такі групи заходів: 1) сприяння у припиненні кризової ситуації через деструктивну зміну зовнішніх умов її генези та/або через внутрішні перетворення системи відносин її суб'єктів; 2) вилучення особи потенційного суїцидента з кризової ситуації, конфліктних відносин; 3) корекційна інтервенція; 4) віктимологічна профілактика.

Здійснено аналіз зарубіжного досвіду функціонування центрів сприяння самогубствам та обґрунтована недоцільність його імплементації до системи протидії суїцидальності в Україні, що пояснено: а) ризиками зростання інтенсивності поширення атитюдів самогубств; б) ризиками використання послуг центрів сприяння самогубств для вчинення вбивств, інсценованих під суїциди; в) невідповідністю такого кроку світоглядним засадам стратегії протидії суїцидальності; г) етико-правовою неможливістю на законодавчому рівні сприяти поширенню аморальних практик тощо.

14. Методика кримінологічної постсуїцидальної превенції передбачає послідовне здійснення таких заходів: 1) виявлення осіб, які вчинили суїцидальну спробу; 2) збирання прогностичної інформації про суїцидента та його соціальне оточення; 3) формування індивідуального кримінологічного прогнозу імовірності вторинного суїциду та/або кримінальної активності, пов'язаної з ним; 4) застосування комплексу заходів втручання за трьома основаними напрямками в межах втручання в кризову ситуацію, припинення її розгортання, вилучення особи із такої ситуації, віктимологічна профілактика, корекційна інтервенція; 5) заходи, спрямовані на зниження ступеню негативного впливу суїцидального досвіду на членів сім'ї суїцидента, зокрема, на дітей. Надана характеристика кожній з цих груп.

На підставі аналізу досвіду використання методики CRM в зарубіжних країнах, запропоновано впровадження в діяльність служб превентивної діяльності Національної поліції інституту постсуїцидального сервісно-поліцейського супроводження. Останнє матиме інтегративні функції щодо запобігання повторної суїцидальної спро-

би, а також віктимізації, криміналізації особи суїцидента, віктимологічної профілактики щодо тих осіб, які потенційно можуть стати жертвою злочинів з боку суїцидента. Розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо удосконалення деяких сервісних функцій Національної поліції» задля забезпечення правового регулювання постсуїцидального сервісно-поліцейського супроводження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авіакатастрофи, що сталися з вини пілотів-смертників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1060538-aviakatastrofi-scho-stalisya-z-vini-pilotiv-smertnikiv.html>.
2. Айзенк Г. Ю. Психология : Польза и вред. Смысл и бессмыслица. Факты и вымысел / Г. Ю. Айзенк ; Пер. В. В. Гуриновича. – Мн. : Харвест, 2003. – 912 с.
3. Аквинский Ф. Сумма теологий : в 4 ч. – Ч. 1. – Т. 3 / Ф. Аквинский. – К. : НИКА-ЦЕНТР, 2005. – 576 с.
4. Алданов М. Самоубийство / М. Алданов. – Нью-Йорк : Изд-во Литературного фонда, 1958. – 442 с.
5. Амбрумова А. Г. Предупреждение самоубийств / А. Г. Амбрумова, С. В. Бородин, А. С. Михлин. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 164 с.
6. Амбрумова А. Г. Семейная диагностика и профилактика суицидального поведения / А. Г. Амбрумова, Л. И. Постовалова // Проблемы профилактики и реабилитации в суицидологии : Сб. науч. труд. – М., 1984. – С. 62–77.
7. Амбрумова А. Г. Социально-психологическая дезадаптация личности и профилактика суицида / А. Г. Амбрумова, В. А. Тихоненко, Л. Л. Бергельсон // Вопросы психологии. – 1981. – № 4. – С. 91–102.
8. Амбрумова А. Г. Суицид как феномен социально-психологической дезадаптации личности / А. Г. Амбрумова, В. А. Тихоненко // Актуальные вопросы суицидологии : Сб. науч. труд. – М., 1978. – С. 6–28.
9. Амбрумова А. Г. Психология самоубийства / А. Г. Амбрумова // Социально и клиническая психиатрия. – 2003. – № 4. – С. 42–54.
10. Амбрумова А. Т. Мотивы самоубийств / А. Т. Амбрумова, Л. И. Постовалова // Социологические исследования. – 1987. – № 6. – С. 52–60.
11. Аналіз результатів медико-психологічної діагностики учасників зони АТО [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : https://vk.com/wall-67422242?own=1&w=wall-67422242_39.

12. Андреева И. А. Проблема суицида в Национальной полиции Франции / И. А. Андреева // Психодиагностика в правоохранительных органах. – 2012. – № 3 (50). – С. 73–76.

13. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции / Ю. М. Антонян. – М. : «Логос», 2004. – 448 с.

14. Антонян Ю. М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. Генезис и профилактика дезадаптивных преступлений / Ю. М. Антонян. – Ереван : Айастан, 1987. – 206 с.

15. Ардашев Р. Г. Классификация посткриминального суицида серийных убийц / Р. Г. Ардашев, Н. Н. Китаев // Криминологический журнал БГУЭП. – 2012. – № 2 (20). – С. 35–39 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=12357>.

16. Банудрка А. М. Вандализм : монография / А. М. Банудрка, А. Ф. Зелинский. – Х. : Университет внутренних дел, 1996. – 199 с.

17. Баронин А. С. Психологический механизм совершения массового суицидального акта членами деструктивных культов / А. С. Баронин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.housing.org.ua/psixologicheskij-mexanizm-soversheniya-massovogo-suicidalnogo-akta-chlenami-destruktivnyx-kultov.html>.

18. Бек У. Влада і контр влада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; Пер. з нім. О. А. Юдіної. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 407 с.

19. Берднік І. В. Профілактика суїцидів серед працівників органів внутрішніх справ / І. В. Берднік // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 248–251.

20. Бердяев Н. А. О самоубийстве. Психологический этюд / Н. А. Бердяев. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 342 с.

21. Біля парламенту Афганістану стався вибух [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/біля-парламенту-афганістану-стався-вибух/a-18530346>.

22. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФО-П Макаренко, 2014. – 357 с.

23. Блаклок Н. А. Насилие в семье : работа с нарушителями, общественностью и организациями / Н. А. Блаклок // Обзор современной психиатрии – 2001. – Вып. 2 (10). – С. 33–39.

24. Блинова О. Є. Психологічні фактори суїцидальної поведінки у підлітковому віці / О. Є. Блинова // Актуальні проблеми суїцидології : зб. наук. праць. – К., 2002. – Ч. 1. – С. 31–33.

25. Блувштейн Ю. Д. Понятие личности преступника / Ю. Д. Блувштейн // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 97–102.

26. Бобров А. С. Депрессивное шизоаффективное расстройство (типология манифестных приступов) / А. С. Бобров, М. Ю. Рожкова, Н. Ю. Рожкова // Журнал невропатологии и психиатрии им. С. С. Корсакова. – 2013. – Т. 113. – № 3. – С. 15–20.

27. Богданов С. В. Суицидальное поведение городских и сельских жителей России в условиях общественных трансформаций начала XXI века / С. В. Богданов // Воспитательный процесс формирования личности молодого человека. Междисциплинарный опыт в снижении риска эмоционально-поведенческих расстройств : Матер. регион. науч.-практ. конф. – Белгород, 2009. – С. 51–53.

28. Бойко О. В. Социальная аксиология суицида : дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.06 / Бойко Ольга Викторовна ; Саратовский государственный технический университет. – Саратов, 1998. – 136 с.

29. В Україні хочуть реформувати військкомати. Інтерв'ю з Юрієм Бірюковим – помічником Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ato/biryukov-anonsuvav-zminu-sistemi-mobilizaciyi-schob-sered-dobrovolciv-ne-bulo-alkogolikiv-418062.html>.

30. В учасників АТО фіксують проблеми в сімейному житті та спроби суїциду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/121947>.

31. Вбивство дітей та чоловіка, а потім і самогубство у Микуличині вчинила жінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://liht.if.ua/view.php?id=3692>.
32. Вбивство та самогубство через ревності на Київщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ntn.ua/uk/products/programs/svidok/news/2014/11/26/15188>.
33. Войцех В. Ф. Суицидология / В. Ф. Войцех. – М. : Миклош, 2007. – 475 с.
34. Войцех В. Ф. Факторы риска повторных суицидальных попыток / В. Ф. Войцех // Социальная и клиническая психиатрия. – 2002. – Т. 12. – Вып. 3. – С. 14–22.
35. Войцех В. Ф. Что мы знаем о суициде / В. Ф. Войцех ; под ред. В. С. Ястребова. – М. : РБОО «Семья и психическое здоровье», 2007. – 20 с.
36. Волков В. В. О концепции практик в социальных науках / В. В. Волков // Социологические исследования. – 1997. – № 6. – С. 9–23.
37. ВООЗ : кожні 40 секунд у світі відбувається самогубство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/09/140905_who_death_suicides.
38. Гальчинский А. С. Маркс и современный мир : Гуманистическая доминанта / А. С. Гальчинский. – К. : Либідь, 2015. – 328 с.
39. Гальчинський А. С. Лібералізм : уроки для України / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – 288 с.
40. Гашека Т. В. Практичні рекомендації для проведення психокорекційної роботи з підлітками за наявності суїцидальних ідеацій / Т. В. Гашека // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 7. – С. 68–72.
41. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 369 с.
42. Гизатулина А. А. Суицид в структуре самоубийства (категорийно-мотивационная структура самоубийства) / А. А. Гизатулина, А. А. Тараданов // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 13 (304). – Вып. 29. – С. 25–32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/suitsid-v-strukture>

samoubiystva-kategoriyno-motivatsionnaya-struktura-samoubiystva.

43. Ги́линский Я. И. Девиантность, преступность и социальный контроль в «новом мире». Сборник статей / Я. И. Ги́линский. – СПб. : Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. – 352 с.

44. Ги́линский Я. И. Девиантология : социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Ги́линский. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.

45. Ги́линский Я. И. Исключённые навсегда / Я. И. Ги́линский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iuaj.net/node/738#_ftn3.

46. Ги́линский Я. И. Самоубийство как социальное явление / Я. И. Ги́линский // Проблемы борьбы с девиантным поведением. – М. : ИС АН СССР, 1989. – С. 44–68.

47. Ги́линский Я. И. Современные тенденции мировой криминологии / Я. И. Ги́линский // Криминологический журнал БГУЭП. – 2012. – № 3 (21). – С. 5–13 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=13277>.

48. Ги́линский Я. И. Социально-экономическое неравенство как криминогенный фактор (от К.Маркса до С.Олькова) / Я. И. Ги́линский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Sotsialno-ekonomicheskoe-neravenstvo.pdf>

49. Ги́линский Я. И. Социологические и психологические основы суицидологии / Я. И. Ги́линский, Я. И. Юнацкевич. – СПб. : Академия, 2003. – 291 с.

50. Го́ліна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Го́ліна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

51. Го́ліна В. В. Криминогенний потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації / В. В. Го́ліна // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 166–176.

52. Голіна В. В. Соціальні умови активізації осіб, які потерпіли від злочинів у захисті своїх прав та законних інтересів / В. В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – №1 (48). – Х. : Право, 2007. – С. 184–192.

53. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 / Головкін Богдан Миколайович ; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 218 с.

54. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні : феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.

55. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Нове слово, 2004. – 252 с.

56. Гратис К. Зона ризика. О самоубийствах подростков / К. Гратис // Природа и человек. – 2002. – № 2. – С. 18–20.

57. Григор'єв П. Є. Геліогеофізичні чинники ризику смертності від мозкових інсультів / П. Є. Григор'єв, О. М. Вайсерман, І. В. Кужевський, В. М. Павленко, К. В. Циганков // Фізіологічний журнал. – 2010. – Т. 56. – № 1. – С. 101–108.

58. Григорьев П. Е. Динамика системных реакций организма человека не гелиогеофизические факторы / П. Е. Григорьев, Л. В. Поскотинова, П. А. Цандиков // Таврический медико-биологический вестник. – 2008. – № 4 (44). – С. 124–134.

59. Гриценко Ю. В. Аналіз міграційних процесів в Україні / Ю. В. Гриценко // Економічні проблеми сталого розвитку : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. О. Ф. Балацького (м. Суми, 6–8 травня 2014 р.) : у 2-х т. – Т. 2 / За заг. ред. : О. В. Прокопенко, О. В. Люльова. – Суми : СумДУ, 2014. – С. 108.

60. Грищук В. К. Еутаназія : кримінально-правові проблеми / В. К. Грищук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?d=321&i=&w=r>.

61. Гроллман Э. Суицид : превенция, интервенция, поственция / Э. Гроллман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krotov.info/library/04_g/ro/lman_01.html.

62. Грузман Г. Слово о самоубийстве / Г. Грузман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lit.lib.ru/g/gruzman_g/slovo.shtml.

63. Губанова О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання згвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Губанова Олена Вікторівна ; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2008. – 262 с.

64. Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гусак Оксана Анатоліївна ; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014. – 202 с.

65. Давыденко Л. М. Противодействие преступности : теория, практика, проблемы : монография / Л. М. Давыденко, А. М. Бандурка ; Национальный университет внутренних дел. – Х. : Изд-во Ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с.

66. Даньшин И. Н. «Фоновые» явления преступности как дополнительный предмет криминологии / И. Н. Даньшин // Проблемы законности : Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 68. – С. 87–91.

67. Дитячий суїцид – профілактика, статистика, причини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://help-med.info/2015/05/12/ditjachij-suicid-profilaktika-statistika-prichini/>

68. Діденко О. І. Суїцидальні наміри у психологічному портреті злочинця / О. І. Діденко // Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. праць ; за ред. С. І. Яковенка. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 152–155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.housing.org.ua/sucidalni-namiri-u-psixologichnomu-portreti-zlochincy.html>.

69. Діканов Ф. М. Проблема самогубства у світлі біблійної заповіді «Не вбивай» / Ф. М. Діканов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=1094>.

70. Дольто Ф. На стороне подростка / Ф. Дольто. – Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2010. – 423 с.

71. Достоевский Ф. М. Дневник писателя / Ф. М. Достоевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0470.shtml.

72. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – 614 с.

73. Другий пілот А320 умисно збільшив швидкість аеробусу під час зниження – дані «чорної скриньки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1063290-drugiy-pilot-a320-umisno-zbilshiv-shvidkist-aerobusu-pid-chas-znijennya-dani-chornoji-skrinki.html>.

74. Другий пілот А320 шукав інформацію щодо способів самогубства та механізмів безпеки дверей у кабіні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1062990-drugiy-pilot-a320-shukav-informatsiyu-schodo-sposobiv-samogubstva-ta-mehanizmv-bezpeki-dverey-v-kabini.html>

75. Дюринг Е. Ценность жизни / Е. Дюринг. – Минск-М. : Харвест, АСТ, 2000. – 336 с.

76. Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический этюд / Э. Дюркгейм / Пер. с фр. с сокр. ; Под ред. В. А. Базарова. – М. : Мысль, 1994. – 399 с.

77. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. – М. : Терра-Книжный клуб, 2008. – 400 с.

78. Дюсенбаева А. Т. Характеристика и сравнительный анализ зарубежного и казахстанского опыта профилактики суицидов среди подростков / А. Т. Дюсенбаева, Е. А. Жарымханов // Алтай – золотая колыбель тюркского мира. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://articlekz.com/article/11523>.

79. Емельянов В. П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями / В. П. Емельянов ; под ред. И. С. Ноя. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1980. – 97 с.

80. Ермолаева Е. Г. Суицид и преступность : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ермолаева Елена Геннадьевна ; Саратов. юрид. ин-т МВД РФ. – Саратов, 2007. – 236 с.

81. Ефремов В. С. Основы суицидологии / В. С. Ефремов. – СПб. : Диалект, 2004. – 479 с.

82. Єпископ УПЦ назвав найбільш небезпечні релігійні культу і секти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/ukraine/22jul2007/sektanstvo.html#2>.

83. Жінка, яка вбила двох дітей та намагалась вчинити суїцид, пояснила свої дії / Тримай KURS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kurs.if.ua/news/zhinka_yaka_vbyla_dvoh_ditey_ta_namagalas_vchynyty_suitsyd_poyasnyla_svoi_dii_37033.html.

84. За кілька тижнів на воді загинули майже 500 осіб. Інтерв'ю з начальником управління техногенної безпеки Держінспекції техногенної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/za-kilka-tizhniv-na-vodi-zaginuli-mayzhe-500-lyudey.html>.

85. Загородній С. М. Характеристика саморуйнівної поведінки населення України / С. М. Загородній, В. М. Якимець // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 2 (14). – С. 34–39.

86. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 423 с.

87. Захворюваність населення : Статистичний звіт Державної служби Статистики (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/za_hvor_06_u.html.

88. Зелинский А. Ф. Криминология : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – Х. : Рубикон, 2000. – 187 с.

89. Золочевская Е. Е. Мотивация преступного поведения / Е. Е. Золочевская // Сибирский торговый

экономический журнал. – 2007. – № 8 [Электронный ресурс].
– Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/motivatsiya-prestupnogopovedeniya>.

90. З-під завалів будинку в Миколаєві витягли тіло ймовірного винуватця вибуху [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/917537-z-pid-zavaliv-budinku-v-mikolaevi-vityagli-tilo-ymovirnogo-vinuvattsya-vibuhu.html>

91. Иванов Д. А. О роли алкоголя в суицидальных проявлениях / Д. А. Иванов // Психология и соционика межличностных отношений. – 2005. – № 7. – С. 10–14.

92. Игнорирование проблем инвалидов-переселенцев в Одессе привело к самоубийству [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vesti-ukr.com/odessa/105513-ignorirovanie-problem-invalidov-pereselencev-v-odesse-privelo-k-samoubijstvu>.

93. Изнасилования : причины и предупреждение / Ю. М. Антонян, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1990. – 191 с.

94. Иншаков С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монография / С. М. Иншаков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – 335 с.

95. Іваненко Ю. Л. Механізм поведінки осіб, які займаються бродяжництвом, при вчиненні злочину : взаємовідносини жертви та злочинця / Ю. Л. Іваненко // Право і суспільство. – 2012. – № 6. – С. 175–178.

96. Ігнатов О. М. Можливий вплив геліогеофізичних факторів на організм майбутніх злочинців у ранньому онтогенезі / О. М. Ігнатов, П. Є. Григор'єв // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 273–279.

97. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія / О. М. Ігнатов. – Х. : Діса Плюс, 2013. – 650 с.

98. Ігнатов О. М. Щодо рівня злочинності в Україні в цілому та рівня кримінального насильства зокрема / О. М. Ігнатов // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 289–295.

99. Кальман О. Г. Стан та головні напрями попередження економічної злочинності в Україні : теоретичні та прикладні проблеми : монографія / О. Г. Кальман. – Х. : Гімназія, 2003. – 352 с.

100. Камю А. Миф о Сизифе. Бунтующий человек / А. Камю. – Мн. : Изд-во «Поппури», 2000. – 415 с.

101. Кант И. Критика практического разума / И. Кант [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iakovlev.org/zip/kant2.pdf>.

102. Карандашев В. Н. Жизнь без страха смерти / В. Н. Карандашев. – 3-е изд. – СПб. : «Питер», «Смысл», 2005. – 336 с.

103. Катастрофы сознания. Самоубийства религиозные, ритуальные, бытовые, способы самоубийств / Т. И. Ревяко, Н. В. Трус. – Мн. : Литература, 1996. – 432 с.

104. Керецман А. О. Втрачені роки потенційного життя внаслідок передасної смертності в Україні : обсяг і структура / А. О. Керецман, Н. О. Рингач // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2014. – № 1 (59). – С. 36–41.

105. Кибрик Н. Д. Дезадаптация и суицид у студентов вузов / Н. Д. Кибрик // Научные и организационные проблемы суицидологии. – М. : Изд-во Моск. НИИ психиатрии, 1983. – С. 97–105.

106. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Г. Киренко. – К., 2003. – 18 с.

107. Киселёв С. Л. Теоретические основы гелиогеофизического прогнозирования преступности и чрезвычайных ситуаций : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Киселёв Сергей Львович ; Всероссийский научно-исследовательский институт МВД РФ. – М., 2000. – 325 с.

108. Клочкова А. В. Информационные предпосылки криминализации общественного сознания / А. В. Клочкова, О. В. Пристанская // Вестник Московского университета. Серия «Право». – 1999. – № 2. – С. 17–42.

109. Ковалёв О. Г. Психологические проблемы суицидального поведения осужденных в пенитенциарных учреждениях России / О. Г. Ковалёв, Н. Т. Тимонин,

Э. А. Суслов // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 5. – С. 30–37.

110. Колб О. Г. Кримінологія і соціальна профілактика злочинів у виправних установах : навч. посіб. / О. Г. Колб. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2007. – 399 с.

111. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія / О. Г. Колб. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2006. – 462 с.

112. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

113. Корягіна А. М. Вплив взаємовідносин жертви та злочинця на виникнення, розвиток та наслідки злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Корягіна Анжела Миколаївна ; Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – Х., 2011. – 236 с.

114. Корягіна А. М. Щодо визначення взаємовідносин жертви та злочинця / А. М. Корягіна // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 287–294.

115. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

116. Криминология : учеб. / Кол. авт. Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковский, Э. Ф. Побегайло и др. ; под. ред. Н. Ф. Кузнецовой и Г. М. Миньковского. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 415 с.

117. Криминология : учебник / под ред. д. ю. н. В. Н. Бурлакова, д. ю. н. Н. М. Кропачева. – СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет, Питер, 2002. – 432 с.

118. Криминология : учебник / Под. ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.

119. Криминология : учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2002. – 848 с.

120. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

121. Кримінологічний довідник ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України О. М. Бандурки ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужи О. М. і д-ра юрид. наук, професора О. М. Литвинова : довідкове видання. – Х. : Золота миля, 2013. – 412 с.

122. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / За ред. О. М. Джужи. – К. : НАВС, 2013. – 620 с.

123. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни, В. П. Ємельянова. – Х. : Право, 2006. – 292 с.

124. Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / Кол. авт. А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2010. – 240 с.

125. Кримінологія (Особлива частина) : навч. посіб. / Кол. авторів : А. Б. Блага, А. А. Васильєв, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Х. : Хакрив. нац. ун-т внутр. справ, 2011. – 347 с.

126. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. – К. : Вид-во ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 264 с.

127. Кримінологія. Особлива частина : навч. посіб. / Ю. В. Абакумова, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. П. Рядчинська. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 688 с.

128. Кровавая драма: мужчина зарезал свою пассию и вскрыл себе вены / Харьков Один [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://x1.com.ua/post/krovavaya-dramamujcsina-zarezal-svooua-passiua-i-vskrl-sebe-ven>.

129. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / В. Н. Кудрявцев. – М. : Изд. группа «ФОРУМ-ИНФРА-М», 1998. – 232 с.

130. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / 2-е изд. испр. и доп. – М. : Наука, 2005. – 366 с.

131. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 834 с.

132. Курс криминології. Загальна частина : підручник в 2-х книгах. Кн. 1 / [О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.] ; під заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

133. Курс лекцій по криминологии / под ред. проф. И. Н. Даньшина (Общая часть) и проф. В. В. Голины (Особенная часть). – Х. : «Одиссей», 2007. – 280 с.

134. Лагода К. О. Невиконання судового рішення : криминологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лагода Катерина Олександрівна ; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. – 230 с.

135. Левченко К. Б. Актуальні питання попередження насильства в сім'ї / К. Б. Левченко // Вісник Криминологічної асоціації України : зб. наук. праць [Редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа та ін.]. – Х. : Золота миля, 2011. – С. 30–38.

136. Лестер Д. Самоубийство за решеткой / Д. Лестер, Б. Данто. – Рязань : Стиль, 1994. – 200 с.

137. Лист Державної служби статистики України від 06.04.2016 року № 15.2-20/508 ПІ.

138. Лист Державної служби статистики України від 12.04.2016 року № 15.2-20/545 ПІ.

139. Лист Державної служби статистики України від 20.05.2015 року № 15.2-20/762 ПІ.

140. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / Ф. фон Лист. – М. : Инфра-М, 2004. – 109 с.

141. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – 304 с.

142. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють / О. М. Литвинов // Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – Вип. 41. – С. 111–117.

143. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія / О. М. Литви-

нов. – Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 446 с.

144. Литвинов О. М. Стратегія кримінологічної безпеки України / О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць [Редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа та ін.]. – Х. : Золота миля, 2011. – С. 47–52.

145. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – СПб. : Речь, 2010. – 256 с.

146. Логвиненко О. І. Врахування детермінантів професійної деформації працівників ОВС як фактор запобігання суїцидальним проявам / О. І. Логвиненко, О. В. Тимошук / Психологія суїцидальної поведінки : діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. праць ; за заг. ред. С. І. Яковенка. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 103–106.

147. Лунеев В. В. Криминология на этапе перестройки / В. В. Лунеев // Социалистическая законность. – 1989. – № 3. – С. 7–11.

148. Максимова Н. А. Методичні рекомендації з організації та проведення заходів до Всесвітнього дня запобігання суїциду / Н. А. Максимова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi46a_6robNAhVIkiwKHUQkAQ4QFggdMAA&url=http%3A%2F%2Fkristi.com.ua%2Fupload%2Ffile%2F-new%2Fmethod_recomendacii%2Fmethod.rekom_suicid.doc&usq=AFQjCNFmdr5_51djEi-wPW_-zeI7dOMFEA&bvm=bv.123325700,d.bGg.

149. Марина И. Е. Психологическое сопровождение личности, склонной к суицидальным формам поведения : дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.01 / Марина Ирина Евгеньевна ; Сибирский государственный технологический университет. – Красноярск, 2006. – 248 с.

150. Маркс К. Сочинения : в 39 т. – Т. 23 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Издательство политической литературы, 1960. – 920 с.

151. Маркс К. Сочинения : в 52 т. – Т. 46. – Ч. 1 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1968. – 972 с.

152. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография / О. А. Мартыненко. – Х. : Изд-во ХНУВС, 2005. – 496 с.

153. Марута Н. О. Предикторы суїцидальної поведінки при невротичних розладах / Н. О. Марута, І. О. Явдак // Український вісник психоневрології. – 2006. – Т. 14. – Вип. 1 (47). – С. 59–63.

154. Мась Н. М. Теоретичний аналіз феномену суїциду у Збройних Силах України / Н. М. Мась, О. Ф. Сальникова, Н. А. Сторожук // Військово-спеціальні науки. – 2012. – № 27. – С. 25–27.

155. Маховиков А. Н. Суицидология : Прошлое и настоящее : Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах / А. Н. Маховиков
http://royallib.com/book/mohovikov_aleksandr/suitsidologiya_proshloe_i_nastoyashchee_problema_samoubiystva_v_trudah_filosofov_sotsiologov_psihoterapevtov_i_v_hudogestvennih_textah.html.

156. Медведєв В. С. Суїцид та професійна деформація працівників органів внутрішніх справ / В. С. Медведєв ; за заг. ред. С. І. Яковенка // Психологія суїцидальної поведінки : діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. праць. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 62–65.

157. Мелентьев М. П. Предупреждение самоубийств среди лиц, осужденных к лишению свободы / М. П. Мелентьев, А. П. Тищенко. – К. : Медиздат, 1994. – 150 с.

158. Меннингер К. Война с самим собой / К. Меннингер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/menninger_karl/voyna_s_samim_soboyu.html.

159. Мережа WAVE Women Against Violence in Europe (Жінки проти насильства в Європі) запускає кампанію Step up! (Крок вперед!) / Громадська організація «Ла Страда-Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_586.html.

160. Мечев Д. С. Позитронна емісійна томографія – теоретичні та клінічні аспекти / Д. С. Мечев, О. В. Щербина // Радіологічний вісник. – 2011. – № 2 (39). – С. 24–25.

161. Мировая статистика здравоохранения. Доклад о ситуации в мире ; пер. с англ. – Женева : ВООЗ, 2010. – 82 с.

162. Михайлов А. Е. Суицид и его предупреждение / А. Е. Михайлов. – К. : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1998.

163. Міліція розслідує самогубство учасника АТО в Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukr.lb.ua/news/2015/05/12/304656_militsiya_rozslidui_e_sa_mogubstvo.html.

164. Мішиєв В. Д. Сучасні депресивні розлади : Керівництво для лікарів / В. Д. Мішиєв. – Львів : Вид-во «Мс», 2004. – 208 с.

165. Морев М. В. Социально-экономические и демографические аспекты суицидального поведения : монография / М. В. Морев, А. А. Шабунова, К. А. Гулин ; под. ред. В. А. Ильина. – Вологда : Ин-т соц.-эконом. развития территорий РАН, 2010. – 188 с.

166. Мустафаєв Г. Ю. Соціально-психологічна характеристика осіб, які зазнають насильство в сім'ї / Г. Ю. Мустафаєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cfscom.org/index.php/stati/58-socialno-psychologichna-harakteristika-osib-yaki-zaznaly-nasylstva-v-simji>.

167. Мягков А. Ю. Темпоральные характеристики самоубийств / А. Ю. Мягков // Социологические исследования. – 2004. – № 3. – С. 83–92.

168. Мясищев В. Н. Структура личности и отношение человека к действительности / В. Н. Мясищев // Психология личности. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 20–22.

169. На Прикарпатті вчинив суїцид демобілізований боєць АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravda.if.ua/news-76852.html>.

170. Назаренко Д. О. Фонові для злочинності явища : феномен, детермінація, протидія : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Назаренко Дмитро Олександрович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2013. – 479 с.

171. Наиболее известные преступления деструктивных культов против общества, личности ; самоубийства adeptов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sektoved.ru/userpages.php?page_id=2.

172. Найвідоміші масові самогубства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://molomo.com.ua/inquiry/mass_suicide.html.

173. Нарижный Ю. О. Суициды и меры по их предупреждению среди сотрудников ОВД / Ю. О. Нарижный // Психологія суїцидальної поведінки : діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. праць; за заг. ред. С. І. Яковенка. – К. : РВВ КІВС, 2000.– С. 96–99.

174. Ненастьяев А. Н. Самоубийство как девиантное поведение / А. Н. Ненастьяев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://shag.com.ua/samoubijstvo-kak-deviantnoe-povedenie.html>

175. О’Дэа К. Профилактика суицида : упущенные возможности ? / К. О’Дэа // SWI [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.swissinfo.ch/rus/%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%>

176. Обер Ж.-М. Моральне богослов’я / Ж.-М. Обер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/moral/18/>.

177. Овчинский С. С. Преступное насилие. Преступность в городах / Сост. и вступ. ст. А. С. Овчинского, В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 408 с.

178. Одинцов В. И. Роль секторной структуры ММП в геомагнитных, физико-химических и биофизический процессах / В. И. Одинцов, А. А. Конрадов // Геофизические процессы и биосфера. – 2005. – № 1–2. – С. 5–18.

179. Орзих М. Ф. Личность и право / М. Ф. Орзих. – М. : Юрид. лит., 1975. – 112 с.

180. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія / Ю. В. Орлов. – Харків : Діса Плюс, 2016. – 656 с.

181. Оробець К. О. Фонові явища і злочинність : головні взаємозв’язки / К. О. Оробець // Юридичний журнал. – 2006. – № 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2501>.

182. Осетрова О. О. Суїцидальні записки : філософія мови й життя / О. О. Осетрова // Антропологічні виміри філософських досліджень : Матеріали I Міжнародної наукової конференції (26–27 квітня 2012 року) / Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, Східний наук. центр трансп. акад. України. – Дніпропетровськ : ДНУЗТ, 2012. – С. 125–127.

183. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 року № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

184. П'ятковська О. Р. Проблеми зовнішньої міграції в Україні / О. Р. П'ятковська // Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав : матер. круглого столу (м. Львів, 4 квітня 2014 р.) ; Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові ; Львівська комерційна академія ; Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій ; Центр суспільних інновацій ; Програма Інституту відкритого суспільства HESP OSI. – Львів, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.niss.gov.ua/articles/489/>

185. Парфанович І. І. Соціальна профілактика : курс лекцій / І. І. Парфанович. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 159 с.

186. Пашукова Т. И. Диагностика и психокоррекция эгоцентризма в профилактике суицидов у сотрудников органов внутренних дел / Т. И. Пашукова // Психологія суїцидальної поведінки : діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. праць; за заг. ред. С. І. Яковенка. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 144–148.

187. Перелигіна Л. В. Жіночий тероризм як феномен сучасних політичних процесів / Л. В. Перелигіна // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 271–274.

188. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Перепелиця Дмитро Іванович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2014. – 214 с.

189. Пилягина Г. Я. Особенности суицидогенеза различных форм аутоагрессивного поведения в молодом воз-

расте / Г. Я. Пилягіна // Проблеми медичної науки та освіти. – 2003. – № 4. – С. 53–57.

190. Пилягіна Г. Я. Проблема саморуйнуючої поведінки серед населення України / Г. Я. Пилягіна, М. І. Винник // Новости медицины и фармации. – 2007. – № 215. – С. 10–11.

191. Пілот Airbus A320 лікувався не менш ніж у п'яти лікарів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1063478-pilot-airbus-a320-likuvavsya-ne-mensh-nij-u-pyati-likariv.html>

192. Платонов Ю. П. Социальная психология поведения : учеб. пособ. / Ю. П. Платонов. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.

193. Прийменко В. М. Суїцидальна поведінка. Психологічний аналіз і профілактика : метод. рек. для практик. психологів і соціальних педагогів / В. М. Прийменко. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. – 43 с.

194. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 року № 1706-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.

195. Про затвердження Інструкції з організації профілактики та попередження самогубств серед осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : проект Наказу Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kvs.gov.ua/dovidka/instrukc.pdf>.

196. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в органах внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 12.03.2013 року № 230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0541-13>.

197. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здо-

ров'я України, Міністерства внутрішніх справ України 28.03.2012 року № 478/5/180/375/212/258 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0487-12>.

198. Про Концепцію забезпечення захисту прав та законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинів : Указ Президента України від 28.12.2004 року № 1560/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004>.

199. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.

200. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 року № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

201. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 року № 3160-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>.

202. Проблеми та перешкоди в отриманні правової допомоги учасниками АТО / Р. С. Титикало ; Правова допомога учасникам АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://obozrevatel.com/blogs/52780-pravova-dopomoga-uchasnikam-ato-problemi-ta-pereshkodi.htm>.

203. Психологія суїцидальної поведінки : посіб. / Д. В. Лебедєв, О. О. Назаров, В. П. Садковий та ін. ; За заг. ред. О. В. Тімченка. – Х. : УЦЗУ, 2007. – 129 с.

204. Психологія суїциду : посіб. / За ред. В. П. Москальця. – К. : Академвидав, 2004. – 286 с.

205. Пурло Е. Ю. Возможность превенции суицида через работу с кризисными состояниями : интегративный подход / Е. Ю. Пурло // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 6. – С. 67–74.

206. Пурло Е. Ю. Опыт применения интегративной психотерапии как способ превенции суицида / Е. Ю. Пурло // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 5. – С. 31–42

207. Рагульская М. В. Роль хаотичности базовых физиологических параметров в эволюционной адаптации живых систем / М. В. Рагульская // Космос и биосфера : Матер. VII Междунар. конф. (1–6 окт. 2007 г., г. Киев). – К., 2007. – С. 85–86.

208. Ратинов А. Р. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова // Личность преступника как объект психологического исследования. Сборник научных трудов. – М. : Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. – С. 44–62.

209. Рибалка В. В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості / В. В. Рибалка. – К. : Шкільний світ, 2009. – 119 с.

210. Розанов В. А. Нейробиологические основы суицидального поведения / В. А. Розанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.housing.org.ua/nejrobiologicheskie-osnovy-suicidalnogo-povedeniya.html>.

211. Розанов В. А. Опыт организации системы суицидальной превенции в подразделениях Украинской армии / В. А. Розанов, А. Н. Моховиков, С. П. Тронько, Е. Е. Матвиевский // Психологія суїцидальної поведінки : діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. праць; за заг. ред. С. І. Яковенка. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 161–164.

212. Руденко В. М. Математична статистика : навч. посіб. / В. М. Руденко. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 304 с.

213. Сабитов Р. А. Посткриминальное поведение / Р. А. Сабитов ; под ред. Р. Р. Галиакбаров – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1985. – 192 с.

214. Самарский Д. О. Технологии социальной работы с подростками суицидентами в России и зарубежом / Д. О. Самарский, С. Н. Фрондзей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2013/240/3087>.

215. Самоубийство. Предотвращение и контроль / Информационный бюллетень Всемирной организации здравоохранения. – Апрель 2016 [Электронный ресурс]. –

- Режим доступу :
<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs398/ru/>
216. Самохвалов В. П. Эффекты космофизических флуктуаций при психических заболеваниях / В. П. Самохвалов // Проблемы космической экологии. – 1989. – Т. 65. – С. 65–80.
217. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон, В. Нордхаус ; пер. с англ. – М. : «Вильямс», 2014. – 1360 с.
218. Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР / А. Б. Сахаров. – М. : Госюриздат, 1961. – 279 с.
219. СБУ : В Україні активізуються деструктивні культи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/sbu_v_ukrayini_aktivizuyutsya_destruktivni_kulti.html
220. Семененко М. І. Гуманізація політичної діяльності в концепції ненасильства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Семененко Михайло Іванович ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2001. – 203 с.
221. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Семенов В'ячеслав Володимирович ; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 183 с.
222. Семке В. Я. Адаптация осуждённых с расстройствами личности в пенитенциарной среде : клинико-динамические и социально-психологические параллели / В. Я. Семке, А. В. Диденко // Сибирский вестник психиатрии и наркологии. – 2011. – № 4. – С. 72–78.
223. Смедович С. Г. Самоубийство в зеркале статистики / С. Г. Смедович // Социологические исследования. – 1990 – № 4. – С. 74–79.
224. Смертность российских подростков от самоубийств / Кол. авт. : О. И. Антонова, Г. Н. Евдокушкина, А. Е. Иванова и др. ; ЮНИСЕФ. – М. : ООО «БЭСТ-принт», 2011. – 132 с.
225. Сметаніна Н. В. Методологічні питання вивчення злочинності як шляху пошуку її сутнісної основи / Н. В.

Сметаніна // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 317–321.

226. Смидович С. Г. Самоубийства в зеркале статистики / С. Г. Смидович // Социологические исследования. – 1990. – № 4. – С. 74–79.

227. Смирнова М. В. Психологическая диагностика суицидального риска у сотрудников органов внутренних дел : дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.06 / Смирнова Марина Владимировна ; Академия управления МВД РФ. – М., 2011. – 251 с.

228. Соколова Е. Т. Связь психологических механизмов защиты с аффективно-когнитивным стилем личности у пациентов с повторными суицидальными попытками / Е. Т. Соколова, Ю. А. Сотникова // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. – 2006. – № 2. – С. 12–28.

229. Соловьёва С. Л. Психология экстремальных состояний / С. Л. Соловьёва – СПб. : ЭЛБИ-СПб, 2003. – 128 с.

230. Сонячні дні та Сонячно-Земні зв'язки : аналітична інформація Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wdc.org.ua/uk/node/67>.

231. Сорокин П. А. Кризис нашего времени / П. А. Сорокин. – М. : Букинист, 2009. – 388 с.

232. Сорокин П. А. Самоубийство, как общественное явление / П. А. Сорокин. – Рига : Наука и жизнь, 1913. – 48 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorokin/suicid.php.

233. Социальные отклонения / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 1989. – 368 с.

234. Социология девиантного поведения : учеб. пособие / Ю. Ю. Комлев, Н. Х. Сафиуллин ; Под общ. ред. Ю. Ю. Комлева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Казань : КЮИ МВД России, 2006. – 222 с.

235. Соціологія. Короткий енциклопедичний словник / Під заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Воловича. – К. : Український центр духовної культури, 1998. – 736 с.

236. Спиноза Б. Етика / Б. Спиноза ; Пер. с лат. Н. А. Иванцова. – СПб. : Аста-пресс ltd, 1993. – 248 с.

237. Справа № 1-134/2010. Рогатинський районний суд Івано-Франківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53475434>.

238. Справа № 1527/1-1069/11 ; Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24559060>.

239. Старшенбаум Г. В. Аддиктологія : психологія і психотерапія залежностей / Г. В. Старшенбаум – М.: Когіто-Центр, 2005. – 368 с.

240. Старшенбаум Г. В. Суїцидологія і кризисна психотерапія / Г. В. Старшенбаум. – М. : Когіто-Центр, 2005. – 375 с.

241. Степанов А. В. Феномен нігілізму у філософсько-етичній традиції постмодерну / А. В. Степанов // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 1. – С. 46–51.

242. Стрілець із Орегона, який убив дев'ятьох одногрупників, наклав на себе руки // Інформаційне агентство «Уніан». – 2015. – 04 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1142173-strilets-iz-oregona-yakiy-ubiv-devyatoh-odnogrurnikov-naklav-na-sebe-ruki.html>

243. Стрілець, який убив 13 людей в американському коледжі, хотів прославитись // Інформаційне агентство «Уніан». – 2015. – 02 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1140355-strilets-yakiy-vbiv-13-lyudey-v-amerikanskomu-koledji-hotiv-proslavitisya-v-presi.html>.

244. Судова психіатрія : навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. – К. : МАУП, 2004. – 176 с.

245. Суїцидологія : учеб. пособ. / И. Л. Шелехов, Т. В. Каштанова, А. Н. Корнетов, Е. С. Толстолес. – Томск : Сибирский государственный медицинский университет, 2011. – 203 с.

246. Суліцький В. В. Психологія суїцидальної поведінки : монографія / В. В. Суліцький. – К. : Леся, 2001. – 316 с.

247. Суліцький В. В. Психологічні особливості засуджених-суїцидентів : дис. ... канд.. психолог. наук : 19.00.06 / Суліцький Вадим Володимирович ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 256 с.

248. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи : основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. Соціологічне дослідження / О. К. Межеєва, В. В. Середа ; Посольство Великої Британії в Україні ; Українська миротворча школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksana-miheieva-viktoriya-sereda-sociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski-vnutrishno>.

249. Сучкова М. А. Особенности суицидального риска у подростков: анализ гендерных проявлений / М. А. Сучкова, М. В. Данилова // Молодой ученый. – 2014. – №8. – С. 875–877.

250. Таліби атакували парламент Афганістану [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27085018.html>.

251. Тард Г. Преступник и преступление / Г. де Тард. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 397 с.

252. Телефанко Б. М. Причини та попередження самогубств серед особового складу органів внутрішніх справ / Б. М. Телефанко, О. С. Візняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://housing.org.ua/prichini-ta-poperedzhennya-samogubstv-sered-osobovogo-skladu-organiv-vnutrishnix-sprav.html>.

253. Тимченко О. В. Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України (соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики) : монографія / О. В. Тимченко. – Донецьк : Донец. ун-т внутр. справ МВС України, 2003. – 236 с.

254. Тимченко О. В. К проблеме зависимости уровня счастья и склонности к самоубийству от основных демографических характеристик / О. В. Тимченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.housing.org.ua/k-probleme-o-zavisimosti-urovnya->

schastyia-i-sklonnosti-k-samoubijstvu-ot-osnovnyx-demograficheskix-karakteristik.html.

255. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика» / О. В. Тихонова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Юриспруденція». – 2014. – № 8. – С. 246–249.

256. У Сумах чоловік «підірвав» квартиру через відсутність бажання жити далі. Постраждали троє осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/984570-u-sumah-cholovik-pidirvav-kvartiru-cherez-vidsutnist-bajannya-jiti-dali-postrajdali-troe-osib.html>.

257. Убальдо Н. Иллюстрированный философский словарь / Н. Убальдо / Пер. с ит. Т. Н. Григорьевой, Л. А. Подпятниковой. – М. : БММ АО, 2006. – 584 с.

258. Україна в десятці країн-лідерів з самогубств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mukachevo.net/ua/News/view/52000>.

259. Ушакова Е. С. Суицидальный риск : социологический анализ : дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.01 / Ушакова Екатерина Сергеевна ; Социологический институт РАН. – СПб., 2010. – 267 с.

260. Факторный анализ преступности : корреляционный и регрессионный метод : монография / С. М. Иншаков, Л. Н. Богданова, А. Д. Виноградова и др. ; под. ред. С. М. Иншакова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2012. – 127 с.

261. Федоренко Р. П. Психологія суїциду : навч. посіб. / Р. П. Федоренко. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – 260 с.

262. Феномен зависимого преступника / Ю. М. Антонян, О. В. Леонова, Б. В. Шостакович. – М. : Аспект-Пресс, 2007. – 192 с.

263. Філіпенко Н. С. Теоретичні основи попередження самогубств серед засуджених жінок / Н. С. Філіпенко // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 4. – С. 180–183.

264. Фрейд З. Печаль и меланхолия / З. Фрейд [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://royallib.com/book/freyd_zigmund/pechal_i_melanholiya.html.

265. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова. – М. : АСТ, 2004. – 635 с.

266. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм ; Пер. с англ. Т. А. Банкетовой. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 539 с.

267. Хаустова О. О. Самогубства та побутова смертність в Україні : підсумки 2012 року / О. О. Хаустова // Український вісник психоневрології. – 2013. – Вип. 21. – Т. 4 (77). – С. 12–18.

268. Хаустова О. О. Суїцид : сучасні підходи до профілактики / О. О. Хаустова, О. П. Романів // Ліки України. – 2013. – № 1 (167). – С. 89–94.

269. Хведчук В. В. Результати соціологічного дослідження «Проблеми суїцидів в місцях позбавлення волі» / В. В. Хведчук // Вестник Ассоциации психиатров Украины. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mif-ua.com/archive/article/35077>.

270. Хведчук В. В. Попередження суїцидів в місцях позбавлення волі / В. В. Хведчук // Новости медицины и фармации. – 2009. – № 303 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mif-ua.com/archive/article/11004>.

271. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія / О. М. Храмцов. – Х. : НікаНова, 2015. – 472 с.

272. Храпов С. А. Кризисные тенденции общественного сознания современной России : монография / С. А. Храпов ; под науч. ред. проф. И. М. Меликова. – Астрахань : Астраханский университет, 2009. – 144 с.

273. Цільмак О. М. Профілактика самогубств серед співробітників ОВС / О. М. Цільмак // Психологія суїцидальної поведінки : діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. праць ; за заг. ред. С. І. Яковенка. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 83–88.

274. Цой О. Р. Кримінологические проблемы пенитенциарного суицида и его предупреждение : по материалам Республики Казахстан : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 /

Цой Олег Романович ; НИИ Академии МВД Республики Казахстан. – М., 2006. – 203 с.

275. Цой О. Р. Эвтаназия – вид самоубийства / О. Р. Цой // Экономика и право Казахстана. – 2003. – № 12. – С. 34–37.

276. Чижевский А. Л. Земля в объятиях Солнца / А. Л. Чижевский. – М. : Эксмо, 2004. – 928 с.

277. Чижевский А. Л. Физические факторы исторического процесса / А. Л. Чижевский // Техника молодёжи. – 1990. – № 10. – С. 23–25.

278. Чудакова О. В. Феномен суїциду / О. В. Чудакова ; Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=21&c=201>.

279. Чхартишвили Г. Ш. Писатель и самоубийство : в 2-х кн. – Кн. 1. / Г. Ш. Чхартишвили. – М. : Захаров, 2010. – 464 с.

280. Шавровська Н. В. Суїцид як соціально-психологічний феномен / Н. В. Шавровський, О. М. Гончаренко. – К. : ТОВ «Редакції загальнопед. газет», 2003. – 79 с.

281. Шебанова С. Г. Мотивація суїцидальної поведінки неповнолітніх як об'єкт комплексного аналізу / С. Г. Шебанова // Актуальні проблеми суїцидології : зб. наук. праць. – К., 2002. – Ч. 2. – С. 60–66.

282. Шестаков Д. А. Криминология : Новые подходы к преступлению и преступности : Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в изменяющемся мире : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Д. А. Шестаков / предисл. В. П. Сальникова. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 561 с.

283. Шестопалова Л. М. Евтаназія та самогубство / Л. М. Шестопалова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.housing.org.ua/evtanaziya-ta-samogubstvo.html>.

284. Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства : заходи протидії : дис... канд. юрид. наук :

12.00.08 / Шестопалова Людмила Миколаївна ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 237 с.

285. Шестопалова Л. М. Самогубство як явище : науковий нарис / Л. М. Шестопалова. – К. : НАВСУ, 2000. – 60 с.

286. Шиліна А. А. Психологічні особливості ставлення персоналу органів внутрішніх справ до суїцидів : автореф. дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.06 / А. А. Шиліна. – Х., 2008. – 22 с.

287. Шипунова Т. В. Введение в синтетическую теорию преступности и девиантности / Т. В. Шипунова. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2003. – 180 с.

288. Шкуро В. В. Кримінологічний аналіз латентності суїцидальності як фонового для злочинності явища / В. В. Шкуро // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 травня 2016 року) ; МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 43–44.

289. Шкуро В. В. Суицид и преступление : характеристика криминологически значимых связей / В. В. Шкуро // *Leges et Vita*. – 2016. – № 3/2 (291). – С. 85–88.

290. Шкуро В. В. Суїцидальність та злочинність: характеристика кримінологічно значущих зв'язків / В. В. Шкуро // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 3 (11) : збірник наукових праць [редкол. Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов та ін.]. – Х. : Золота миля, 2015. – С. 223–235.

291. Шнэйдман Э. Душа самоубийцы / Э. Шнэйдман ; Пер. с англ. – М. : Смысл, 2001. – 325 с.

292. Шопенгауэр А. Введение в философию. Новые паралипомены. Об интересном / А. Шопенгауэр ; Пер. с нем. М. В. Драко. – Мн. : ООО «Попурри», 2000. – 416 с.

293. Шопенгауэр А. Новые паралипомены / А. Шопенгауэр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumfak.ru/filos_html/shopen2/shop12.shtml.

294. Шумакова Л. П. Психологическая помощь по предупреждению суицидального поведения /

Л. П. Шумакова // Актуальні проблеми суїцидології : зб. наук. праць. – К., 2002. – Ч. 2. – С. 81–87.

295. Що вбиває Україну. Головні причини смертності українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osp-ua.info/politicas/49205-scho-vbivaye-ukrayinu-golovni-prichini-smertnosti-ukrayintsiv-kurinnja-i-alkogol.html>.

296. Юм Д. О самоубийстве / Д. Юм. ; Пер. с англ. – М. : Канон, 1996. – 318 с.

297. Юнацкевич П. И. Основы психолого-педагогической диагностики и коррекции суицидального поведения / П. И. Юнацкевич. – СПб. : ВИКА им. А. Ф. Можайского, 1998. – 160 с.

298. Ястребов В. Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений / В. Б. Ястребов // Вопросы борьбы с преступностью : Сб. науч. труд. – Вып. 37. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 14–20.

299. Dublin L. Suicide : A Sociological and Statistical Study / L. Dublin. – N.-Y. : The Ronald Press, 1963. – 384 p.

300. Farber M. Psychological Variables in Italian Suicide / M. Farber // Suicide in Different Cultures. Ed. by N. Farberow. – Baltimor : University Park Press, 1975. – P. 179–184.

301. Forbruget af Antidepressiva i Danmark i den Primere Sundhedssektor i Perioden 1994–2003. – Copenhagen : Danish Medicines Agency, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.laegemiddelstyrelsen.dk/publikationer/netpub/forbrugsanalyser/antidepressiva/html/entire_publication.htm.

302. Halbwachs M. Les causes de suicide / M. Halbwachs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/causes_du_suicide/causes_du_suicide.html.

303. Hamermesh D. S. An Economic Theory of Suicide / D. S. Hamermesh, M. S. Neal // Journal of Political Economy. – Vol. 82. – №. 1 (Jan. – Feb., 1974). – P. 83–98.

304. Hulsman L. Critical Criminology and the Concept of Crime / L. Hulsman // Contemporary Crisis. – 1986. – № 10. – P. 63–80.

305. Morselli H. Suicide : An Essay on Comparative Moral Statistics / H. Morselli. – N.-Y., 1882. – 338 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://archive.org/details/suicide00morsgoog>.

306. Nordström P. CSF 5-HIAA predicts suicide risk after attempted suicide / P. Nordström, M. Samuelsson, M. Asberg, L. Träskman-Bendz, A. Aberg-Wistedt, C. Nordin, L. Bertilsson // Suicide Life Threat Behavior. – 1994. – Spring ; 24 (1) : 1–9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/7515519/>

307. Phillips L. The Economics of Crime Control (SAGE Library of Social Research) / L. Phillips, H. L. Jr. Votey. – Los Angeles : Beverly Hills etc., 1981. – 312 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати онлайн-опитування

Онлайн-опитування проводилось протягом січня 2015 – березня 2016 року за допомогою інструментів Twtpoll, Survio, Google Apps, Examinare.

Мета опитування: з'ясування морального ставлення до самогубства та виявлення ступеню готовності ініціативно звертатися за психологічною чи психіатричною допомогою.

Кількість респондентів: 15640 в соціальних мережах ВКонтакте, Google+, Facebook та Twitter.

Шаблон онлайн-анкети з розподілом результатів відповідей

Шановний респонденте, Вам пропонується взяти участь в онлайн-опитуванні, що має за мету виявлення ступеню готовності ініціативно звертатися за психологічною чи психіатричною допомогою. Опитування є анонімним та проводиться в межах дослідження проблем суїцидальності в Україні.

Який Ваш вік?

- 14-16 років – 9 %
- 17-18 років – 14 %
- 19-25 років – 17 %
- 26-30 років – 23 %
- 31-40 років – 22 %
- 41-50 років – 10 %
- 51-60 років – 5 %
- 61-70 років -
- більше 70 років -

Чи є для Вас морально прийнятним самогубство?

- Ні, за жодних обставин – 69 %;
- Так, тільки якщо мова йде про евтаназію – 18,7 %;
- Так, якщо мова йде про самопожертву заради іншої людини – 8,5 %;
- Так, це особиста справа кожного – 3,8 %.

Якби Ви відчули істотні проблеми психологічного характеру (стан депресії, туги, галюцинації, прагнення до самогубства і т.п.), чи звернулися б до фахового психолога чи лікаря-психіатра?

- Так, обов'язково – 2 %.
- Так, але спочатку спробував би самостійно розібратися з проблемами, в тому числі й за допомогою спеціальної літератури – 8 %.
- Ні, не звертався би, це моя особиста справа – 51 %.
- Ні, не звертався би, оскільки сумніваюся в ефективності психологічної чи психіатричної допомоги – 28 %.
- Ні, не звертався би, оскільки оприлюднення цієї інформації може мати для мене негативні соціальні наслідки – 11 %.

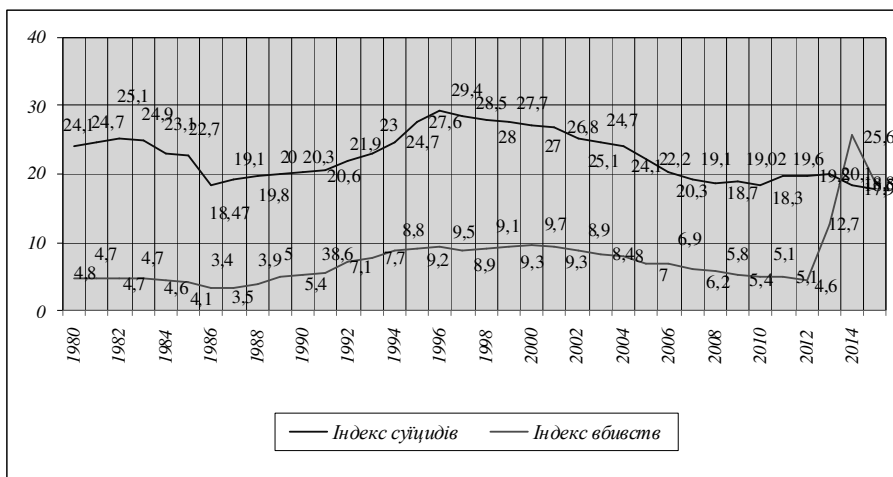
Щиро вдячні за участь в опитуванні!

Додаток Б

Графічне зображення кількісних показників суїцидальності

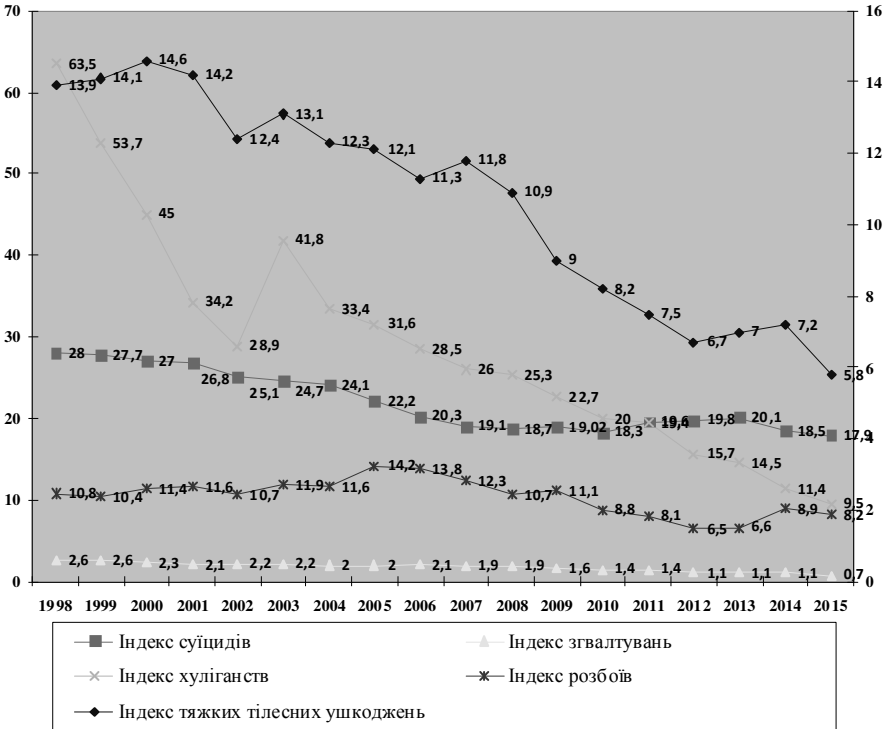
Діаграма 1

Графічне зображення динамічного ряду індексів інтенсивності вчинення вбивств та суїцидів (у розрахунку на 100 тис. населення) на території України протягом 1980–2015 рр.

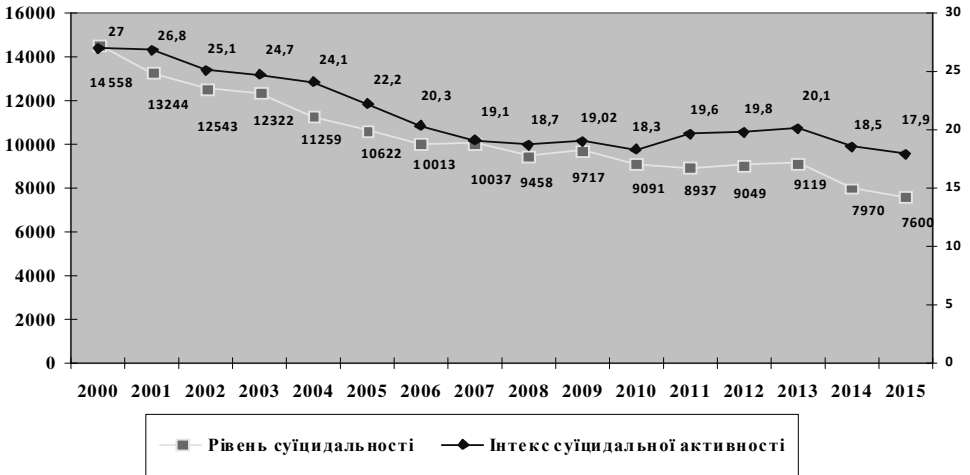
Діаграма 2

Графічне зображення динамічного ряду індексів інтенсивності вчинення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, хуліганств, розбоїв та суїцидів (у розрахунку на 100 тис. населення) на території України протягом 1998-2015 рр.

Діаграма 3

Графічне зображення рівня, динаміки суїцидальності та індексів суїцидальної активності у розрахунку на 100 тис. населення (2000–2015 рр.)

Таблиця 1

Показники динаміки суїцидальності у абсолютних та відносних величинах (2000–2015 рр.)*

Динаміка рівня суїцидальності (тис. самогубств)										2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Середнє
Тп	Тп	Тз	Тз	Ап	Ап	Ап	Ап	Зн.	Зн.																	
-	-	-	-	-	-	-	-	14,6	14,6																	
-9,6	-9,6	0,904	0,904	-1,4	-1,4	-1,4	-1,4	13,2	13,2																	
-5,3	-14,4	0,95	0,95	-0,7	-0,7	-0,7	-0,7	12,5	12,5																	
-1,6	-15,8	0,984	0,984	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	12,3	12,3																	
-8,1	-22,6	0,919	0,919	-1	-1	-1	-1	11,3	11,3																	
-6,2	-27,4	0,947	0,947	-0,7	-0,7	-0,7	-0,7	10,6	10,6																	
-5,7	-31,5	0,943	0,943	-0,6	-0,6	-0,6	-0,6	10	10																	
0	-31,5	1	1	0	0	0	0	10	10																	
-5	-34,9	0,95	0,95	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5	9,5	9,5																	
2,1	-33,6	1,021	1,021	0,2	0,2	0,2	0,2	9,7	9,7																	
-6,2	-37,7	0,938	0,938	-0,6	-0,6	-0,6	-0,6	9,1	9,1																	
-2,2	-39	0,978	0,978	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	8,9	8,9																	
1,1	-38,4	1,011	1,011	0,1	0,1	0,1	0,1	9	9																	
1,1	-39	1,011	1,011	0,1	0,1	0,1	0,1	9,1	9,1																	
-13,2	-45,9	0,868	0,868	-1,2	-1,2	-1,2	-1,2	7,9	7,9																	
-3,8	-47,9	0,962	0,962	-0,3	-0,3	-0,3	-0,3	7,6	7,6																	
-4,2	-30,1	0,959	0,959	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5	10,3	10,3																	

Динаміка індексу суїцидальної активності							
Тп (л)	Тп (б)	Тз (л)	Тз (б)	Ап (л)	Ап (б)	Зн.	
-	-	-	-	-	-	27	
-0,7	-0,7	0,993	0,993	-0,2	-0,2	26,8	
-6,3	-7	0,937	0,93	-1,7	-1,9	25,1	
-1,6	-8,5	0,984	0,915	-0,4	-2,3	24,7	
-2,4	-10,7	0,976	0,893	-0,6	-2,9	24,1	
-7,9	-17,8	0,921	0,822	-1,9	-4,8	22,2	
-8,6	-24,8	0,914	0,752	-1,9	-6,7	20,3	
-5,9	-29,3	0,94	0,707	-1,2	-7,9	19,1	
-2,1	-30,7	0,979	0,693	-0,4	-8,3	18,7	
1,6	-29,6	1,016	0,703	0,3	-8	19	
-3,7	-32,2	0,963	0,963	-0,7	-8,7	18,3	
7,1	-27,4	1,071	0,726	1,3	-7,4	19,6	
1	-26,6	1,01	0,733	0,2	-7,2	19,8	
1,5	-25,6	1,015	0,744	0,3	-6,9	20,1	
-7,9	-31,5	0,92	0,685	-1,6	-8,5	18,5	
-3,2	-33,7	0,968	0,663	-0,6	-9,1	17,9	
-2,6	-21,6	0,974	0,804	-0,6	-6,1	21,3	

*Зн. – значення; Ап – абсолютний приріст; Тз – темп зростання; Тп – темп приросту (%); (б) – розрахунок базисним методом; (л) – розрахунок ланцюговим методом

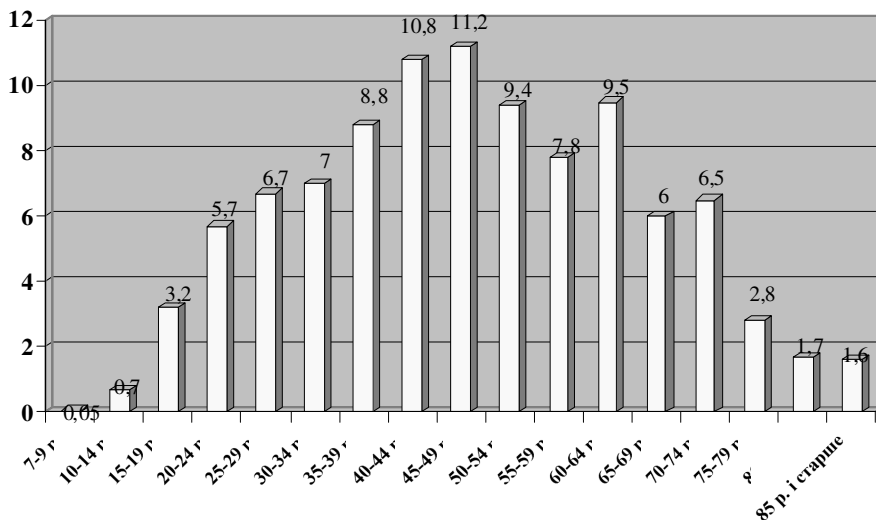

Додаток В

Графічне зображення якісних показників суїцидальності

Діаграма 4

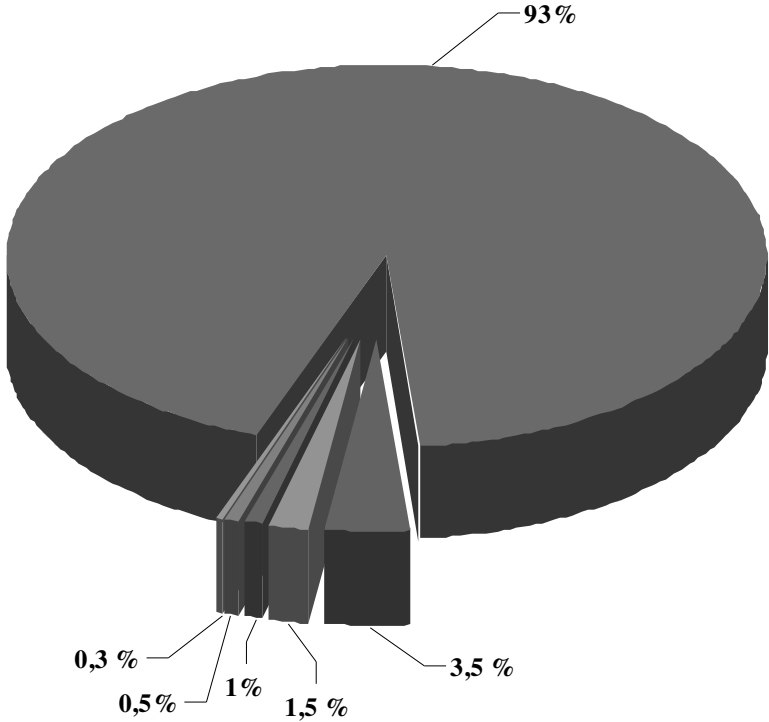
**Графічне зображення розподілу суїцидентів
за віковим критерієм
(% від загальної кількості)**

Діаграма 5

Структура суїцидентів за видом вчиних щодо них злочинів, які спонукали до самогубства

- Доведення до самогубства (ст. 120 КК України) – 93 %.
- Зґвалтування (ст. 152 КК України) – 3,5 %.
- Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України) – 1,5 %.
- Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України) – 1 %.

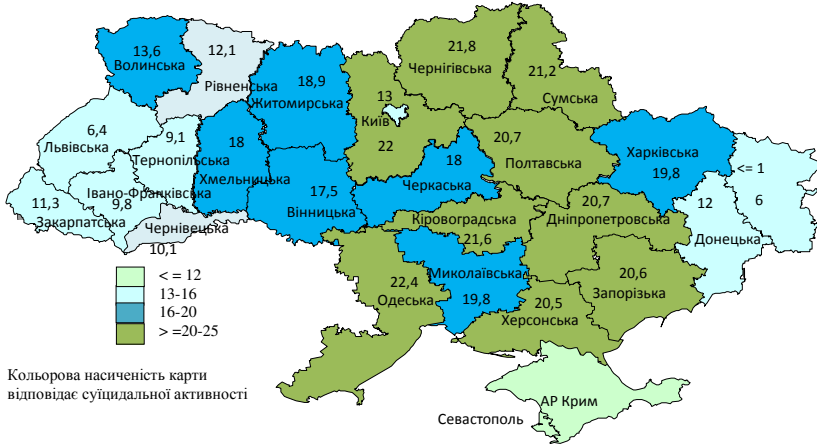
- Загальнокримінальні корисливі злочини (шахрайство (ст. 190 КК України), вимагання (ст. 189 КК України) та ін.) – 0,5 %.

- Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України) – 0,3 %.

- Інші (грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України), невиконання судового рішення (ст. 382 КК України) та ін.) – 0,2 %.

Діаграма 6

Усереднені дані розподілу індексів суїцидальної активності на 100 тис. населення за регіонами України* (2013–2015 рр.)

*Інформація щодо Автономної Республіки Крим та м. Севастополя у 2014–2015 рр. відсутня; по Донецькій та Луганській областям надаються показники, розраховані по окремим територіям.

Діаграма 7

Усереднені дані розподілу індексу смертності на 100 тис. населення від навмисного самоушкодження з незначеними намірами (Y10–Y34 за МКХ 10) за регіонами України* (2013–2015 рр.)

*Інформація щодо Автономної Республіки Крим та м. Севастополя у 2014–2015 рр. відсутня; по Донецькій та Луганській областям надаються показники, розраховані по окремим територіям.

Додаток Г

Фрагменти відповідей окремих респондентів з числа внутрішньо переміщених осіб під час їх інетр'ювання*

Соціологічний моніторинг стану проблем з адаптацією внутрішньо переміщених осіб виявляє наявність в їх середовищі підвищених суїцидальних настроїв. Про особливості психологічного стану пригнічення, розпачу свідчать окремі фрагменти відповідей деяких респондентів з числа вказаної категорії осіб:

- «Я просто слышал, что были места, там где люди жили в какой-то палате, спали на полу, ели печеную картошку, это вообще не для людей, а для зверей. Было холодо, около +5-7 градусов и были маленькие дети. Это все рассказывали мои знакомые, которые тоже переселялись и им было тяжело, спасибо нашему президенту и Украине. ... Переселенцы – они не хотят жить. Почему они не хотят? Потому что плохое обращение президента к людям» (молодий, м. Кіровськ).

- «На момент початку штурму [донецького аеропорту українськими військами], 26 чи 23 травня, вона [мати респондента] була вдома і дуже таке враження на неї справило, що над нашим будинком, конкретно над нашим, завис український гелікоптер і випустив весь запас у бік аеропорту. Це було просто над нашим будинком. І в мами це викликало моральний шок» (молодий, м. Донецьк).

---

* Сучасні українські внутрішньо переміщені особи : основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. Соціологічне дослідження / О. К. Мехєєва, В. В. Серєда ; Посольство Великої Британії в Україні ; Українська миротворча школа URL: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksanamiheieva-viktoriya-sereda-sociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski-vnutrishno>

- «А когда переехали в Одессу [из Константиновки], он [муж] устроился шашлыки делать. А я болела, от переживаний, все это сильно влияло на здоровье. У меня стало подниматься давление. Гипертоник второй степени. Ну. В общем, много болезней обнаружили. И вот до сих пор как бы лечусь, не работаю» (вірменка, середнього віку, м. Костянтинівка).

- «... люди с Луганска имеют травмированную психику. Это нервы, некоторые могут заплакать. Иногда не надо жалеть – надо обычно общаться. Я думаю лучше без жалости, так настроение ужасное, а тут «бедные» и еще больше хуже становится. И начинается слезы, нервы и так дальше» (жінка середнього віку, м. Щастя).

- «Просто я помню ... как я только Бердянськ приехала, [после того как] вот эта неделя обстрелов была, потом часть [военную] там взяли, я ... могу диагноз себе поставить... Я ... истерила, я ругалась, то есть у меня вот нервное какое-то повышенное состояние. То есть я беспокойный человек была, и часто плакала... С этим тоже нужно, наверное, работать со специалистами психологически» (молода, м. Донецьк).

- «Не вистачає свого житла... Завжди було це відчуття, що в тебе є дім, там в тебе є твій будинок, де живуть твої батьки и ти в будь-який момент можеш приїхати до них. Було це відчуття. Цього відчуття більше немає. І така незручність відчувається. Така відсутність того свого. Тобто ми знімаємо, і якщо власник, наче людина адекватна, але якщо він попросить з'їхати, ми будемо вимушені з'їхати» (молодий, м. Донецьк).

- «Ми не сплачували за донецьке житло, і досі за нього не сплачуємо. Це мене дуже хвилює, я не знаю, що з цим робити. Іноді думаю, може, слід поднатужитися і це зробити, а іноді – може, це все марно, зараз воно порожнє, і район порожній стоїть. І будинок наш ще є, але що там буде, якщо його рознесуть. Ну, це такі міркування. Іноді переживаю, бо втратити нерухомість, єдину, що у нас є, – це страшно» (старший, м. Донецьк).

Додаток Д

Порівняльні відомості щодо кількості населення України, даних економічного благополуччя, суїцидальності та міжнародного індексу щастя

Таблиця 2

Рік	Постійне населення (тис. осіб)	Чисельність населення із середньодушовим загальним доходом, нижчим за прожитковий мінімум (% від загальної кількості населення)	Абсолютна кількість самогубств (тис. осіб)	Індекс суїцидальної активності на 100 тис. населення	Міжнародний індекс щастя**
2000	49115	80,2	14,6	27	-
2001	48663,6	82,7	13,2	26,8	-
2002	48240,9	83,3	12,5	25,1	-
2003	47823,1	76,2	12,3	24,7	-
2004	47442,1	65,6	11,3	24,1	-
2005	47100,5	55,3	10,6	22,2	-
2006	46749,2	49,7	10	20,3	22,2
2007	46465,7	12,7	10	19,1	-
2008	46192,3	7,1	9,5	18,7	-
2009	45963,3	5,8	9,7	19	38,1
2010	45782,6	8,8	9,1	18,3	-
2011	45598,2	7,8	8,9	19,6	-
2012	45453,3	9,1	9	19,8	37,6
2013	45553,0	8,4	9,1	20,1	-
2014*	42929,3	8,6	7,9	18,5	-
2015*	42760,5	8,9	7,6	17,9	46,8

* Без врахування тимчасово окупованої території АРК та території проведення АТО в окремих районах Донецької та Луганської областей

** Міжнародний індекс щастя (англ. Happy Planet Index) – комплексний показник розвитку людського по-

тенціалу, який розраховується ООН, починаючи з 2006 року у трирічному інтервалі. Для його розрахунку використовуються три базові індикатори: суб'єктивна задоволеність життям людьми, очікувана тривалість життя та «екологічний слід».

Карта суїцидального ризику

Карта суїцидального ризику (В. М. Прийменко*) вміщує 31 фактор ризику суїциду, що є предметом діагностики. Карту заповнює психолог на підставі особисто отриманих ним даних.

Дані анамнезу

1. Вік першої суїцидальної спроби - до 18 років.
2. Раніше була скоєна суїцидальна спроба.
3. Суїцидальні спроби у родичів.
4. Розлучення або смерть одного з батьків (до 18 років).
5. Нестача чуйності в сім'ї у дитинстві або в юності.
6. Повна або часткова бездоглядність у дитинстві.
7. Початок статевого життя у 16 років і раніше.
8. Надання великого значення в системі цінностей любовним стосункам.
9. Недостатнє значення виробничої сфери в системі цінностей.
10. Наявність в анамнезі розлучення з батьками.

Актуальна конфліктна ситуація

1. Ситуація невизначеності, очікування.
2. Конфлікт у любовних або подружніх стосунках.
3. Тривалі конфлікти.
4. Подібний конфлікт був раніше.

---

* Карта суїцидального ризику розроблена В. М. Прийменком та використовується для діагностики ступеню готовності особи до самогубства. Див.: Прийменко В. М. Суїцидальна поведінка. Психологічний аналіз і профілактика : метод. рек. для практ. психологів і соціальних педагогів / В. М. Прийменко. К.: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2005. 43 с.

5. Конфлікт, обтяжений неприємностями в інших сферах життя.

6. Суб'єктивне почуття неподоланості конфліктної ситуації,

7. Почуття образи, жалю до себе.

8. Відчуття втоми, безсилля.

9. Суїцидальні висловлювання, погрози щодо скоєння суїциду.

Характеристики особистості

1. Емоційна лабільність.

2. Імпульсивність.

3. Емоційна залежність, необхідність надто близьких емоційних контактів.

4. Довірливість.

5. Емоційна в'язкість.

6. Хворобливе самолюбство.

7. Самостійність, незалежність у прийнятті рішень.

8. Напруженість потреб (висока інтенсивність потреби, сильно виражене бажання досягти мети).

9. Наполегливість.

10. Рішучість.

11. Безкомпромісність.

12. Низька здатність до утворення компенсаторних механізмів.

На основі вивчення анамнезу психолог оцінює всі параметри ризику суїциду в балах відповідно до таблиці.

Значення чинника ризику суїцидальності залежно від його наявності і вираження

Характеристика наявності чинника	Номери чинників		
	8; 9; 11-31	5-7	1-4; 10
Відсутній	- 0,5	- 0,5	- 0,5
Слабко виражений	+ 0,5	+ 1,0	+ 1,5
Наявний	+ 1,0	+ 2,0	+ 3,0
Не виявлений	0	0	0

Інтерпретація

Після вивчення всіх параметрів кожному з них психолог приписує «умовну вагу», яка зазначена в таблиці.

Так, більшість параметрів (8; 9; 11-31) при їх наявності у досліджуваної людини оцінюють балом "1". Деякі найбільш значущі чинники анамнезу оцінюються балами «2» (5-7) і «3» (1-4; 10). У випадку виявлення будь-якої властивості їй приписують "вагу", яка дорівнює половині від «1», «2», «3». При відсутності будь-якого з 31 параметру він оцінюється балом «-0,5». Невиявленими за різними причинами можуть бути 2-3 чинники, їх «вага» дорівнює «0». Нулем оцінюють також характеристики 7 і 10 у осіб, які не досягли середнього віку початку статевого життя (19 років) і вступу в шлюб (21 рік).

Після цього підраховують алгебраїчну суму «ваги» всіх чинників і визначають рівень ризику суїцидальності. Якщо отриманий показник менший, ніж 8, то ризик суїциду незначний. В разі знаходження показника в межах від 8 до 15 - є ризик здійснення суїцидальної спроби. У випадку перевищення суми «ваги» більше 15, ризик суїцидальності досліджуваної особи високий, а за наявності в анамнезі спроби самогубства ризик її повторення значний.

Додаток 3

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо удосконалення деяких сервісних функцій Національної поліції

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести до Закону України «Про Національну поліцію» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40–41, ст. 379) зміни та доповнити:

1. Ч. 1 ст. 23 пунктом 17-1 такого змісту:

«17-1) здійснює постсуїцидальне сервісно-поліцейське супроводження осіб, які вчинили спробу самогубства з метою запобігання повторній спробі, а також злочинів та інших правопорушень щодо таких осіб та з їх боку».

2. Ч. 1 ст. 41 пунктом 5 такого змісту:

«5) особи, яка вчинила спробу самогубства».

2. Ч. 2 ст. 41 пунктом 4 такого змісту:

«4) осіб, зазначених у пункті 5 частини першої цієї статті, – здійснення заходів постуїцидального сервісно-поліцейського супроводження».

3. Розділ «...» до доповнити статтю 41-1 такого змісту:

«Стаття 41-1. Постсуїцидальне сервісно-поліцейське супроводження

1. Постсуїцидальне сервісно-поліцейське супроводження полягає у здійсненні поліцейським в межах його повноважень та у передбаченому законом порядку таких заходів:

1) пошук та фіксація інформації про осіб, які вчинили спробу самогубства;

2) взяття на профілактичний облік осіб, які вчинили спробу самогубства;

3) пошук та фіксація інформації про мотиви та спосіб самогубства;

4) встановлення та усунення причин і умов вчинення спроби самогубства;

5) у разі виявлення ознак злочину чи іншого правопорушення в діях осіб, які сприяли прийняттю рішення особою про самогубство – вживає передбачених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами заходів щодо притягнення винних до юридичної відповідальності;

6) сприяння наданню медичної допомоги, фахової психологічної консультації особі, яка вчинила спробу самогубства;

7) формує щодо особи, яка вчинила спробу самогубства індивідуальний кримінологічний прогноз імовірності вторинного суїциду та/або злочинної поведінки, пов'язаної з ним, а також ризику стати жертвою злочину;

8) з урахуванням даних індивідуального кримінологічного прогнозу вживає необхідні превентивні заходи та заходи примусу у порядку, передбаченому чинним законодавством;

9) забезпечує вжиття заходів, спрямованих на зниження ступеню негативного впливу суїцидального досвіду на членів сім'ї суїцидента, зокрема, на дітей;

10) організує взаємодію із особою, яка вчинила спробу суїциду за програмою підтримання тривалих відносин. Порядок та умови реалізації цієї програми в діяльності підрозділів Національної поліції розробляє та затверджує Міністерство внутрішніх справ України».

II. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

**Голова Верховної Ради
України**

Наукове видання

ШКУРО Валерій Володимирович

**СУЇЦИДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРОТИДІЯ**

Монографія

За наук. ред. д-ра юрид наук., доцента Ю. В. Орлова